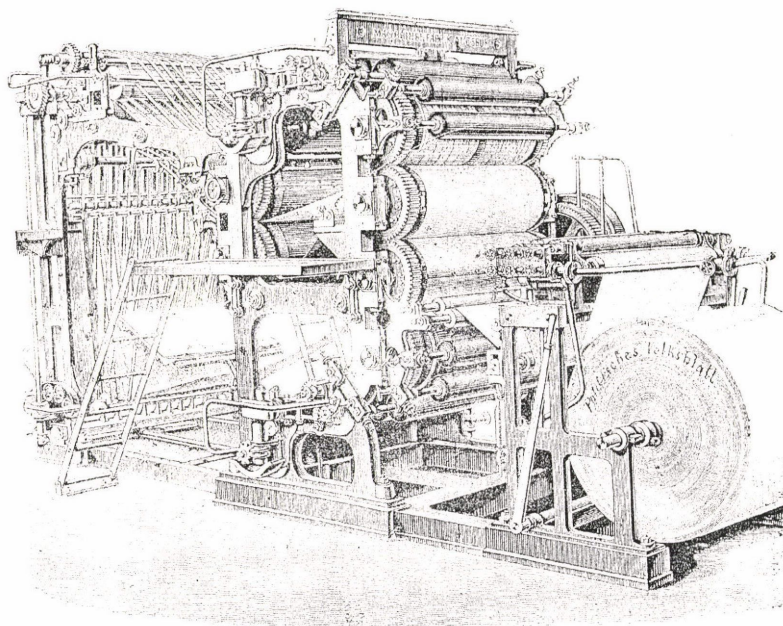

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVI. évfolyam

2009. 1. szám

E számunk szerzői

Balogh János Mátyás (BFL, levéltáros),
Feitl István (Politikatörténeti Intézet, főigazgató-helyettes),
Papp Barbara (ELTE BTK, doktorjelölt),
Sarusi Kiss Béla (BFL, főosztályvezető, főlevéltáros),
Simon Katalin (BFL, levéltáros)

ELTE BTK= Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar
BFL = Budapest Főváros Levéltára

*

Lapunkat támogatták:
Budapest Főváros Levéltára

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon

A Hungaria Nyomda első tekercsnyomója 1881-ből
(gyártó: Maschinenfabrik Augsburg).
Forrás: *Politisches Volksblatt*, 1881. október 21. (címlap)

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XVI. évfolyam

2009. 1. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

Lapinformációk

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 30 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, OROSS ANDRÁS, SARUSIKISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.
Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

E-mail: kenyeresi@bparchiv.hu, dreska@vipmail.hu

siposa@bparchiv.hu, sarusikb@bparchiv.hu

oross.andras@mol.gov.hu, polonkai@bparchiv.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

SIMON KATALIN

RENDES SEBORVOS KERESTETIK

A váci járási sebészi állás betöltése 1847-ben

Egy 1752-es helytartótanácsi rendelet szerint minden vármegyében, ahol nem működött sebészceh, fel kellett fogadni egy, a szegény betegeket ingyen gyógyító seb-orvost.¹ Az 1770-es Generale Normativum kiadását követően minden sebésznek vizsgát kellett tennie a vármegye, város főorvosa előtt vagy az egyetemen. Innentől kezdve egy ideig párhuzamosan működtek egymás mellett a céhek és a céhen kívüli, ám approbált sebészek. A 18. század végére az országban a tisztii orvosok mellett kötelezővé vált a vármegye, város szolgálatában álló városi, járási sebészek alkalmazása. A reformkorra az országban sikerült betölteni ezeket a posztokat. Az Orvosi Tár 1840-ben kiadott kötete szerint² Magyarországon ekkor összesen 1107 sebészdoktor, sebészmester, seb- és baromorvos működött,³ közülük azonban csak 536 viselt valamilyen tisztséget. 142-en járási seborvosok voltak.⁴ A városi, vármegyei sebészi hivatal nem feltétlen jelentette azt, hogy viselője sebészmester vagy polgári sebész lett volna, az országban 1840-ben működő járási seborvosok ugyanis orvosdoktorok is lehettek. Egy közülük, a Zemplén megyei Horváth János helyettesként töltötte be ezt a posztot a Homonnai járásban, míg Gömör megyében három tiszteletbeli főorvosi címet viselő orvosdoktor kezelte seborvosi minőségben is a járás betegeit.⁵ A kötetben emellett kilenc középponti-, 108 megyei- és 29 községi seborvost találunk. Kórházi seborvosként tizenegy főt tüntetnek fel

---

1 *Demkó Kálmán*: A magyar orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. század végéig. Budapest, 1894. 505. p.

2 Magyarországi Orvosrend névsora 1840-re. Kiadták: *Pr. Bugát és Dr. Flór*. Első év. Pesten, Trattner-Károlyi betűivel. 1840. (a továbbiakban *Orvosrend*, 1840.)

3 Csak baromorvosi végzettséggel rendelkezők mindössze tizenketten voltak.

4 A Zólyom megyei Ficzély János városi seborvos is volt. *Orvosrend*, 1840. 122. p.

5 Ballus Károly a Putnoki-, Pazurik József a Kishonti-, Pécsy János pedig a Garanyi járás rendes seborvosa volt. *Orvosrend*, 1840. 36. p.

ekkor az országban, baromorvosként pedig tizet.⁶ Mellettük 65 „magánalkalmazottat”, azaz uradalmi seborvost találunk még az 1840-es Orvosrendben.⁷

Az Orvosrend szerint 1840-ben a fent említett 536 tisztségből ötvenet a magasabb végzettséggel rendelkező doktorok töltötték be.⁸ Nem véletlen, hiszen az országban ekkor élő gyógyítók magas száma miatt magánpraxisból igen nehezen lehetett megélni, míg egy tisztség a viszonylag alacsony évi fizetés ellenére is egyfajta létbiztonságot adhatott tulajdonosának. Az Orvosi Tárban több ilyen jellegű hirdetés is szerepel, ami alapján képet alkothatunk a korabeli járási-, városi seborvosi állással járó javakról, illetve az álláshoz szükséges követelményekről.

Az alábbi táblázatban az Orvosi Tárban meghirdetett állásokat és az azokkal kapcsolatos feltételeket láthatjuk.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1831. 01. 25.	Torontál vármegye, Nagybcskerek	seborvos	orvosi kar dékánjánál		200 Ft és megélhetés ⁹
1831. 01. 25.	Torontál vármegye, Módos	seborvos	orvosi kar dékánjánál		80 Ft és megélhetés ¹⁰
1831. 01. 25.	Ung vármegye, Szerednyei járás	seborvos	Pesti orvosi karnál		250 Ft és több öl fa ¹¹

6 Közülük ötven a város szívében, Pest-Budán tevékenykedtek. Egy fő, a munkácsi Pfeiffer Antal katonakórházi seborvos volt, míg a nagyváradi Lederer Lajos az ottani irgalmasrendi kórházban dolgozott. *Orvosrend*, 1840. 24. és 26. p.

7 Közülük egy orvosdoktor (Kern Benjamin, Liptó megyében a Hradeki uradalom seborvosa és a vármegye főorvosa), valamint két, Vas megyei orvos- és sebészdoktor (a körmendi Bakos Mihály és a Jurmándorfői Schvartz Alajos) található. *Orvosrend*, 1840. 50., 107–108. p.

8 Egész pontosan az ötven doktoráltból négy sebészdoktor, egy, az esztergomi Kamenszky István bölcséleti-, orvos- és sebészdoktor, a többiek pedig orvos- és sebészdoktorok. *Orvosrend*, 1840. 32. p.

9 *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93. p.

10 „...élet az uraságtól” *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93. p.

11 *Orvosi Tárban*, Első füzet, 1831. 93. p.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1831	Krassó vármegye, Bulcsói járás	rendes seborvos	a vármegye főispáni helytartójánál	sebészmester ¹²	
1831.09.01. (határidő: 1831.10. vége)	Tömös, veszteglő intézet	rendes seborvos	erdélyi fő hadi kormányznál	orvosdoktor, szükség esetén sebészdoktor vagy sebészmester; diploma és erkölcsi bizonyítvány	500 Ft és szabad szállás ¹³
1831. 11. 28.	Békés vármegye, Csabai járás	megyei baromorvos és járási seborvos	megye első alispánjánál	magyar nyelvtudás, baromorvosi oklevél, doktori, vagy minimum seborvosi végzettség	300 Ft/év, békéscsabai ház ¹⁴
1831 vége	Hajdú-kerület (Szoboszló, Vámospércs, Hadház, Nánás, Dorog)	városi seborvosi helyek	a Hajdú-kerület aljegyzőjénél	(seborvos)	100 Ft, „szabad szállás és más mellék jövedelmek” ¹⁵
1832. 02. 18.	Győr vármegye, Sokoróaljai járás	járási seborvos	Lenhossék Mihálynál		100 Ft ¹⁶

12 *Orvosi Társ*, Második füzet, 1831. 189. p.

13 *Orvosi Társ*, Hatodik füzet, 1831. 289–290. p.

14 *Orvosi Társ*, Tíz- és tizenegyedik füzet, 1831. 157. p.

15 *Orvosi Társ*, Tíz- és tizenegyedik füzet, 1831. 273. p.

16 *Orvosi Társ*, Második füzet, 1832. 191. p.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1832	Zágráb vármegye, Turopolyi járás	járásí „rendes sebészi hivatal”	a vármegyénél	tudást tanúsító levelek, horvát vagy más szláv nyelv ismerete	150 Ft (200 Ft „reményével összekötött”) ¹⁷
1832 (határidő: 1832. 05. 31.)	Zágráb vármegye, Stubicai (Ztubiczai) járás	járásí rendes seborvos	a vármegyénél	horvát vagy szláv nyelvtudás	200 Ft/év ¹⁸
1832 (határidő: 1832. 07. 25.)	Horvátország, Kőrös vármegye, Kapronca városa	városi sebész	a város tanácsánál	„tót” vagy horvát nyelvtudás, hiteles tanulólévél	200 Ft ¹⁹
1833	Breznóbánya	városi rendes sebész	a város tanácsánál	német és „tót” nyelvtudás előnyös	150 Ft, szabad szállás, 15 öl fa, 25 mázsa széna ²⁰
1833	Felsőbánya	városi rendes sebész	a város tanácsánál		150 Ft, szabad műhelytartás, „egyéb hasznok” ²¹
1833. 01. 29.	Bereg vármegye	középponti és egy járásí seborvosi hely	az orvosi karnál		200 Ft / év, „szabad lak”, 6 öl tűzifa ²²

17 *Orvosi Társ*, Második füzet, 1832. 191. p.

18 *Orvosi Társ*, Negyedik füzet, 1832. 96. p.

19 *Orvosi Társ*, Negyedik füzet, 1832. 96. p.

20 *Orvosi Társ*, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88. p.

21 *Orvosi Társ*, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88. p.

22 *Orvosi Társ*, Kilencedik kötet, Első füzet, 1833. 88. p.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1833 (határidő: 1833. 04. 01.)	Herlány (Herlein, Abauj vármegye)	fürdőorvos (seborvos)	Királyi Sóvári Sógazgatóságánál	bizonyítvány	120 Ft, 4 mérő tiszta búza, 8 mázsa rozs, 12 öl tűzifa, szabad lakás ²³
1838. 07. 08. (határidő: 1838. 07. 30.)	Arad vármegye	állatorvos	a vármegye hatóságánál		200 Ft, szabad fuvarozás, „terhesebb dolgoknál napidíj” ²⁴
1838. 09. 01. (határidő: 1838. 11. 01.)	Borsod vármegye	barom-orvos	a vármegye alispánjánál		150 Ft ²⁵
1844. 01. 07.	Árva vármegye Námesztói (Námesztói) járás – „Pro-cacka”/Prohácza János helye	(járási) seborvos	a megyei főorvosnál	„több orvostudományi bizonyítványok”, magyar és „tót” nyelvtudás	200 Ft ²⁶
1844. 10. 13. (határidő: 1844. 10. 20.)	Kiskunlacháza	városi sebész	a városi főbírónál	seborvosi oklevél, erkölcsi bizonyítvány	80 Ft / év, szabad lakás, „termesztmények” ²⁷

23 *Orvosi Társ.* Kilencedik kötet, Második füzet, 1833. 166. p.

24 *Orvosi Társ.* Új folyamata, Első félév, 1838. július 8. (2. szám) 32. p.

25 *Orvosi Társ.* Új folyamata, Harmadik félév, 1838. szeptember 1. (9. szám) 160. p.

26 *Orvosi Társ.* Harmadik folyamata, Ötödik kötet, 1844. január 7. (2. szám) 32. p.

27 *Orvosi Társ.* Harmadik folyamata, Hatodik kötet, 1844. október 13. (16. szám) 256. p.

Állás meghirdetésének ideje	Állás helye	Titulus	Jelentkezés helye	Követelmények	Fizetség
1846. 02. 15.	Zemplén vármegye, új állás és a nagymihályi- és varannói sebészek helye	rendes sebész ²⁸	a vármegye központi sebésznél ²⁹		

Amint az a táblázatból kiderül, az Orvosi Tárban összesen húsz alkalommal hirdettek meg 27 darab sebészettel kapcsolatos állást. Ezek nagy része városi vagy vármegyei, járási seborvosi tisztségek voltak, kivétel az 1831-es kolerajárvány idején az erdélyi határon meghirdetett veszteglő intézeti orvosi poszt — amit csak szükség esetén adtak volna sebészmesternek —, az Arad és a Borsod vármegyei állatorvosi tisztség 1838-ban, valamint a herlányi (Herlein) fürdőorvosi állás. A pályázatokat öt alkalommal az orvosi karhoz (illetve ebből egy esetben Lenhossék Mihályhoz, mint orvoskari igazgatóhoz és az ország főorvosához) kellett beadni, kétszer pedig az adott vármegyében működő tisztiorvosi személyzetnek, azaz a megyei főorvosnak vagy a megye központi sebészének. Tehát az esetek mintegy harmadában a szakképzett gyógyítókra bízta a pályázatok lebonyolítását, a kérvények kezelését, döntő többségében azonban, mint ahogy a váci seborvosi állásnál is látni fogjuk, az illetékes közigazgatási egység képviselője, vagyis a vármegye alispánja, vagy a város tanácsa intézte a poszt betöltésével kapcsolatos feladatokat.

Az álláshoz felajánlott fizetések széles skálán mozogtak, készpénzben évi 80-500 forintot ajánlottak fel. Az alacsonyabb összeg nem feltétlen jelentett rosszabb körülményeket, hiszen a legtöbb a helyen a készpénz mellé biztosították a lakhelyet, valamint fát a tüzeléshez és különböző terményeket. Így hiába tűnik első látásra kevésnek a Módos és Kiskunlacháza esetében írt 80 Ft, ha az előbbi mellett megígérik, hogy a földesúr biztosítani fogja a leendő seborvosnak a megélhetést,

28 *Orvosi Tárb*, Harmadik folyamata, Kilencedik kötet, 1846. február 15. (8. szám) 228. p.

29 Az 1840-es Orvosrendből tudjuk, hogy a varannói „polgári seborvos” ekkor Gutman Henrik, a nagymihályi pedig Polyák Sámuel volt, azaz az ő halálózásuk miatt megüresedett helyeket hirdették meg az új zempléni sebészi állás mellett. A hirdetésben azt is említik, hogy az eddigi nyolc mellé engedélyeztek egy új sebészi állást – valószínűleg tehát járási seborvosi tisztségekről van szó, noha az 1840-es Orvosrendben a sebészek csupán polgári seborvosként szerepelnek. *Orvosrend*, 1840. 121. p. és *Orvosi Tárb*, Harmadik folyamata, Kilencedik kötet, 1846. február 15. (8. szám) 228. p.

Kiskunlacházán pedig a pénz mellé lakást és terményeket is kapott a jelentkező. Ezeket figyelembe véve inkább a Győr vármegyei járási seborvosi poszt tűnik a leginkább alulfizetettnek, ahol mindössze 100 forint évi jövedelmet ígértek a pályázóknak. A legmagasabb összeget, 500 forintot és szabad szállást a kolera terjedését ellenőrző veszteglőintézeti állás esetében ajánlották fel, ezt azonban, mint már említettük, elsődlegesen orvosdoktornak, és nem sebészmestereknek szánták. A hirdetések alapján egy város, vármegye által alkalmazott sebész átlagkeresete évi 150-200 forintot tett ki, jobb esetben szabad szállással, némi terménnyel, és tűzifával.³⁰ A felajánlott állások közül fizetség tekintetében a veszteglőintézeti mellett kiemelkedik még a Békés megyei állatorvosi és járási seborvosi állás. Itt évi 300 forintot és egy házat ajánlottak fel a leendő orvosoknak. Az összeg magasabb volta a temesihez hasonlóan itt is azzal függött össze, hogy Békéscsabára eredetileg nem sebészmestert, hanem orvosdoktort szerettek volna odacsábítani.

A pályázatokon, noha rövid hirdetés formájában jelentek meg az Orvosi Tárbán, látszik, mennyire volt az adott területnek szüksége hivatásos gyógyítókra. Míg a tehetősebb területek esetében röviden és precízen közölték a lehetőségeket és a feltételeket, az anyagilag nehezebb helyzetben lévő, képzett orvosoknak szűkében lévő helyek láthatóan már annak is örültek, ha valaki jelentkezett a hirdetésre.³¹

A pályázat benyújtásakor a megfelelő, (legalább) sebészmesteri végzettséget igazoló diplomamásolat mellett egyre inkább megkövetelték, hogy a terület leendő seborvosa ismerje az ott lakók nyelvét. Ezt különösen a horvátországi állásoknál emelték ki. Két helyen — egyik a nagy felelősséggel járó veszteglőintézeti — erkölcsi bizonyítvány csatolását is kérték, de feltételezhetően ez a többi állás esetében is szükségessé vált.

Az alábbiakban egy konkrét példán szeretnénk bemutatni, hogy nézett ki egy seborvosi állás megpályázása a reformkorban. A SOTE Levéltárának Vegyes (nem

---

30 A szegényebb Bereg megye a seborvosi állások mellé mindössze 6 öl tűzifát tudott felajánlani, míg a Királyi Sóvári Sóigazgatóság fennhatósága alá tartozó herleini gyógyfürdő fürdőorvosának 12 öl-, a tehető bányaváros, Breznóbánya pedig 15 öl fát ígért a tisztség betöltőjének.

31 Jó példa erre a Hajdú-kerületben lévő városi seborvosi állások meghirdetése: „Szoboszló, Vámos-Pércs, Hadház, Nánás, Dorog városokban megürült seborvosi hivatalhelyek olly jelentéssel adatnak köz hírül, hogy a' kiknek az érdemes seborvos urak közül azokat megnyerni kedvök lenne, szándékjokat a' tek. Hajdú-kerület aljegyzőjének t. Fogthüý János urnak Hajdú-Szoboszlóra francózzott levelekben jelenteni ne terheltessenek...” Orvosi Tár, Tíz és tizenegyedik füzet, 1831. 273. p.

iktatott) iratai között fennmaradtak a váci járási seborvosi hivatal betöltésével kapcsolatos pályázatok és azok elbírálása.³²

Az Orvosi Tár 1847. január 30-án tudatta olvasóival, hogy Rác Alajos, Pest megye „érdemdús” járási seborvosa Gödöllőn elhalálozott.³³ Az első pályázat azonban már január 26-án megérkezett Pest-, Pilis és Solt vármegye főispánhelyetteséhez.³⁴

Milyen végzettsége volt az állás korábbi betöltőjének és mit vártak el leendő utódjától? A Győr megyei Révfaluból származó Rác Alajos (vagy Rác József) a pesti egyetem orvosi karának magyar nyelvű tanfolyamára járt 1816–1818 között.³⁵ 1819-ben sebészmeisteri és polgári sebész és szülészdiplomát is szerzett.³⁶ Az 1840-ben kiadott Orvosrendben már a Váci járás rendes seborvosaként szerepel.³⁷ Halála után az Orvosi Tárból nem jelent meg hirdetés az állás betöltésének feltételeiről.

A megüresült tisztségre négyen jelentkeztek. 1831. január 28-án nyújtotta be kérvényét Mátray Ferenc, a főti uradalom rendes orvosa. Mátray képzéséről csak annyit tudunk, amennyit ő maga ír le pályázatában. A pesti orvosi kar promoteáltjai között nem szerepel.³⁸ Mátray 1847-ben már nyolc éve dolgozott Fóton Károlyi István gróf rendes uradalmi orvosaként, és Pest vármegye felesküdt orvosa volt. Saját bevallása szerint jól bánt a betegekkel, és előző évben — tekintettel szolgálataira — kérte a vármegyét, hogy tiszteletbeli főorvosi címet kaphasson. Aláírásában orvos tanárnak, gyakorló sebész-, szülész- és szemészmasternek, a Pesti Egyetem Orvosi Karának rendes-, a Budapesti Orvosegyesület levelező tagjának nevezi

---

32 Semmelweis Orvostudományi Egyetem Levéltára (a továbbiakban SOTE Lt.) Vegyes iratok: Orvostörténeti vonatkozású egyedi iratok (a továbbiakban 50/e): A váci seborvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847.

33 *Orvosi Tár*, Harmadik folyamata, Tizenegyedik kötet, 1847. január 31. (5. szám) 80. p.

34 Szabó József, lásd alább.

35 Rác (Rátz József néven) az 1816/1817-es tanév második félévétől bukkan fel az osztályozási kötetekben. SOTE Lt. Osztályozási könyvek (a továbbiakban 1/d) 4. kötet 258–259., 331–332., 391–392. p.; SOTE Lt. 1/d 5. kötet 56–57., 120–121. p.

36 SOTE Lt. Az Orvostudományi Karon végzett hallgatók jegyzéke (a továbbiakban 1/f) 2. kötet 668. p. (1640. sorszám, a továbbiakban ssz.) és 730. p. (98. ssz.)

37 *Orvosrend*, 1840. 60. p.

38 Szerepel azonban 1871-ben egy főti születésű orvosdoktor, szintén Mátray Ferenc névvel. Valószínűleg a pályázó gyermeke lehetett. SOTE Lt. 1/f 1. kötet 587. p. (2433. ssz.)

magát.³⁹ Pályázatához azonban nem csatolt semmilyen bizonyítványt, amellyel címeit, vagy korábbi praxisáról valami igazolást adhatott volna.

A második jelentkező, a Pesten született Merkel Emil annál meggyőzőbb levelet írt. Merkel Pesten tanult és ott is diplomázott: 1843-ban orvosdoktori, 1846-ban pedig sebészdoktori vizsgát tett.⁴⁰ Levele olyan elhivatottságról tanúskodik, amivel nem csak a járási seborvosi állásra, hanem akár fővárosi kórházi, vagy orvoskari munkára is megfelelő lett volna. Merkel először általános orvosdoktori vizsgát tett, tanulmányai alatt azonban felismerte a sebészetben rejlő jövőbeni lehetőségeket, „*Meggyőződésén arról, hogy az egyetemes gyógytudomány minden ágai elvállhatlan kapcsolatban állnak együtt, teljes erőből törekvém magamat a 'naponként szükségesbé válló sebészetben is kiképezni'*”, ezért sebészdoktori képesítést is szerzett. Leírása szerint ezzel legalább olyan alkalmas a posztra, mint egy sebészmester, és, valljuk be, az orvosdoktorokkal szemben is előnyösebb helyzetben van, hiszen végzettsége szerint mind a belgyógyászati, mind a sebészeti betegségek kezelésében képzett volt. Merkel azonban nem elégedett meg a kétféle „alapképzéssel”. Helyesen látta meg, hogy a modern korban egyre inkább szükség-szerűvé fog válni a specializálódás. Merkel a kor egyik fiatal, ám annál jobban fejlődő szakágát, a természetet választotta továbbtanulása céljául, és két évet töltött a kor legnagyobb magyarországi szemésze, Fabini János Theophil mellett. Ezután Erdélyben, Felsőbajomban volt fürdőorvos, a betegek és a fürdőigazgatóság nagy megelégedésére. Változatos pályája leírása után kéri a vármegye vezetőit, adják neki a seborvosi állást, hogy „...*csekély tehetségeimet a 'szenvedő betegek ápolásának s 'gyógyításának'*” szentelhesse.⁴¹

Merkel — Mátrayval ellentétben — gondosan ellátta kérvényét okleveleinek másolatával és a gyakorlatát igazoló tanúsítványokkal (összesen hat darabbal). Ezekből egy szorgalmas, sokoldalú embert ismerhetünk meg, orvosi disszertációját például a zene és az orvoslás kapcsolatáról írta, *De Musica medice considerata* címmel.⁴² Merkel csatolta orvosdoktori, sebészdoktori és szemészmesteri oklevelének másolatát, egy magyar nyelvű igazolást Balassa Jánostól a „*sebészi kórodá'*”-ban végzett gyakorlat sikeres elvégzéséről. Balassa szorgalmasnak és tehetségesnek nevezi ta-

39 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 28., Mátray Ferenc.

40 A Promotíós kötetekben lásd: SOTE Lt. 1/f 1. kötet 348. p. (1164. szs.) és 392. p. (1327. szs.).

41 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, dátum nélkül, Merkel Emil.

42 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Merkel Emil, A-melléklet (az 1843. június 29-i orvosdoktori diploma másolata).

nítványát.⁴³ Fabini János Theophil is szorgalmas, jó eszű diákként emlékezik meg róla és ennek bizonyítására megjegyzi, hogy 1845-ben az egyetem szemészeti kórodája melletti „*segéllői állomásra*” első helyen ajánlotta.⁴⁴ A felsőbajomi fürdőigazgatóság az előzőekhez hasonlóan a pályázó szorgalmát és eredményes gyógykezeléseit emelte ki.⁴⁵ Merkel pályázata és annak mellékletei tehát összességében egy okos, széles látókörű, elhivatott ember benyomását keltik.

A harmadik pályázó, Való János váci polgári családból származott,⁴⁶ így a munka mellett őt az is motiválta, hogy szülőhelyén dolgozhasson. Való János a Pesti Egyetem magyar nyelvű sebész-mesteri kurzusára járt négy évig (1842/1843–1845/1846), majd sebész-mesteri vizsgát tett.⁴⁷ Való, Merkelhez hasonlóan, elhivatott embernek tűnik. Különbség az érdeklődési körökben és a végzettség fokában rejlik. Való valószínűleg szerényebb családi körülmények közepette kezdett el tanulni, mert nem a költségesebb orvosdoktori, hanem csupán a sebész-mesteri tanfolyamra iratkozott be. Való a hat gimnáziumi iskolai év befejezése után négy évig gyógyszerészetet tanult, az ezzel kapcsolatos mellékletekből azt is tudjuk, hogy három évig Bécsben, egy évig pedig Pozsonyban volt inas az irgalmasok gyógyszerertárában.⁴⁸

43 „...Merkel Emil úr, Orvos-sebész tudor, a' Kir. Magyar Egyetemi sebési kórodát vendégképpen... szorgalmasan látogatta, 's az illető szak iránti kitűnő hajlamot és buzgalmat tanusított légyen...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Merkel Emil, B-melléklet (Balassa Lajos ajánlása).

44 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 31., Merkel Emil, E-melléklet (Fabini János Theophil ajánlása).

45 „...A [Felsőbajomi] fürdő intézetben, az orvosi működéseket és a' felügyelést az idei fürdés ideje alatt a' közönség meglegedésére fáradsatlan buzgósággal és hasznos eredménnyel gyakorolta, ezennel köszönettel megismertetik, és az igazság szerint bebizonyítatik...” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Merkel Emil, F-melléklet (a Felsőbajomi Fürdőigazgatóság 1844. november 23-i tanúsványának másolata).

46 A Promotíós kötetekben szerepel egy Való Franciscus nevű, szintén váci, római katolikus polgári sebész és szülész, valószínűleg a pályázó, Való János rokona volt. (Nem az apja, mert őt az osztályozási kötetek Andrásnak nevezik.) SOTE Lt. 1/f 2. kötet 779. p. (273. ssz.).

47 Való két évet járt az elsőéves-, és két évet a másodéves órákra. Az általa becsatolt mellékletek pontosak, jegyei alapján valóban szorgalmas és jó tanuló volt. SOTE Lt. 1/d 42. kötet 75–76. p., 44. kötet 8–82. p., 46. kötet 101–102. p. és 47. kötet 98–99. p. Való magát „*sebész és szülész mester*”-nek nevezi. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 65. p. (1913. ssz.).

48 Az igazolást „Adalbertus Josephus Való”, az egri irgalmasrendi gyógyszerész felügyelője adta ki. Minden bizonnyal rokona volt Való Jánosnak és segített neki a gyógyszerési gyakorlat megszerzésében — már ha eleve nem volt nagy szerepe abban, hogy Való János gyógyszerészetet tanult. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Való János, B-melléklet (Adalbertus Josephus Való 1842. június 5-i igazolásának másolata).

A gyógyszerészet befejezése után iratkozott be Pesten a szintén négyéves sebész-mesteri tanfolyam elvégzésére, majd bevallása szerint sebész- és szülész-mesteri vizsgát tett. A betegágy mellett végzett gyakorlat fontosságát felismerve Schöpf-Mérei Ágost gyermekkórházában dolgozott. Emellett, hogy sebészeti tudását tökéletesítse, két évig bonctani gyakorlatokat is folytatott Arányi Lajosnál.⁴⁹ Merkelhez hasonlóan dolgozott Balassa János mellett, aki már ekkor olyan nagy tekintélynek számított, hogy a négy pályázóból kettő is hivatkozott rá!⁵⁰ Való az előbb említett két méltán híres doktor mellett az egyetemen ekkor sebészeket tanító Csasz Mártontól és Gebhardt Ferencről is szerzett igazolást.⁵¹ Nem mellesleg a pályázók között Való az egyetlen, aki, amellett, hogy minden képzésével kapcsolatos iratot becsatolt a siker reményében, nyelvtudását is leírja. Ezek szerint a magyar mellett tudott latinul és beszélt németül, valamint szlovákul („*tótul*”).⁵² Való János aggódó lélekre valló precizitását mutatja, hogy pályázatát, az összes melléklettel együtt elküldte Pest vármegyéhez, és annak főispánhelyetteséhez, Földváry Gáborhoz is, ami arra utal, hogy Való mindenképpen szeretett volna visszakerülni szülőföldjére.

A négy pályázó közül a legrövidebb levelet a magát orvosnak nevező Nemes Szabó József adta be, 1847. január 26-án. Szabó úgy érzi, képes a poszt betöltésére, és maga helyett a kérvényéhez becsatolt bizonyítványokkal akarja meggyőzni a várme-

49 Csak a mellékletből derül ki, hogy Arányinál tökéletesítette ilyen irányú ismereteit. Arányi „*tudományosan művelt és szerény férfit*”-nak nevezi Valót. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, K-melléklet (Arányi Lajos 1847. február 2-i bizonyítványának másolata).

50 Balassa kiemeli Való — a sebésetben oly fontos — kezűgyességét: „[Való a sebési kórodát szorgalommal látogatja]...*bővebbi kiképzési buzgóságának, 's a' sebéset mezején szükséges kézbeli ügyességének naponként több és több példáját adván...*” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, M-melléklet (Balassa Lajos 1847. február 1-i ajánlásának másolata). Csasz Való szorgalma mellett szintén kezűgyességét emelte ki: „...*a bonctani gyakorlatokban kézbeli ügyességének kitünő jeleit adta...*” SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 2., Való János, O-melléklet (Csasz Márton 1847. február 2-i ajánlásának másolata)

51 Gebhardt igazolta például, hogy Való a védhímlőoltásról is megfelelő ismeretekkel rendelkezik, amiket nála sajátított el. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 1., Való János, G-melléklet (Gebhardt Ferenc 1845. július 30-i igazolásának másolata).

52 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Való János.

gye képviselőit.⁵³ Szabó a legidősebb volt a pályázók közül, hiszen 1825-ben, sebész- és szülésmesteri diplomájának megszerzésekor már 37 esztendő volt – szemben az egyetemet frissen elvégzett, a pályázat idején még csak huszoneves Valóval és Merkellel. Szabó József 1818/1819–1819/1820-ban járt Pesten a magyar nyelvű sebészkurzusra.⁵⁴ Teljesítménye nem volt olyan kiegyensúlyozott, mint társaié, az 1818/1819-es tanév második félévében például csak másodsorra sikerült letennie a belgyógyászati és sebészeti (*Materia Medica et Chirurgica*) vizsgát, másodév tavaszi félévében pedig meg kellett ismételnie az elméleti szüléset és sebészeti műtéttan-vizsgát. Ennek oka valószínűleg nem a szorgalom hiánya, mint inkább az idősebb korban elkezdett tanulmányok voltak, azaz, hogy nehezebben sajátította el a kiadott anyagot. Diplomamásolata szerint 1825. augusztus 10-én szigorlatozott le szülészetből, szeptember 7-én pedig sebészetből.⁵⁵ Szabó előnye a többi pályázóval szemben az volt, hogy állatorvosi végzettséggel is rendelkezett.⁵⁶ Életpályája abból a szempontból is különleges, hogy nem csak civil sebészként praktizált, hanem még egyetemi tanulmányai előtt a hadseregben teljesített felcserként szolgálatot.⁵⁷ Az igazolások alapján úgy tűnik, egyetemi tanulmányai és diplomaszerezése között is visszatért a hadseregbe, így 1822-ben hét hónapig a Gradiskai határőrezredben (*Gradiscáner Gränz Regiment*) működött.⁵⁸ A ka-

---

53 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 26., Szabó József.

54 SOTE 1/d 5. kötet 28–29. p., 96–97. p., 193–194. p., 271–272. p.

55 A Promótiós kötetekben nem találtuk nyomát, noha a diplomát 1825. december 1-én Heves vármegyében ki is hirdették. A másolatot lásd: SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, A-melléklet (Az 1825. augusztus 12-i diploma másolata).

56 Az oklevélmásolat szerint 1820-ban hallgatta az állatorvosi órákat, és 1825-ben vizsgázott le belőle. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, C-melléklet (Az 1825. augusztus 13-i oklevél másolata).

57 Egy 1816-os német nyelvű budai igazolás szerint hét évig szolgált tisztességesen a Prinz Wied Runkel-féle gyalogezredben „alfelcserként” (*Unterfeldarzt*). SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, D-melléklet (Az 1816. október 26-i igazolás másolata).

58 Úgy látszik, az egyetemi kurzus hallgatása önmagában elég volt a hadsereg egészségügyi személyzetén belül a feljebbjutáshoz. Ebben az igazolásban ugyanis már „föfelcsernek”, azaz „*Ob[er] Feldarzt*”-nak nevezik Szabót. Az igazolást adó Leopold Grosdanovick ezredes és Lucas Badallich százados (*Hauptmann*) fontosnak tartotta azt is megjegyezni, hogy Szabó nem csak jó sebész, hanem egy bátor és méltó állampolgár („...*einen sehr braven und würdigen Staats diener*...”). SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 3., Szabó József, E-melléklet (Az 1823. január 10-i igazolás másolata).

tonaságnál teljesített szolgálatot 1824-ben, amit egész pontosan nyolc év, két hónap és 15 nap szolgálat után fejezett be.⁵⁹

Elbocsátása után tehetette le diplomáját 1825-ben, amiről fentebb már volt szó. Innen 1826-ban a Pest vármegyei Kecelre került és a település sebésze lett, ahol 1840-ben is szolgált.⁶⁰ Egy 1845-ös igazolás szerint Pest vármegyében sebész-szülésként és állatorvosként praktizált, és Kecel mellett a szalkaszentmártoni, tasi és alsódabasi beteget is gyógyította, utóbbi helyen a közelebről meg nem nevezett „*Tekéntes Familia orvosa*”-ként. A vármegye tisztségviselői, többek között a váci seborvosi pályázatot koordináló Földvály Gábor által aláírt tanúsítvány sajnálkozik azon, hogy egy ennyi tapasztalattal rendelkező sebésznek ilyen jelentéktelen helyen kell a tudását elpazarolnia: „...*jobb sorsra lenne érdemesebb mint illy cseléd helyen, hol különben is széles 's külországokban meritett tapasztalásit nem hogy tökéletesebbitené, hanem gyakorlat hiánya miatt azokat véle a körülmények felejtetik — Több Nemes Ezredeknél mint orvos és fő orvos Felsőbbjeinek tellyes meglegedésükre híven szolgált, mellyek annyival is inkább tekintetbe vehetők, minthogy fiatal gyenge éveit a' külellenségek ellen édes Hazáját megmentendő felszentelte, az Insurrectionál mint született magyar nemes, és a' Velitákná'*⁶¹ számos vitéz tetteket vitt véghez...”⁶² Ez az igazolás minden bizonnyal egy másik pályázatra készült, mégis különleges és ötletes retorikai fogás, hogy a kérvényező egy

59 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, F-melléklet (Az 1824. augusztus 30-i igazolás másolata).

60 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, G-melléklet (Az 1828. november 5. és 16-i vármegyei szolgabírói bizonyítvány másolata), az 1840-es utalást lásd: *Orvosrend*, 1840. 75. p. Itt polgári seborvosnak nevezik.

61 Az ún. velita-divízió a huszárezredek kiegészítő egység volt az 1813. évi hadjárat idején (ezredenként kettő-kettő, 1813-ban azonban összesen huszonegy). Tagjai önkéntesek voltak, az egység a korábbi nemesi felkelések „maradványa”. A név a napóleoni hadsereg könnyűlovasságának elnevezéséből ered. A témáról bővebben lásd: Réfi Attila: Magyar huszárok az 1813. évi őszi hadjáratban. In: Sic itur ad Astra. Fiatal történetészek folyóirata. 2002 (14. évf.) 2–3. sz. 151–205. p.

62 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, H-melléklet (Az 1845. május 6-i igazolás másolata) Az igazolások sorában utolsóként egy 1836. október 11-i dabasi irat másolata szerepel, amelynek érdekessége, hogy állítása szerint tizennyolc éve a településen élt Szabó. Ez az adat ellentmondásban áll a német nyelvű hadsereg-beli tanúsítványokkal, amelyek szerint 1824 előtt legfeljebb csak ideiglenesen szállhatott meg Dabason, lévén ekkoriban még a hadseregben szolgált. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. február 3., Szabó József, I-melléklet (Az 1836. október 11-i tanúsítvány másolata).

olyan igazolást nyújt be, amit korábban a jelenleginek az elbírálója látott el egyetértőleg aláírásával.⁶³

Pest vármegye közgyűlése 1847. február 6-án vitatta meg a benyújtott pályázatokat. A jegyzőkönyv szerint többen folyamodtak az állás elnyeréséért, de azok anyaga itt nem maradt fenn.⁶⁴ A kivonatban azonban bemutatják az állásra érdemesnek tartott jelentkezőket. Mátraynál fontosnak tartják megemlíteni, hogy jelenlegi állomáshelyén, Gödöllőn háza mellett a megye kórházat szeretne felépíteni, és Mátray amellet, hogy szeretné a váci állást elnyerni, megtartaná gödöllői lakását. Az Albertiből származó Sípos János végzettsége szerint sebész- és szülész-mester, valamint állatorvos, a pályázat benyújtásának idején a Tabánban volt halottvizsgáló és védhímlő-oltó.⁶⁵ Az 1831. évi kolerajárvány alatt Pest vármegyében teljesített szolgálatot. Mácsay Sándor polgári sebész és szülész szintén próbálta leküzdeni az említett évben a kolerát. Volt a Pilisi járásban (helyettes) seborvos, és dolgozott Szentendrén, 1847-ben pedig Bogdány (Dunabogdány) rendes sebészeként működött. Mácsay magyarul, latinul, németül, szlovákul („Tóth”) és szerbül („Rácz”) beszélt.⁶⁶ A már megismert mestereknél is kiemelték pontos végzettségüket, illetve gyakorlatuk helyét. Az előzetes szűrések alapján a következő sorrendben és a következő folyamodókat ajánlották a vármegye figyelmébe: 1. Mátray

63 Hacsak nem szült visszatetszést Földváry Gáborban a jóindulat megnyerésének eme kissé „szemtelen” módja.

64 A jegyzőkönyvi kivonat az alábbi személyeket említi még: Szigetváry Mihály, Sáári Antal, Miskolczy Ferenc, Mácsay Sándor és Sipos János. Szigethváry Mihály Kaposvárott született, 1831/1832–1834/1835 között járt két-két évig a magyar sebészszakos tanfolyamaira. 1837-ben lett sebész-mester. A Székesfehérvárról származó Miskolczy Ferenc 1827-ben iratkozott be a magyar nyelvű kurzusra Pesten, de elhagyta azt, és tíz év múlva a német nyelvű tanfolyamon végezte el. 1840-ben szerzett polgári sebész és szülész képesítést. A másik két pályázóról nem tudni semmit. SOTE 1/f 3. kötet 19. p. (1791. szs.), 286. p. (877. szs.); SOTE Lt. 50/e, Váci járási seborvosi állásra vonatkozó iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

65 Sípos 1831/1832–1834/1835 között járt Pesten a magyar nyelvű sebész-mesteri kurzusra, két-két évig hallgatta az első és a második évfolyam óráit. Sípos 1836. február 13-án kapott sebész-mesteri diplomát Pesten. SOTE Lt. 1/f 3. kötet 13. p. (1770. szs.)

66 Mácsay 1823/1824–1825/1826 között volt Pesten a német nyelvű kurzuson hallgató, mégpedig másfél évig az első évfolyamon (az 1824/1825-ös tanév második félévét kihagyta). A Nyitra megyei Zsámbokrétről származott, és apja is sebész volt. A Promotiós kötetekben Mácsay Alexander néven szerepel. 1827-ben lett polgári sebész és szülész. Első osztályú eredményei voltak. SOTE Anyakönyvek (1/e) 2. kötet 40–65. p. (60. szs.), SOTE 1/d 7. kötet 99–100. p., és 9. kötet 157–158. p.; SOTE Lt. 1/f 2. kötet 784. p. (289. szs.)

Ferenc, 2. Merkel Emil, 3. Sípos János, 4. Való János és 5. Mácsay Sándor.⁶⁷ Mátray minden bizonnyal a vármegyében eddig is tanúsított meggyőző szolgálatai révén került az első helyre, míg a fiatal Merkel Emil inkább magasabb fokú képzettségének köszönhette a jelölést. Az utánuk harmadik helyre tett Sípos János gyakorlottsága miatt került a szóba jöhető sebészek közé. A helyek kiosztásában a nyelvtudás úgy tűnik, semmiféle szerepet nem játszott — legalábbis Vác esetében.⁶⁸ Egyedül a magyar, mint államnyelv ismeretének hiányos tudása jelentett hátrányt.⁶⁹ Ugyanígy nem volt fontos a felekezeti hovatartozás sem, amiről a jelentésben egy szót sem említenek.⁷⁰ Így három faktor maradt: a szakértelem és a vármegyében addig is teljesített szolgálat, valamint az életkor, hiszen amint a fentebbi felsorolásból is kitűnt, az évtizedek óta a vármegye területén dolgozó, és sokrétű tapasztalattal rendelkező Szabó József be se került a lehetséges nyertesek közé.

Földváry Gábor 1847. február 15-i levelében véleményezte a pályázatokat. Az első helyen említett Mátray Ferenc ellen jogos kifogás emelt, mivel az egymástól igen távoli Vác és Gödöllő esetében lehetetlen lenne, hogy Mátray megtartsa gödöllői lakását, sőt, Földváry értelmezésében állását is, és Vácot is seborvos legyen. Földváry szerint, mivel a közeljövőben fel akarják építeni Gödöllőn a kórházat, és Mátray is meg akarja tartani lakását, továbbá, mert az új kórházban mindenképpen szükség lesz tapasztalt gyógyítóra, Mátrayt ejtette a pályázat elbírálásakor. Földváry, ellentétben a vármegye előzetes véleményével, szakszerű és objektív döntést hozott. A váci seborvosi állás odaítélésében így nem annyira a betegek között szerzett jártasság vagy a vármegyében teljesített szolgálat alapján mondták ki a döntő szót, hanem az orvostudományok terén szerzett sokoldalú ismeretanyag birtoklójának, az egyetlen orvos- és sebészdoktori végzettségű fiatal és tehetséges or-

---

67 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

68 Valószínűleg nagyobb súllyal esett volna latba például a szerb nyelvtudás, ha Szentendrére ke-restek volna seborvost.

69 Mácsay Sándornál kifogásolták, hogy a magyar nyelvet nem használta helyesen. SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

70 A pályázat nyertese, mint látni fogjuk, a római katolikus jelentkezőkkel szemben egy evangélikus személy lett.

vosnak, Merkel Emilnek adták a tisztséget.⁷¹ Merkelt március elsején a vármegye közgyűlése megerősítette új hivatalában.⁷²

Források

1. Mátray Ferenc folyamodványa⁷³

Méltóságos Fő Ispáni Helyettes!

Nagyságos Uram!

Rátz Alajosnak halála által Vátzi járásban a' rendes kerületi sebészi állomás megüresedvén, jelen folyamodásommal azon alázatos könyörgéssel vagyok bátor megjeleneni: — hogy méljen tisztelt Mélt[ó]sá[go]d csekély érdemeim mellett, mellyeket a' Megyében mint uradalmi Orvos 8. évek olta a' tisztelt közönség előtt fáradhatatlan szorgalmam által — az adózó Népnél pedig minden jutalom nélkül mindenkor kész szolgálattal, — úgy is — mint ezen T[ekin]t[e]tes Vármegyének felesküdtött vidékbeli orvossa számos alkalommal bizonyítottam be, — jelenlegi állásom és lakásom megtarthatása mellett, — az érintett rendes sebészi állomásra azon tekintetnél fogva is, — hogy a' tisztelt Közönség hijányt ne szenvedjen — a' már mult évben beadott folyamodásom következtében — tiszteletbeli fő-orvosi czimmal engemet kegyesen kinevezni méltóztassék.

Melly alázatos könyörgésen megújítása után mély tisztelettel maradok a' M[é]l[tó]sá[go]s Fő Ispáni Helyettes úrnak Nagysá[go]dnak

Pesten Január 28-án 1847

alázatos szolgálója

Mátray Ferentz

Orvos Tanár, gyakorló sebész, szülész és szemész mester, a' pesti kir. Egyetem Orvosi Karának rendes, — a' Budapesti Orvosi egylet levelező tagja, G. Károlyi István Ó Nagysága rendes és uradalmi, — úgy ezen T[ekin]tetes] N[emes] Megye felesküdt orvossa

---

71 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Földváry Gábor levele Pest vármegye közgyűlésének, 1847. február 15.

72 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Földváry Gábor levele Pest vármegye közgyűlésének, 1847. február 15. (a levél külzetén található a kinevezéssel kapcsolatos adatok).

73 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 28., Mátray Ferenc.

2. Merkel Emil folyamodványa⁷⁴

Nagyságos Fő Ispáni helyettes Úr!

Tekintetes Karok és rendek!

Midőn Tekintetes Pest vármegye, Váczi járásbeli megürült sebészi állomása megnyerhetése végett, alázatos folyamodásomat ezennel benyújtani bátorkodom, azt következő okokkal gyámolítom:

1. Az A.) alatti ide mellékelt orvos tudori oklevél hiteles másolata bizonytságot tesz arról, hogy az illető folyamodókban meg kívántató pályázási kelékkal bírok.

2. Meggyőződvn arról, hogy az egyetemes gyógytudomány minden ágai elvállhatlan kapcsolatban állnak együtt, teljes erőmből törekvém magamat a' naponként szükségesbé válló sebészetben is kiképezni, — mint azt a' B.) alatti bizonyítvány hiteles másolata tanúsítja, — 's ezért a' C.) alatti sebésztudori oklevél megnyerésével, a' fennevezett sebészeti állomas illő elátására elegendő tehetséggel bírónak igazolván magam.

3. Én ugyan is minden abbeli teljes meggyőződésemmel, miszerint jelenkorban már minden ügyes gyakorló orvosnak, elkerülhetetlenül szükséges, magát az összes orvosi tudomány egyes ágaiban lehetőleg kiképezni; de azon különös előszeretetnél fogva is, mellyel viseltetém a' szemészet, mint az orvosi tudományok legszebbike iránt, azt szaktudományi foglalkozásom tárgyául tűzém ki. Ennél fogva a' D.) alatti szemészetmesteri oklevél megnyerésére, két egész évet áldoztam fel e' szaktudományi vonzalmamnak, mit az E.) alatti bizonyítvány hiteles másolata eléggé tanusit.

4. Mint gyakorló orvos Erdélyország egyik fürdő helyén, nevezetesen Megyes-székbén kebelezett Felső-Bajomban, az ottani igazgatóság felszóllítására mint fürdő orvos nyilvános állomást foglaltam el, 's e' részben az illető tisztelt közönség teljes bizalmát megnyerni szerencsés voltam, mint ezt az F.) alácstatolt bizonyítvány kétségen kívülé teszi.

Ezen okoknál fogva bátorkodom a' fennevezett sebészeti állomás megnyerésére a' T[ekin]t[e]tes vármegyéhez alázatosan folyamodni, egyszersmind, — azon esetben, ha a' Nagyságos helyettes Fő Ispán Úr, és a' T[ekin]t[e]tes Karok és rendek Kegyes pártfogása által, alázatos kerésemnek (!) sükere leend, — késznek jelentvén magamat: hivatalom pontos betöltésével és lelkiismeretes szigorúsággal, csekély tehetségeimet a' szenvedő betegek' ápolásának 's gyógyításának teljesen

74 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, dátum nélkül, Merkel Emil.

szentelni. Ezt tévén, merészlem egyúttal az ehez megkivántató tehetségeimről szolló tanuleveleimet is törvényes másolatokban alázatosan előterjeszteni.

Midőn tehát említett okaimat és sorsomat Nagyságod' ismert részrehajlatlan igazság szeretetébe, és a' T[ekin]t[e]tes Karok és rendek nagylelkű oltalmába ajánlanám, kérésemet ismét megújítván, magamat egyszersmind a' T[ekin]t[e]tes vármegeye kegyes pártfogásába ajánlom, 's maradok

Nagyságos Fő Ispán helyettes úrnak, és a' T[ekin]t[e]tes Karoknak és rendeknek

legalázatosabb szolgálja

Merkel Emil

Orvos-Sebész tudor, és Szemész Mester

3. Való János folyamodványa⁷⁵

Tekintetes Karok és Rendek!

Tekéntetes Nemes Pest Megyében, RácZ Alajos volt sebész halálával a Váci járásban a' seborvosi állomás megürülvén ennek elnyeréséért alázatosan folyamodni 's e' véget Ö. Cs. királyi fő Herczegségénél kegyessen leendő kinevezetetés véget pártoltatást kérni batorkodom, ajánló okaimat ekövetkezőkben öszpontosítván.

1ör. A Gymnasiumbéli közönséges hat iskolai pályám elvégeztem; a mint az A' alatt bizonyítatik.

2or. A' Gymnasiumi közönséges hat iskolai pályám után választék egy oly pályát, a mely már az akkor gondolt későbbi előmenetelemnek czeljához vezet, azért mielőtt a Seborvosi tudományok megtanulására magam adtam volna, — előbb a Gyógyszerészséget négy évi tanulmányomá tettem, a mit a B' alatti bizonyítvány erősít.

3or. A fen említett Gyógyszerészség megszerzése után léptem a Seborvosi pályára, és azt életem fentartására választám, 's a' Sebész mesterek számára rendölt négy évi pályát szenteltem, és szerencsésen T[ekintetes] tanítóim megalégedésével el is végeztem, a mit az ide mellékelt C. D. E. F. G. alatti iskolai bizonyítványok kétségtelenné tesznek.

4er. A Szigorú próbatételeket a Sebész és Szülész Mester Oklevél elnyeréséért letöttem; mint ezt a másolatban ide kapcsolt H alatti oklevél bizonyítja.

---

75 SOTE Lt. 50/e, A váci seborvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, dátum nélkül, Való János.

5ör. Jóltudván azt, hogy az orvos sebészi gyakorlat üzésére, mire léttemet szenteltem - a betegek ágya mellett szerzett tapasztalás legbiztosabban vezet a' kitűzött célra, T[ekintetes] Schoepf Orvos igazgatása alatt lévő Gyermek Gyógyintézetében, mind az elemi, mind a gyakorlati tanulmányok megszerzésében, magamat gyakorolni elnem mulasztám, a mit az I alatti bizonyítvány valósít.

6or. Szemem előtt tartván azt, hogy magam Seborvosi pályára adtam, azért is nem mulaszték el egy oly tudományt tenni sajátommá, mely a sebészt többféle tekintetben vezet; s' a sebészetnek némely homályos oldalait felderíti; nem külömben a Törvényes bonczolatoknál, hogy lelkiösméretessen megfeleljen, és hogy orvosi véleménye alapos legyen; abba magamat mint rendkívüli halgató 2 évi folyamban nem csak elemileg, hanem egyszersmind gyakorlatilag gyakorolni szinté elnem mulasztám, a mit az K es L betü alatt külön bizonyítvány is mutat.

7er. Hogy iskolai pályám lefolyta után magamat T[ekintetes] Balassa Tanár úr mellett a sebészet mezején menyiben gyakoroltam azt a Töle nyert M alatti külön bizonyítványa tanusítja.

8or. Hogy iskolai pályám gyakorlati éveiben magamat a belső betegségek orvoslásában, az Elemi és gyakorlati boncztanban mily sikerrel gyakoroltam, arrol a T[ekintetes] Gebhardt, es T[ekintetes] Csasz tanár uraktul, a szokott iskolai bizonyítványokon kívül még külön bizonyítvánt is nyerni szerencsés voltam; a mirül a N és O betü alatti bizonyítványok szóllanak.

9er. Az Országban divatozó nyelvek közül a Magyar, Latin, Német és Tóth nyelv birtokában vagyok.

Melyek után midön fenebbi (!) alázatos könyörgésemet újítani, s annak teljesítését Főispányi Helyettes Ö Meltósága 's a' Te[kin]t[e]tes KK és RR [Karak és Rendek] kegyességétül reményleni bátor vagyok mély tisztelettel vagyok

Főispányi Helyettes Ö Meltóságának, s a' Te[kin]t[e]tes Karoknak és Rendeknek

alázatos szolgálja

Való János m.p.

sebész és szülész mester

4. Szabó József folyamodványa⁷⁶

Méltóságos Főispáni Helytartó Úr
Kegyes Uram!

Méltóságodnak annyiakhoz mutathó nagy kegyességétől bátoritaván bátorkodom illő egész alázattal esedezni az iránt, miszerint értésemre esvén az ezen Tekintetes N[eme]s Pest Megye Váczi járásában megürült orvosi állomás, s hiszem, hogy az ismét egy alkalmas egyénnel betöltetik; minél fogva az ide 9. darabban egész tisztelettel csatolt eredeti bizonyítványaim szerint szerzett tapasztalásaim után mint-hogy magamat annak pontos megf[é]sére⁷⁷ képesnek lenni érzem, s ha csekély szolgálataim méltánylást érdemelhetnek alázatosan esed[er]zek, hogy a fenn említett orvosi ürült állomásra engemet felvenni kegyesen méltóztatna.

Ki is egyéb iránt mély tisztelettel vagyok Dabason Januarius 26-án 1847.

Méltóságodnak

alázatos szolgálója:
Nemes Szabó József
Orvos

5. Pest vármegye 1847. február 6-i közgyűlésének kivonata⁷⁸

Item küldöttség melly mai napon az 523k szám alatt költ határozatnál fogva olly végre bízott meg: hogy Rácz Alajosnak halála áltol a' váczi járásban megürült sebészi-állomás elnyeréséért folyamodóknak kérelem leveleiben és azokhoz mellékelt bizonyítványokat megvi'ssgálván, véleményét terjessze elő az iránt: hogy kiket lehetne a' folyamodók közül az érdeklett állomásra leendő kineveztetés végett főispáni-helyettes úr ő méltóságának kijelelni, tudósításul adja, miként Mátray Ferencz, Szigetváry Mihály, Sáári Antal, Miskolczy Ferencz, Szabó József (!), Mácsay Sándor, Való János, Sípos János, és Merkel Emil folyamodásaik lévén ez ideig beadva, azokat a' benne felhívott bizonyítványokkal együtt megolvasta, 's közülök különösen kiemelendőnek és a' megye figyelmébe ajánlandónak vélte a' következő folyamodókat:

---

76 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, 1847. január 26., Szabó József.

77 Az irat gyűrött, a szó nehezen olvasható.

78 SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Pest vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének kivonata, 1847. február 6.

1ör. Mindenek előtt megemlítenédőnek tartotta Mátray Ferencz orvos tanár, gyakorló sebész, szülész és szemész mester eránt kit az orvosi tudományokbani jártaságánál és gyakorlati tapasztalásánál fogva nem ajánlani nem lehet, kötelességének tartja mind az által a' küldöttség mellynek egyczélszerű kórházat állíttatni kíván és így a' kinevezendő sebésznek a' kórház melletti lakása sem nélkülözhető, miként nevezett orvos úr az érintett állomás elnyeréséért jelenlegi állása és lakásának megterthatása feltétele mellett esedezik.

2or. Merkel Emil pesti születés (!) 1843k évi junius 29től orvos tudor, — 1845 évi martius 11től fogva szemész mester, — 1846 évi julius 25től fogva pedig sebész mester tanár, 1844k évben Erdély országban jelesül Medgyes Széknek, Felső-Bajom nevű helységében létező gyógyvíznél volt gyakorló orvos, Balassa királyi egyetemi tanár bizonyítványa szerént a' sebészi kórodát más fél év olta vendégképen szorgalmatosan látogatja 's az illető szak iránt kítűnő hajlamot és buzgalmat tanúsított.

3or. Sípos János Pestmegyében kebelezett Alberti mezővárosbeli származású 1836k év olta sebész és szülész mester, 's egyszersmind baromorvos 1837k évi majus 1ső napjátolfogva szabad királyi Budavárosának Tabán nevű külvárosába orvosi halott vizsgáló és védhimlő oltó, 1831k évben dühöngött epemirigy alkalmával pestmegyének több helységeibe alkalmaztatván, ügyessége, szorgalma, és a' betegkeli szelid bánás módja által magát kítűntette. Miről a' megyétől bizonyítványt is nyert, az alol írt főorvosok tudományára a' folyamodók közzül legtöbb gyakorlati tapasztalattal bír. Beszéli a' Magyar, Deák, Német és Tóth nyelvet.

4er. Való János váczi származású 1846k évi december 29től fogva sebészet és szülészet mestere, [gyógyszerész],⁷⁹ 's egyszersmind himlő oltó 1845 évi October 10től 1846k évi februar[ius] 24keig gyakorlotta magát Schöpf orvosnak gyermek gyógyintézetében, folyó 1846/7k tanodai évben pedig királyi egyetemi tanár Balassa úrnak sebészi kórodáját legkítűnőbb szorgalommal látogatván, növebb kiképzési buzgóságának és a' sebészet mezején szükséges kézbeli ügyességének naponként több és több példáit adja, minélfogva mint a' növendékek egyik jelesbike ajánlatik. Beszéli Magyar, Deák, Német és Tóth nyelveket.

5ör. Nemes Mácsay Sándor polgári sebész és szülész 1827k év olta. A' dühöngő epemirigy alkalmával tanúsított szorgalma által magát kítűntette, pilisjársábeli seborvos Paffkovits halála után ezen állomásnak bétöltéséig helyettesi minéműségben hasonlóan a' megye „K[aro]K.” és Rendeinek megelégedésekre szolgált, sebésze volt Szentendre városának, jelenleg pedig Bogdány királyi koronai köz-

ség rendes sebésze és láttelek kiadhatására megyeileg megbízott sebész, — beszéli a' Magyar, Deák, Német, Tóth és Rácz nyelveket. folyamodásának szerkezete azonban azt mutatja: hogy a' Magyar nyelvet nem igen gyakorlotta, 's írás módja hibás.

Melleyekről a' bényujtott folyamodásoknak visszacsatolása mellett teszi a' küldöttség alázatos tudosítását. Költ Pesten februar[ius] 5én 1847k évben

jegyzette Nagy István
főjegyző

Kovách Josef Elnök, Késő-Ensel m.p. Nándor, táblabíró, Schmidt János m. p. fő orvos, Tessényi Zsigmond tiszt[i] fő orvos

Zlinszky János m. p. főszolgabíró, Egressl Sándor m. p. t[iszteletbeli] főügyvéd, Bellaagh Antal m. p. Rend[es] Eskütt

6. Földváry Gábor levele Pest vármegye gyűlésének⁸⁰

Tekintetes Karok és Rendek!

Váczi Járásbeli volt Seborvos Rácz Alajos halálával megüresült Sebészi állomásra folyamodtak, és kinevezés végett nékem ajánlottak körül, miután Mátray Ferencz Orvos Tanár mostani állomását el hagyni, és lakását Gedellőre, hol pedig az Orvosra a' T[ekintetes] Rendek által fel állítani szándékolt kórház' tekintetéből is szükség van, át tenni nem akarná, azt pedig, hogy valamelly szolgált, segédek által látassék el és eszközöltessék, szokásba hozatni nem akarnám; második helyen ajánlott Merkl Emil, szinte jeles tulajdonságokkal bíró Orvos Tanárt ezennel kinevezem minél fogva méltóztassanak a' T[ekintetes] Rendek a' szokott hitet véle letétni; és a' Sebészi eszközöket 's egyebeket a' szokott módon néki átadatni, ötet kötelességeinek hiven 's lelkiösméretessen leendő tellyesítésére utasítani.

Egyéberánt a' közlött folyamodásokat ide vissza rekesztvén, vagyok szives indulatikba, 's becses hajlandóságukba ajánlott tisztelettel Pesten febr[uár] 15én 1847.

a' Tekintetes Karoknak és Rendeknek
kész kötelességü szolgálja

Földváry Gábor
Fő isp[án]helyettes

---

⁸⁰ SOTE Lt. 50/e, A váci sebészorvosi állás betöltésével kapcsolatos iratok, Földváry Gábor levele Pest vármegye közgyűlésének, 1847. február 15.

BALOGH JÁNOS MÁTYÁS

A BUDAPESTI TEKERCSSES HÍRLAPNYOMDÁSZAT SZÜLETÉSE

A *sajtó* lehetséges *történetei* közé tartozik a sajtó vállalat- és gazdaságtörténeti megközelítése — például a *sajtóipar* vizsgálata — is, még ha Magyarországon nem is terjedt el igazán ez az irányzat. Ami kevés ilyesféle elem megjelenik a honi sajtó világának történeti vizsgálata során, az is igen gyakran pontatlan, vagy legalábbis nem bizonyított. Jelen tanulmányom első részében egy általánosan elfogadott, ám téves (látszólag technika-, valójában inkább vállalat-, illetve „sajtóipar-történi”) dátum korrekcióján túl azt elemzem, hogy milyen feltételek mellett zajlott le Magyarországon a tekercsnyomógépek¹ bevezetése — azon géptípusé, amely a 19. század utolsó harmadában világszerte az akkor „megszülető” tömegsajtó egyik szimbólumává vált. Ezt követően bemutatom a budapesti napilapokat nyomó rotációsok számának és kapacitásának változását, a tekercsnyomók újabb típusainak megjelenését, valamint az ezen gépekhez fűződő kortársi képzeteket.

Egy technikai innováció bevezetése Magyarországon

Scott M. Eddie kiváló könyvének² szellemes címére rímelve kijelenthetjük: noha köztudott, mégsem igaz, hogy Magyarországon 1873-ban nyomtattak először rotációs gépen. A nyomda-, nyomdászati- és az úgynevezett sajtótörténeti szakirodalomban lényegében teljes az egyetértés e dátum helyességét illetően. Az adatot bizonyosan Novák László 1929-ben kiadott nyomdászattörténeti kompilációjából³ vették a szerzők, gyakran hivatkozás nélkül, még ha az adott könyv, vagy tanul-

-
- 1 Tekercsnyomó(gépe)k, tekercsesek, illetve rotációsok alatt a *papírtekercsre nyomó rotációs gépeket* — korabeli szóhasználattal: „körforgó” gépeket — értem. Léteztek ugyanis felvágott ívokra nyomó rotációs nyomószerkezetű, illetve papírtekercsre nyomó nem rotációs nyomószerkezetű (úgynevezett duplex) gépek már a 19. században is. Az előbbi típushoz tartoztak az amerikai Hoe és a francia Marinoni kezdeti rotációsai.
  - 2 *Eddie, Scott M.*: Ami köztudott, az igaz is? Bevezetés a kliometrikus történetírás gondolkodásmódjába. Debrecen, 1996.
  - 3 *Novák László*: A nyomdászati története. VI. Bp., 1929. 7. és 55. p.; Novák egyébként nem használt lábjegyzeteket kompilációjában, így nem tudhatjuk meg bizonyosan, általában honnan vette adatait. Valószínűnek tűnik azonban, hogy a főváros nyomdászatának 1867 és 1900

mány „műfaja” meg is engedte volna a jegyzetek használatát.⁴ Az 1873-as dátum tehát olyannyira evidensnek számít, hogy az ezt papírra vető szerzőtől el sem várják, hogy feltüntesse: honnan is szerzete értesülését.

A tekercsnyomás, ez a nyomdászati újítás abból áll, hogy a nagyobb mennyiségű, de kisebb minőségi igényű munkáknál — a nagyobb sebesség elérése érdekében — a nyomás nem (ívekre) felvágott, hanem tekercselt nyomathordozóra történik.⁵ A nyomdászati- és a „sajtótörténeti” irodalomban elterjedt az a nézet, miszerint a rotációs gépeknek köszönhetően megnőtt az ilyen gépeken készülő lapok példányszáma. Ez azonban meglehetősen durva egyszerűsítés, hiszen kezdetben — világszerte — az 1860-as, 1870-es és 1880-as években a már viszonylag nagy példányszámú lapok nyomdái váltottak át íves gépről tekercsesre (illetve „hagyományos” gyorssajtóról rotációsra). A korabeli megfigyelő is okozatnak tekintette a nagy lapok tekercsnyomógépeinek üzembe helyezését: „A tömöntéshez⁶ megkívántató kellékek, valamint a fölötte nagy költségek, a „végnélküli” [vagyis tekercselt] papirost használó [tekercsnyomó] gyorssajtók alkalmazását csak a nagy

---

közötti „történetének” rendkívül vázlatos (mindössze tizenhárom kis oldalra terjedő) megírásához leginkább a *Magyar Nyomdászati* című lap 1923. október–november havi budapesti nyomdászattörténeti jubiláris számában megjelentekre támaszkodott, leginkább a következő tanulmánya: *Magyar Elek*: Nyomatóműhelyek és nyomatómesterek az egyesített Pest-Budán. *Magyar Nyomdászati*, 1923. október–november hava, 10–11. füzet. 161–172. p.; e számban egy másik írás ekképpen fogalmaz a budapesti nyomdászati kezdeteiről (tehát az 1873-as viszonyokról): „A rotációs gépek elseje akkor [kiemelés tőlem — B. J. M.] érkezett el hozzánk: a Khor és Wein nyomdájába, amiből később a Pester Lloyd vállalkozása lett; [a gépnek] csudájára jártak mindenfelől a nyomdászok.” — [Janovits Ferenc?]: Ötven esztendő küzdelmei és eredménye. 157. p.

- 4 Csak néhány példa a sok közül: *Kertész Árpád*: A nyomtatott betű története és útja Magyarországon. Bp., 1941. 202. és 283. p. *Dezsényi Béla–Nemes György*: A magyar sajtó 250 éve. Bp., 1954. 159.; *Márkus László* (szerk.): A magyar sajtó története. Bp., 1977. 51. p.; *Kosáry Domokos–Németh. G. Béla* (szerk.): A magyar sajtó története. II/2. Bp., 1985. 31–32., 256. p.; *Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor*: A magyar sajtó története. h.n. é.n. 127. p.; *Bánáti Ágnes–Sándor Dénes*: A százesztendő Athenaeum. 1868–1968. Bp., 1968. 19.; *Pejin Attila*: A zentai hírlapok történeti bibliográfiája (1875–1962). Zenta, 2004. 12. p. — Az egyetlen általam ismert nyomdátörténeti munka, ahol a helyes, az 1877-es évszám szerepel: *Susits Imre*: Egy nyomda története. 1841–1976. Bp., 1976. 26. p. (vonatkozó közlésének forrása: *Novitzky N. László*: Egyesült erővel. A magyar könyvnyomdászok szakszervezeti tevékenységének története. Bp., 1912. 205. p.)
- 5 Napjainkban is leginkább újságok, magazinok és kereskedelmi nyomtatványok készülnek így.
- 6 A tömöntés — esetünkben — az az eljárás, amikor a sík szedésről (fél)hengeralakú másolat készül (öntik), amelyet azután ráilleszhetnek a nyomóhengerre. A műveletet a tömöntő végzi el a tömöntődobban (másképpen szeretípiai műhelyben).

példányszámmal bíró napilapoknál tette lehetővé”.⁷ A nagy elterjedtségű lapok nyomdái már nem győzték kielégíteni a mennyiségi igényeket a nyomtatási idő megnövekedése miatt: vagy a lapzártát kellett jelentősen előrehozni (tehát a lap vesztített „frissességéből”, ami viszont a korban még az egyik legfőbb kíváncsi volt), vagy a terjesztés kezdete csúszott nagymértékben, ami szintén előnytelen lett volna a lapok versenyében. Egy 1882-es leírás így indokolta egy budapesti napilapot előállító nyomda tekercsnyomóra való átállítását: „Vagy olyan korán kellett a nyomdába a kéziratot leadni, hogy ez által a később érkezett, sokszor tán érdekesebb anyag egy részének kellett kiszorulni, ami az élénk verseny mellett csak a lap tartalmának volt hátrányára, — vagy kockáztatni, hogy a lap a kellő időre a kellő számú példányokban ki nem állíthatatván, szétkülésénél esik késelem. E kellemtelen alternatíva a mai naptól kezdve nem létezik többé. Nem szükséges félnünk sem attól, hogy más lapok által megelőztetünk, sem a postai elkésés veszélye nem fenyeget többé”.⁸ Az újabb és újabb „hagyományos” (de már többszörös nyomóművel rendelkező), ívekre nyomó gyorssajtók együttes üzemeltetése ugyan ideig-óráig még járható útnak bizonyult,⁹ e nagy hely- és munkaerő-igényű félmegoldás azonban nem volt már tartható — illetve nem volt érdemes — a „tekercesek korában”. Természetesen egy adott lap — nagy példányszámban is megmutatkozó — sikeréhez hozzájárulhatott jó és gyors nyomdai előállítása. Azonban egy újság nem attól lett (hosszú távon) nagy példányszámú, mert tekercsnyomógépen készült; a rotációs — amelynek beszerzése komolyabb tőkét igényelt — csak biztosította (esetleg feleslegesen) a tömegtermelés *műszaki* feltételeit, illetve lehetővé tette a szedésre fordítható idő jelentős kitolását is. Hülle Oszvald, a *Pester Lloyd* szedője (1870-től), majd korrektora (1873-tól) ez utóbbi elemet emeli ki visszaemlékezésében a rotációsok bevezetése kapcsán — negatívumként, hiszen így egy nagyobb, terjedelmesebb lapnál a szedők napi munkaideje olykor a 14–15 órát is elérhette.¹⁰ A „nyomdász-társadalom” azonban ismereteim szerint nem fogadta olyan gyanakvással, sőt kifejezett ellenségeskedéssel a tekercsnyomókat, mint

7 *Nyomdászok Közlönye*. 1885. február 16. 5. p.

8 *Egyetértés*, 1882. május 1. — idézem: *Balogh János Mátyás: „Ha ezt Gutenberg látná!” A magyarországi nyomdászati rotációs forradalma és a Maschinenfabrik Augsburg (MAN) 1881–1898. A MAN Roland Magyarország jubileumi kiadványa tekerceses gépei magyarországi megjelenésének 125. évfordulójára*. Bp., 2006. (továbbiakban: Balogh i.m.) 42. p.

9 Ne feledjük, hogy a rotációs, illetve a tekerceses gépek megjelenése előtt is voltak már — igaz, nem Magyarországon — többtízrezes példányszámú napilapok.

10 „Welcher Wandel ist seither auch im Arbeitsverhältnissen eingetreten! Den ersten Anstoss hiezu gab beim »Pester Lloyd« die Einführung der Rotationsmaschinen — der ersten und längere Zeit der einzigen in Ungarn —, welche die Arbeitszeit sehr zu Ungunsten veränderten,

majd később a szedőgépeket, még ha fel is merültek olyan aggodalmak, hogy a rotációsok is sokakat (gépmestereket) munkanélkülivé tehetnek.¹¹

A tekercsnyomógépek az 1860-as évek közepén indultak világhódító útjukra (1865: William Bullock sikeres konstrukciója), hogy azután a 19. század végére szinte mindenhol gyökeresen átalakítsák a nyomdászatot, leglátványosabban talán a hírlapnyomdászatot. Európában az angol napilap, a *The Times* nyomdaüzemében az 1868-ra kifejlesztett tekercses, az úgynevezett Walter-sajtó jelentette a kezdetet. A francia Marinoni gépgyáros első rotációsai (1867) még nem papírtekercsre, hanem ívekre nyomtak.¹²

Ez utóbbi típusból érkezett 1869-ben két darab a bécsi *Neue Freie Presse*, az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb napilapjának nyomására (véltetőleg az új, működését szeptember elsején megkezdő nyomdába). A két „6-szoros” — hat ív-adagolóval és nyomóművel felszerelt — Marinoni-féle rotációt (mindkét gép állítólag óránként 8 ezer, mindkét oldalon nyomott, nyilván egy ív terjedelmű, példányt tudott előállítani, 36 × 48 bécsi hüvelyk nagyságú ívméretben) úgy építették át — immár Bécsben — a nyomdavezető Christoph Reisser irányítása alatt, hogy azok „végnélküli” papírra, vagyis papírtekercsre is képesek voltak nyomni (óránként 9 ezer lappéldányt). A gépekhez még 1872-ben két angol (minden bizonnyal „Victory”-féle) hajtogató-készülék is vásároltak, amelyek kezdetben még külön

---

denn um den Druck des Blattes auf den Flachmaschinen zu bewältigen, musste der Schluss des Morgenblattes gewöhnlich schon zwischen 11 und 12 Uhr nachts erfolgen, und schickte wirklich einmal der im »Hotel Frohner« etaliebernte Nachtedaktor Herr Beermann in den zwölften Stunde noch Manuskript für 60 bis 80 Zeilen, so geschah dies meist in Begleitung einer ausgiebigen Atzung aus Küche und Keller des Hotels, die Übernahme des Manuskripts seitens des Metteurs aber mit einem kleinem Donnerwetter. Die Rotationsmaschinen jedoch ermöglichten es, die Setzzeit bis aufs Äusserste auszudehnen, so dass bei starken Blättern, das Abendblatt inbegriffen, oft Rekords von vierzehn bis fünfzehn Arbeitsstunden erzielt wurden.” — Hülle Oszvald. 1860–1910. Bp. 1910. 28. p.

11 Pl. *Typographia*, 1896. január 17.

12 A korai rotációsokhoz, illetve tekercsnyomókhoz igen jó áttekintést nyújtó kézikönyv például *Waldow, Alexander*: Die Buchdruckerkunst in ihrem technischen Betriebe. 2. Band. Leipzig, 1878., illetve — ám szinte csak angolszász viszonylatban — *Moran, James*: Printing presses. London, 1976.; az első évtizedek amerikai, francia és angol géptípusaihoz igen jól használható *Wilson, Fred. J. F. – Grey, Douglas*: A Practical Treatise upon Modern Printing Machinery and Letterpress Printing. London, Paris, New York & Melbourne, 1888.; elsősorban a Hoe-féle gépek fél évszázados fejlődéséhez *Hoe, Robert*: A Short History of the Printing Press and of Improvements in Printing Machinery from the Time of Gutenberg up to the Present Day. New York, 1902.; a francia Marinoni gépgyár alapítójához és gépeihez lásd *Le Ray, Éric*: Histoire de l'imprimerie et de la presse, en marge d'un centenaire: Hippolyte Auguste Marinoni (1823–1904). *Cahiers Gutenberg* No. 43. (décembre 2003). 33–99. p.

állva működtek, majd Reisser és Becker Ernő¹³ tervei alapján összekötötték a nyomógépekkel (a két szakember 1872 nyarán — egy tanulmányút keretében — végzett megfigyeléseket párizsi és londoni nyomdákbán).¹⁴ Ilyen — immár teljesen helyi, bécsi gyártmányú gép nyomta az 1873-as bécsi világkiállításon¹⁵ a lap pavilonjában annak világkiállítási különszámát.¹⁶ A bécsi Georg Sigl-féle gépgyár (Georg Sigl's Maschinenbau-Anstalt)¹⁷ által gyártott és birtokolt, Becker-Reisser rendszerű gép a kiállítás egyik fő látványosságának számított, működését bármely látogató megtekinthette. A papírtekercesre nyomó rotációs a beszámolók szerint óránként 10 ezer ívet nyomására volt képes.¹⁸ A világkiállításon egyébként más gyártók is bemutatták rotációs nyomógépeiket, igaz, nem működés közben.¹⁹ A Sigl-féle kiállított gépet egy berlini napilap, a *Vossische Zeitung* vette meg, megrendelve egyben egy további ilyen tekercesest is a gyártól;²⁰ a gépek 1874. nyár végétől/őszétől nyomták a lapot.²¹

Magyarországon ekkoriban még — egy 1880-as években keletkezett írás szerint — „titkoszerű csodalényként” tekintettek az akkor még csak külföldi nyomdákbán működő rotációsokra; „ha akkoriban [az 1870-es években] egy külföldi

13 Két évttel később majd Becker Ernő tervezi meg a *Budapesti Hírlap* Wörner-féle (24-oldalas) ikerrotációsait is. — *Budapesti Hírlap*, 1893. szeptember 8.

14 A gépekhez később egy transzportórt is csatoltak, amely az összehajtogatott példányokat összegyűjtötte és az úgynevezett expedícióba/expedíciós helyiségbe szállította (ahonnan az újságot végül expediálták, vagyis csoportosították és szétküldték az ügyfeleknek). — *Mayer, Anton: Wiens Buchdrucker-Geschichte. 1482–1682. II. Band. 1682–1882. Wien, 1887.* (a továbbiakban *Mayer* i.m.) 338. p.

15 Később nagy hagyománya lett annak, hogy nagy kiállításokon működésük közben is bemutattak nyomógépeket. Így volt ez később Philadelphiában (1876), Párizsban (1878, 1900) a világkiállításokon — de Budapesten is, az ezeréves kiállításon (1896).

16 A *Neue Freie Presse* kiadója, az Österreichische Journal AG hatalmas összeget, 180 ezer forintot költött a lap világkiállítási prezentációjára — vö. *Leonhardt, Gustav (Hrsg.): Compass. Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. 1875. Zweiter Theil. Wien. 348. p.*

17 A berlini üzemmél is rendelkező gyár nemcsak nyomdai, de mezőgazdasági gépeiről, káznjáról, valamint vasúti mozdonyairól is ismert volt.

18 *Pemsel, Jutta: Die Wiener Weltausstellung von 1873. Das gründerzeitliche Wien am Wendepunkt. Wien — Köln, 1989. 57. p.*

19 Angliából a londoni *The Times* műhelye (Walter-sajtó), a liverpooli Victory Printing and Folding Machine és a prestoni Bond és Foster-féle „Prestonian”; Franciaországból Marinoni, Németországból pedig a Maschinenfabrik Augsburg. — *Typographia*, 1875. január 15.

20 *Typographia*, 1873. október 24. (a német *Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgiesserei und verwandten Fächer* című szaklap híradása nyomán).

21 *Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgiesserei und verwandten Fächer*, 1876/4. (január 19.) 61. p.

vagy bécsi napilap került a kezünkbe, áhítattal nézegettük annak csipkézett széleit, mint annak a jelét, hogy a lap körforgó gépből került ki.”²² A bécsi világiállítás után egy évvel, 1874 tavaszán a legjelentősebb pesti napilapot, a német nyelvű *Pester Lloyd*ot előállító Khór és Wein-féle nyomda²³ igazgatósága is két darab²⁴ tekercsnyomógépet rendelt Sigltől a lap előállítására. A gépek — amelyekhez nem tartoztak hajtogató berendezések — felállításának határideje 1875. január elseje volt.²⁵ A megrendelés alapját Georg Sigl 1873. november 7-én kelt ajánlata képezte.²⁶ Már ezen gépek teljesítményének tudatában vállalta el a *Pester Lloyd* nyomdája a lapot kiadó Pesti Lloyd Társulattal kötött, 1874. május 31-én kelt szerződésben, hogy 1875. január elsejétől már nem 2800, hanem 4000 példányt fog nyomni óránként a — reggeli számoknál többnyire kétíves terjedelmű — lapból. Az egyezésben nincs szó arról, hogy e naptól kezdődően a lapzárta is későbbre tolódna, vagyis a teljesítmény növelésétől a nyomdai munkálatok korábban történő befejezését várhatták. A szerződésben szerepelt, hogy a nagyobb sebességű nyomás biztosítása végett két új nyomógép kerül felállításra, amely gépeket a Pesti Lloyd Társulat köteles becsértéken átvenni, amennyiben 1879. június 1. előtt megválna a nyomdától, és az a nyomógépeket nem akarná továbbra is megtartani.²⁷ Ez utóbbi, a nyomda védelmét szolgáló pont arra mutat, hogy a szerződés megkötésekor a felek számára nagyon is elképzelhető volt az, hogy az előttük álló öt évben nem lesz még egy olyan lapvállalat Budapesten a *Pester Lloyd*on kívül, amely tekercsnyomókat igényelne a nyomdai előállításához.

22 *dt.*: Új hajtogató-készülék a körforgó gépeken. *Magyar Nyomdászat*. 1888. szeptember, VII. füzet. 104. p.

23 A pesti Khór Gyula és a lesnyeki Wein János 1863. október elsején kötötték társasági szerződésüket, cégüket 1866 novemberében jegyezték be Pesten. Vö. Budapest Főváros Levéltára — továbbiakban BFL —, VII.2.e Pesti (1875-től) Budapesti Királyi Törvényszék (1946-tól Budapesti Törvényszék) iratai. Cégbírósági iratok. Cg. 1876/1174. 1866. november 6-tól a cég állította elő a *Pester Lloyd*ot. Nyomdájukat Müller Emiltől vásárolták, ahogy azt az előbbi lapszám 4. oldalán közölték is. A váltás tehát a lap számára sem helyileg, sem „gépileg” nem járt változással.

24 A gépek közül az egyiket tartaléknak szánhatták, hogy meghibásodás esetén se álljon le hosszabb időre a termelés.

25 *Typographia*, 1874. július 24. — a bécsi *Oesterreichisch-ungarische Buchdrucker Zeitung* hirdadása nyomán.

26 BFL VII.175. Steinbach István közjegyző iratai 1875/623. Feltételezem, hogy a gépgyár ajánlata válasz lehetett a nyomda (nem sokkal) korábbi megkeresésére, tájékozódására.

27 BFL VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1876/139. A szerződés ismert pontját lásd tanulmányom Függelékében.

Miért éppen a *Pester Lloyd* nyomására rendeltek meg először ilyen típusú gépeket Magyarországon? A honi sajtó — és így a hírlapnyomdászat — alacsony fejlettségét jól jelzi, hogy az 1860-as évek végén a budapesti napilapok összesített átlagos napi példányszáma a 40 ezret sem érte. A következő évtized elején/közepén is mindössze kettő 10 ezres példányszámú napilap volt Pesten (és egyben a Magyarországon). Az 1854-es indulású *Pester Lloyd*, a kormány félhivatalos orgánuma, a kereskedelem és a pénzvilág naponta két alkalommal megjelenő tekintélyes napilapja 1870 elejére érte el (tartósan) a 10 ezres, 1871-re pedig a 12 ezres példányszámot (ami azután több mint negyven éven keresztül érdemben nem is változott).²⁸ A populárisabb, olcsóbb, szerkesztésében színesebb, naponta egyszer (reggel) megjelenő napilap, a *Neues Pester Journal* csak néhány évvel később érhetett utol a *Pester Lloyd*ot a példányszám tekintetében; a lapvállalat napi papírigénye²⁹ — vagyis a nyomdai előállítással szemben támasztott mennyiségi elvárása is — minden bizonnyal jóval a *Lloydé* alatt volt.

Nézzük meg, milyen géptípusok közül válogathattak Sigl gépgyárában a tekercesek megrendelői. A gyár a következő rotációs gép-típusokat kínálta 1876-os katalógusában:³⁰

Típus	4-oldalas ívméret (mm)	Tartozékok
No. I.	950 × 1270	4 hajtogatószerkezet 4 önműködő ívkirakó
No. II.	635 × 950	2 hajtogatószerkezet 2 önműködő ívkirakó
No. III.	580 × 845	— 4 önműködő ívkirakó
No. IV.	525 × 790	2 hajtogatószerkezet 2 önműködő ívkirakó
No. V.	515 × 685	2 hajtogatószerkezet 2 önműködő ívkirakó

28 A lap példányszámára vonatkozó adatok forrásaira, illetve azok olykor összetettebb levezetéseire egy, a *Pester Lloyd* — mint vállalat — történetét feldolgozó, hamarosan publikálandó írásomban részletesen kitérek.

29 A papírigény, vagyis a papírfelhasználás a nyomott példányszám és az adott lapszám terjedelmének szorzata (felületben vagy súlyban).

30 Lásd az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében a *Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgiesserei und verwandten Fächer* lap 1876-os kötetében, az 528. oldal után kötött mellékletet. Feltételezem, hogy két évvel korábban, 1874-ben is hasonló lehetett a választék.

A *Pester Lloyd* nyomására megrendelt gépek e lista „No. III.” típusához tartozhattak;³¹ ez volt az a bécsújhelyi gépgyár egyetlen hajtogatószerkezet nélküli modellje, az ívméret is megegyezik a lap méretével. Vagyis a nyomott *Lloyd*-példányokat a gépek majdani felállítása után továbbra is kézzel hajtogatták (legalábbis nincs tudomásom arról, hogy külön hajtogatószerkezetet beszereztek volna máshonnan) — legkésőbb 1885-ig, az újabb tekercsesek felállításáig. A lapot azonban vágni nem kellett, mivel a nyomott ív egyszeri félbehajtásával már adott volt a kívánt oldalméret. A gépek és a hozzájuk tartozó segédberendezések (vagyis a sztereotípiái felszerelések,³² illetve esetleg a motorok is), egy néhány évvel későbbi leírás szerint együttesen 45 ezer forintba kerültek³³ — ekkoriban néhány fővárosi napilap teljes éves költségvetése sem érte el ezt az összeget.

A *Pester Lloyd* nyomógépeit (és nyilván a rotációsnyomáshoz szükséges hengerlemezeket előállító tömöntödét is) tehát Sigl gyártótól rendelte meg a nyomda. De milyen alternatívái voltak az osztrák gépgyárnak a végső döntéshozatal, a megrendelés időpontjában, 1874 nyarán? Az amerikai gyártmányú, illetve tervezésű tekercsesek (Bullock, Hoe) Angliától keletre szinte egyáltalán nem jutottak, azonban a francia Marinoni-féle gépgyár gépein túl elvileg a — földrajzilag még távolabb — angol, vagyis a Walter-féle, a Prestonian, vagy a Victory tekercsesek is szóba jöhettek volna a *Pester Lloyd* nyomására. Nyilván felmerülhetett (volna) még az augsburgi Maschinenfabrik Augsburg (a mai MAN Roland Druckmaschinen AG) is, ám a tekercses-gyártás ott (is) még nagyon „gyerekcipőben járt”, a vállalat tulajdonképpen nem is rendelkezett még referenciával: 1874 tavaszáig/nyaráig a bécsi világkiállításon kiállítottan kívül nem szállított más tekercset.³⁴ Feltételezésem szerint a világkiállításról szóló beszámoló (esetleg személyes tapasztalat), a közelség, valamint Georg Sigl „hagyományos” gyorsajtóinak és egyéb, gazdasági gépeinek ismertsége alapján dönthetett a nyomda az osztrák tekercsesek mellett a nyugat-európai nyomógépekkel szemben.

31 Az első, a „No. I.” típus ívmérete a *Neue Freie Presse* korabeli ívméretével egyezik meg (36 × 48 bécsi hüvelyk).

32 A fent említett 1876-os Sigl-féle katalógus a No. III. típusú rotációs géphez kínált tömöntöde a következő berendezéseket tartalmazta: 2 öntőpalack (Gussflasche), 1 szalagfűrész (Bandsäge), 2 kiigazítógép (Adjustir-Maschine) 1 olvasztókemence (Schmelzofen), 1 prés (Presse), 1 beállítóasztal (Richtplatte) és 1 simítóhenger (Glättwalze).

33 *Typo: Régebbi pesti nyomdáinkról III. Typographia*, 1881. november 11.

34 Megrendeléseik azonban már voltak: Drezdába ez év augusztusában, Lipcsébe pedig október végén szállított egy-egy rotációs gépet. Vö.: MAN AG Historisches Archiv, Augsburg — Rotationsmaschinen, Lieferungsverzeichniss 1873–1900.

A megrendelt osztrák gépek azonban az eredeti tervekhez képest késve, csak 1875 folyamán (feltehetőleg valamikor ősszel), érkeztek meg, ráadásul hibásan. Az átadás sorozatos csúszásai és reménytelensége miatt a nyomda vezetősége egy 1875. december 21-i keltezésű, Siglnek címzett levelében a gyár által küldött gépész („Monteur”, egy bizonyos Peterson) további, a felállítás körül végzett munkáját feleslegesnek, és a nyomda működését zavaró tevékenységnek ítélte.³⁵ Khórék tehát 1875-ben és 1876 elején is úgy és ugyanolyan sebességgel állították elő a *Pester Lloyd*-ot, ahogyan korábban. Az újság és a nyomda között fennálló szerződés fent említett pontjának be nem tartását végül csak 1876 februárjában „kérte számon” a lapkiadó-vállalat, vagyis a lap életében nem okozott fennakadást az, hogy nyomdai előállítása nem lett gyorsabb. 1876. február 14-én azonban Weisz Bernát Ferenc, a Pesti Lloyd Társulat lapkiadó-bizottságának elnöke felkereste Gászner Béla közjegyzőt, és arra utasította, hogy kérdezze meg a nyomdát: elismerik-e, hogy nem tesznek eleget a köztük lévő érvényes — 1874. május 31-én kötött — szerződés 5. pontjának.³⁶ Gászner a következő választ kapta aznap a nyomda tulajdonosaitól: „Igaz, hogy ez csakugyan nem történt meg, ennek azonban az az oka, hogy Sigl, kinél mi a kellő gépeket ideje korán megrendeltük, azokat sem a kellő időben, sem nem úgy állította ki, hogy a szerződés idézett pontjának megfelelhettünk volna; — egyébként megjegyezzük még, hogy a »Lloyd« társaság a mondott szerződési pontot nem sürgette, mivel különben más úton megfelelhettünk volna a most nem teljesíthetett szerződési kötelezettségünknek, amint ezentúl annak csakugyan megfelelni is fogunk”.³⁷

Míndez arra utal tehát, hogy a *Pester Lloyd* számára ekkoriban nem volt égető szükség a lapnyomás meggyorsítása, tehát a tekercesnyomógépek megrendelése sem volt annyira indokolt; a döntés mögött nem csak racionális, de presztízsből fakadó okokat is feltételezhetünk, vagyis a gépek megrendelése egy presztízsbetűzés keretében történt. A lap részéről kívánt nagyobb teljesítményt régi gépeivel is el tudta volna látni a nyomda (azonban a kisebb intenzitású előállításnál nyilván körülményesebben, drágábban, és ezért nem tehetette azt meg az 1876. február 14-i felszólítás előtt). Egy ez évi statisztika szerint a nyomdában — amely ekkor az egyetlen „gázmozdonnyal”, vagyis gáz-motorral felszerelt budapesti nyomda —

35 BFL VII.175. Steinbach István közjegyző iratai 1875/623.

36 Lásd a tanulmány Függelékében.

37 BFL VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1876/139.

7 darab (3 egyszerű és 4 kettős) gyorsajtó volt. Minden bizonytal az utóbbiakon, vagy az utóbbiak némelyikén készülhetett a lap.³⁸

A használhatatlan Sigl-féle nyomógépek ügyéből per lett, 1876. november 5-én történt meg a tekercsesek megvizsgálása a felek megbízottjai előtt: „A gép mozgásba helyeztetett és miután világosan kitűnt, hogy hasznavehetetlen, a helybéli szakférfiak által is annak nyilvánított. A bécsi küldöttek kijelentették, hogy csak nyolcz nap múlva tudnak ítéletet mondani”.³⁹ Bármilyen ítélet/megegyezés is született, a Khór és Wein-féle nyomda további több mint fél éven át nem rendelkezett működő képes tekercsessel a *Pester Lloyd* nyomására.⁴⁰

Az első tekercsnyomó Magyarországon végül csak 1877 nyarán kezdte meg működését. A *Typographia* 1877. június 22-i számában számolt be arról, hogy az „első »végnélküli« nyomógép Magyarországon a napokban kezdte meg működését helyben a Khór és Wein-féle nyomdában. Mint szakkörünkben tudva van, ezen czég a »Pester Lloyd« nyomásához ezelőtt két évvel kapott ilyen gépet Sigl bécsi gépgyárostól. A gép hibás szerkezete miatt nem lévén hasznavehető, a gyáros által helyre állított, és jelenleg a gép megfelel a követelményeknek. A nevezett lap nyomása tisztának mondható, s óránként 8000 ívet bír előállítani egy- és kétoldalú nyomással, és ezen mennyiség 10.000 ívre is fokoztathatik”. A nyomdász-lap azonban megelőlegezte a gép végleges üzembe helyezését, hiszen az ezután következő hetekben csak néhány szám készült rotációson (és rotációspapíron) — derül ki egy bécsi nyomdászlap budapesti levelezőjének július közepén keletkezett írásából,⁴¹ amely cikk egyben kitér azon példátlan kesedelemre, hogy a Sigl-féle gépgyár már két éve fáradozik azon, hogy a lap számára legyártott tekercseseket üzembe helyezze.⁴² A teker-

38 *Typographia*, 1876. június 9. A nyomdában 1870-ben is 7 gyorsajtó működött, ám nem biztos, hogy ugyanezek — vö. *Typographia*, 1870. október 10.

39 A megrendelő céget két, már akkor is neves nyomdász, Wodianer Fülöp és Falk Zsigmond, a gyártót maga az egyik tervező, a *Neue Freie Presse* nyomdai igazgatója, Reisser, valamint Heger (bécsi professzor) képviselte. — *Typographia*, 1876. november 17.

40 A kortárs, értesüléseit szinte kizárólag a *Typographiából* szerző Ballagi szerint a gépeket visszaküldték, javításuk Ausztriában történt. — *Ballagi Aladár: A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877. Bp., 1878. 208. p.*

41 Tekintve, hogy ezen időszakból a *Pester Lloyd* általam ismert, közgyűjteményekben fellelhető számai kötve vannak (széleiktől „megfosztva”), így nem könnyű az adott lapszámok nyomógépének típusát meghatározni.

42 *Oesterreichische Buchdrucker-Zeitung*, 1877. július 26. 178–179. p.

csen való nyomásra történő végleges átállást ezúttal állítólag az késleltette, hogy a nyomda még felhasználta a raktáron lévő íves újságpapírt.⁴³

Maga az újság csak az 1877. július 21-i esti lapszámtól kezdve tüntette fel az „impresszumában” (a főlap utolsó oldalának alján), hogy rotációsgépen készül: „Rotationsmaschinendruck von Khór & Wein” — vagyis „hivatalosan” csak e naptól kezdve nyomták tekercesesen a *Pester Lloyd*-ot.⁴⁴ A *Pester Lloyd* 4 oldalas gépei-nek⁴⁵ „kálváriája” azonban még ekkor sem ért teljesen véget, ugyanis a megrendelt tekerceseknek csak az egyike kezdte meg működését, a másik Sigl-féle rotációs csak további legalább egy-két hét elteltével. A bécsi *Oesterreichische Buchdrucker-Zeitung pesti* levelezőjének 1877. július végén lehetősége volt megnézni a *Pester Lloyd* esti számának nyomását. A nyomógép, amelyhez számláló berendezés is tartozott, a megfigyelő szerint (is) óránként több mint 10 ezer ív nyomására volt képes, a *Pester Lloyd* (fél ív terjedelmű, két oldalas) esti lapjának 13 ezer példányban történő nyomása 35 percet vett igénybe. A tudósítás szerint a nyomás minősége nem hagyott maga után kívánnivalót. Írását azzal zárta a bécsi nyomdász-lap levelezője, hogy látogatásakor már folytak az előkészületek a nyomdában a második Sigl-féle tekerceses installálására.⁴⁶ Az 1878-as év nyomdászati kiállításán Hahn Ede, a nyomda

43 *Typographia*, 1877. augusztus. 10.

44 A lapban nem jelent meg semmilyen híradás a technikai váltásról. A *Pester Lloyd* Sigl gyártotta tekerceseséről nem ismerek képi ábrázolást (Bár Ballagi idézett művének 209. oldalán azt írja, hogy „Frecskay János úr, a Találmányok Könyve I. kötetében ábrákkal megvilágítva, körülményesen ismerteti e gépet”, ott azonban nem találtam sem a vonatkozó közleményt, sem ábrákat).

45 Vagyis a gép nyomóhengereire maximum négy „*Pester Lloyd*-oldal” szedését lehetet ráilleszteni.

46 Cikkében leírja, hogy a henger-alakú tömöntvények rögzítése a gép mindkét nyomócilinderére mintegy 5 percet vett igénybe. A papírtekercsről (a tekerces cseréje csak néhány percet vett igénybe) a papír először egy kisebb, két sárgaréz fedőből álló kamrán, a papírmirkosító berendezésen haladt át. A nyomógépen az első cylinder-pár a Schöndruck-ért, a második a Wiederdruck-ért felelt (a nyomócilinderek számára a festéket 6-6 henger dörzsölte szét, majd vitte fel). A papír ezt követően a perforáló cilindereken haladt át, majd a szétszakított — immár — íveket egy „gereblye” jobbra, illetve balra irányította. Ezt követően mindkét oldalon további osztás történt: az alsó, illetve a felső ívkiakóba. E művelet ellenőrzésére a géphez négy „kirakó lány” volt beosztva, a kész példányokat két másik fiatal lány (a gép jobb és bal oldaláról egy-egy) vitte azután az expedíciós helyiségbe. — *Oesterreichische Buchdrucker-Zeitung*, 1877. augusztus. 9., 193.; A tekercesnyomó(ka)t, mint ahogy a nyomócilinder hengerlemezeit előállító „tömöntödét” is minden bizonnyal már kezdetektől gőzerő hajtotta. — vö. *Typo* i. m.

tömöntője bemutatta a *Pester Lloyd* „gömbölyített tömöntvényeit”, nagy elismerést és tetszést váltva ki ezzel a honi szakmai körökben.⁴⁷

A tekercsnyomógép tekercselt papírra nyom; ilyen, úgynevezett rotációs újság-papírt egészen az 1890-es évekig nem tudott előállítani a honi papíripar.⁴⁸ A rotációson készült *Pester Lloyd* papírja eleinte tehát külföldről — talán már a kezdetektől Ausztriából — származott. Például 1883-as és 1884-es évek fordulóján bizonyosan osztrák gyártmányú papíron készült az újság. A Pesti Lloyd Társulat (tehát nem a lapot előállító nyomda!) a társulati lap papírja ügyében 1883. szeptember 18-án az osztrák Theresienthaler Papierfabrik von Elissen Roeder & Co. papírgyártó céggel kötött szerződést. A gyár által szállított papír minősége azonban nem egyezett meg a mintával, ami alapján az egyezés megszületett: a rossz minőségű, szürkés papíron a nyomás nehezen volt olvasható. A papír — rotációsnyomáshoz szükséges — feszessége sem volt megfelelő, gyakran elszakadt, és ez lap nyomdai előállításában komoly zavarokat okozott. A társulat kénytelen volt tehát egy másik — szintén osztrák — cégtől beszerezni a rotációs papírt, 6–8 hétre elegendő papírt rendelve a Schlögemühl papírgyártótól.⁴⁹ Később, amikor már volt Magyarországon is rotációs papírgyártás, a *Pester Lloyd* nyomdája e terén is élen járt a honi ipar támogatásában: impresszum-adatai szerint 1898. január elsejétől 1908. január 9-ig hermaneci gyártmányú papíron készült.

A Sigl-féle tekercsnyomóknak nemcsak az érkezése, de feltehetőleg a kivonása sem volt „zökkenőmentes”. 1885. november 3-án Dubszky Wolfgang, a *Pester Lloyd* „üzletigazgatója” (vagyis a kiadóhivatal vezetője) Gászner Béla közjegyzővel, valamint két tanúval kereste fel a Khór és Wein-féle nyomdát. Tette mindezt azért, hogy írásban is nyoma maradjon annak, hogy az aznap esti szám nem „kör-

47 *Bendtner József*: Emlékkönyv a magyarországi nyomdai termékek 1878. évi kiállításáról. Bp., 1878. 27. p.; a németországi szaktársak ugyanakkor megmosolyogták ezt a lelkesedést, lévén, hogy náluk már egy évtizedes múltra tekintett vissza a rotációs nyomdászat, és így a „gömbölyített” — valójában inkább „hengertített” — szetereotíp-lemezek készítése is. Vö. *Journal für Buchruckerkunst, Schriftgiesserei und verwandten Fächer*, 1878. 511. p.

48 Ezzel a nagyon fontos (de eddig mégsem kutatott) kérdéssel részletesebben nem foglalkozom jelen tanulmányomban, csak megemlítem, hogy a 19. század legvégére — egy korabeli becslés szerint — a budapesti napilapok által felhasznált rotációs papírnak harmadát már Magyarországon állították elő. A honi rotációs papírgyártás (amely a hermaneci és a péterfalvi papírgyárban zajlott) 1907-ben azonban — nem bírván a versenyt az erős osztrák iparral — abbamaradt; 1908-ban mintegy 5 millió, 1909-ben pedig kb. 5,5 millió koronát tett ki az osztrák behozatal értéke. A magyarországi termelés csak néhány évnyi szünet után indult meg újra: 1911. elejére már ismét megkezdte működését a hermaneci gyár rotációs papírt gyártó részlege.

49 BFL VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1884/109.

forgó” gépen készült, noha a nyomda és a lapvállalat között akkor érvényben lévő szerződés kifejezetten ezt írta elő (az 1874-es szerződés csak a lapnyomás kívánt sebességét rögzítette, a nyomógép típusát nem).⁵⁰ A lapot kiadó társulat és a nyomda között akkor érvényes szerződés szerint 1885. október elsejétől a *Pester Lloyd* nyomását „körforgó géppel (Rotations Maschine) kellene eszközölni”. A közjegyző 1885. november 3-án, délután fél 5-kor, a Lloyd esti lapjának nyomtatásakor arról győződött meg a nyomdában, hogy „a nyomtatás nem körforgó géppel (Rotations Maschine), hanem »G. Siegel [sic]« bécsi cég által készített nyomdagéppel és öntött betűkkel eszközölnetik”. Kérdés, hogyan kell értelmeznünk Gászner Béla fenti mondatát. A „nem” — „hanem” szavak használata arra enged következtetni, hogy a „nyomdagép” itt síkfelületről nyomó hagyományos gyorsajtót jelenthet. Mindez pedig arra utalhat, hogy 1885 novemberének elején (már) a Sigl által gyártott tekercesnyomó gépek közül *egyik sem* lehetett működőképes állapotban, illetve arra is, hogy már 1885. október 1. előtt is lehettek olyan komoly problémák a rotációsokkal, hogy helyettesítésükre gyorsajtókat kellett beállítani, és ezért rögzítette az új — egyéb részleteiben nem ismert — szerződés a nyomógép típusát is.⁵¹

Magyarországról a *Pester Lloyd* előállítására használt gépeken kívül több tekerceset már nem rendeltek Georg Sigl gyárából, ahol az 1880-as évek elejére már bizonyosan fel is hagytak a rotációsok gyártásával. Bécs nyomdászatának kortárs bemutatója is teljes kudarcként értékelte Georg Sigl tekercesnyomógép-gyártását.⁵²

A Sigl-féle rotációsok több mint három és fél éven át, 1881-ig az egyedüli tekercesnyomógépek voltak Budapesten, és egyben Magyarországon is. Az osztrák gépeket alig több mint nyolc év használat után leselejtezték; a Khór és Wein-féle nyomda 1885. november 16-ától — tehát két héttel a közjegyző fentebb ismertetett

50 BFL VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1885/863.

51 Meg kell azonban jegyezni, hogy a közjegyzői okirathoz bizonyítékként csatolt újságpéldányon viszont jól kivehetők a perforálás nyomai, ami viszont a tekercesnyomásra jellemző. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy különálló perforáló gép gondoskodott az ívkekre vágásról, még a hagyományos gyorsajtón való nyomtatás előtt.

52 Mayer i.m. 363. — Georg Sigl (1811–1887) több vállalkozása is hanyatlásnak indult 1873 után (vö.: *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 57. Lieferung*, 2004. 252.), talán a nyomdagépgyártás is, és ez lehetett az egyik oka annak, hogy a *Pester Lloyd* nyomógépei körül olyan sok probléma adódott, és a felállítás olyan sokáig elhúzódott; a késedelmes és hibás szállítás semmiképpen nem lehetett jó reklám a Sigl-féle tekercesnyomóknak, bár a *Vossische Zeitung* számára szállított gépekkel állítólag nem volt probléma, felállításuk után másfél évvel sem (*Journal für Buchdruckerkunst, Schriftgiesserei und verwandten Fächer*, 1876/4. 61).

látogatása után — már a Maschinenfabrik Augsburg 8 oldalas tekerceses gépén (majd gépein) nyomta a *Pester Lloydot*, 580 × 843 mm-es (4-oldalas) ívméretben.⁵³ A gépeket (pontosabban magát az egész nyomdát és felszereléseit) 1886. május elsején megvette a *Pester Lloydot* kiadó Pesti Lloyd Társulat.⁵⁴ Az augsburgi gépek több mint két évtizedig, egészen 1907 végéig alkalmazásban voltak a *Pester Lloyd* nyomására,⁵⁵ amikor is a lap — immár új szerkesztői és nyomdai épületben — üzembe helyezte a budapesti Wörner-féle gépgyártól vett két darab (immár kis formátumú) 32 oldalas ikerrotációt.⁵⁶ Ezt követően 1937-ben (amikorra már megszűnt a magyarországi rotációs nyomógépgyártás) vett a Pesti Lloyd Társulat a lap nyomásához egy használt tekerceszt a német MAN-tól.⁵⁷

Mennyiség és kapacitás (1877–1914)

A budapesti nyomdák (napilapok előállítására céljából beszerzett) tekercesnyomógépparkja 1881-től lényegében folyamatosan gyarapodott (legnagyobb arányban feltehetőleg az 1890-es években), illetve cserélődött.⁵⁸ A gépek számának növeke-

53 Vagyis a technikai újítás lényegében nem járt az ívméret-változtatással. A Maschinenfabrik Augsburg ezen tekercesesei óránként 12–14 ezer, kétszer egymásba hajtott ív nyomására voltak képesek. A nyomda augsburgi gépeiről részletesebben lásd *Balogh* i.m. 13. és 48–50. p.

54 A könnyunyomda és egyes felszereléseinek (köztük bizonyosan — legértékesebb tételként — az augsburgi rotációsok és a tömöntöde is) vételára 65 ezer forint volt. — BFL, VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1886/320. A lapot kiadó társaságnál végül azonban 84 ezer forinttal szerepelt e beruházás, vagyis végül a nyomda egyéb „felszerelvényeit”, papírkészletét stb. is megvehették, esetleg a nyomdán azonnal további fejlesztéseket eszközöltek.

55 Időközben, 1893-ban a tömöntödét új gépekkel rendezték be; ugyanebben az évben a villanyt is bevezették a nyomdába, csak úgy, mint ahogy a lap szerkesztőségbe és kiadóhivatalába.

56 A lap szerkesztősége és kiadóhivatala 1907 karácsonyára a Dorottya utca 14-ből nyomdástul átköltözött a Mária Valéria utca 12-be, a „rég-i-”, ám kívül-belül felújított börzeépületbe. A december 25-i szám már itt készült, e naptól kezdve több mint egy évtizeden át a lap feltüntette, hogy Wörner-féle gépeken nyomják („Rotationspressen: J. Wörner & Co.”); a gépek óránkénti teljesítménye 12 ezer 32 oldalas szám volt (vö. *Pester Lloyd*, 1907. december. 25., 11–12.). A százezer-százezer koronáért vett tekercesnyomók 1927-ben általános javításon mentek át — BFL, XI. 928. (Gazdasági szervek) Pesti Lloyd Nyomda Társulat iratai — könyvelési iratok, 1931–1934. „A Pester Lloyd nyomdája, kiadóhivatala és szerkesztősége...” 14. p.

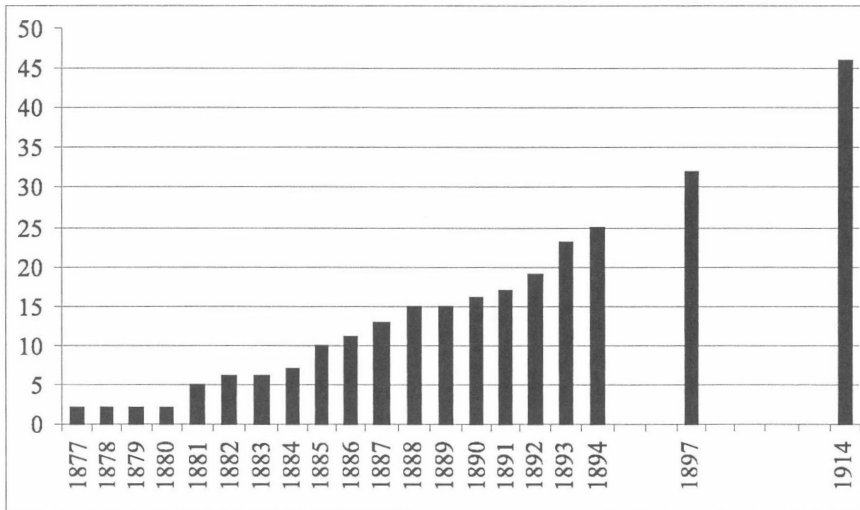
57 A nyomógép — mellékgépeivel együtt — mintegy 45 ezer pengőbe került. Lásd: *A Pesti Lloyd Társulat Évkönyve az 1937. évre*. Bp., 1938. 8. p.

58 Az adatokat (csak a napilapokat nyomó rotációs gépek számát!) 1894-ig *Balogh* i.m. 8–19. alapján állítottam össze; az 1897. és az 1914. évekre vonatkozó adatok forrása: Sz.: A budapesti nyomdák gépstatistikája. In: *Magyar Nyomdászok Évkönyve*. 1898. 127–144. p., illetve

dése azonban nem volt arányos a tekercesnyomók együttes kapacitásának növekedésével (lásd 1–2. diagram).⁵⁹

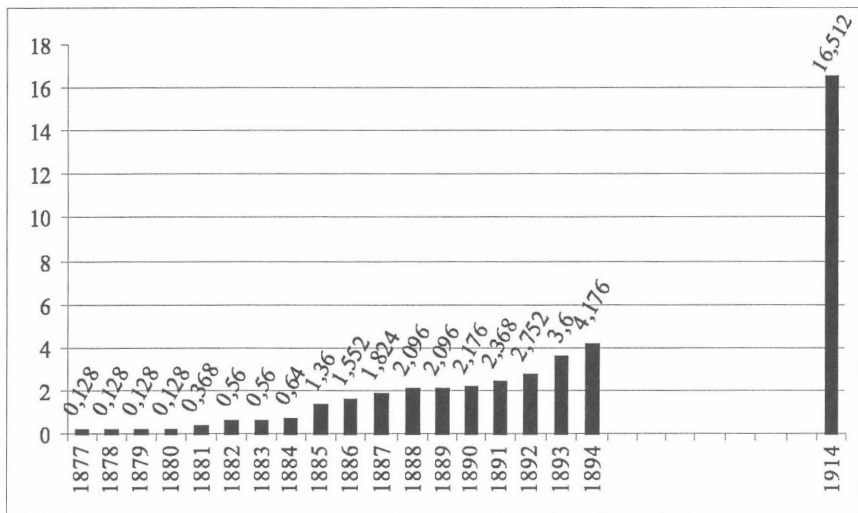
1. diagram
Napilapot nyomó tekercesek száma Budapesten az egyes évek végén (darab)

⁵⁹ *Nyomdász Évkönyv és Úti Kalauz 1916.* 64–65. p. (ez évek esetében is csak a napilapokat előállító gépeket tüntettem fel). Az 1914-es adat nem év végi, hanem júniusi állapotot tükröz. Az gépek óránkénti teljesítményét ábrázoló diagram saját becslésem alapján készült. A becslés alapja a gépeket bemutató leírásokban (az adott napilapban, vagy valamilyen nyomdász-szaklapban), illetve az egyes nyomdagép-gyárak belső irataiban, valamint katalógusaiban fellelhető adatok voltak. Előbbiekhez lásd *Balogh* i. m. 8–19. és 36–54., utóbbiakhoz MAN AG Historisches Archiv (Augsburg), Fach 20. és Fach 21. (Rotationsmaschine-Zeichnungen), illetve KBA AG Historisches Archiv (Würzburg), Mapped 94., Nr. 2756., Nr. 2758., Nr. 2759., Nr. 2870., Nr. 2877. — Mindezek alapján a *Pester Lloyd* első (4 nagy oldalas) rotációsai esetében nyolc-, a 8-oldalas gépeknél és a 8-nagyoldalal gépeknél, akárcsak a 40- és a 48-oldalas gépeknél tíz, a 16-, a 32- és a 64-oldalal gépeknél pedig egységesen (tehát gyártótól függetlenül) tizenkétezer példány/óra teljesítményt vettem alapul. Az így kapott eredmény az elméletileg lehetséges kapacitását jelzi a gépeknek, „normál” járatban, hibátlan működésüket feltételezve. Nem feledhetjük viszont, hogy egy komolyabb nyomdában volt(ak) tartalék-gép(ek) is, illetve, hogy ugyanaz a gép hajnalban és délben is „dolgozhatott”, egy reggeli, illetve egy „esti” megjelenésű lapot nyomva.

2. diagram

*A budapesti napilapnyomó tekercesek kapacitása az egyes évek végén
(millió oldal/óra)*

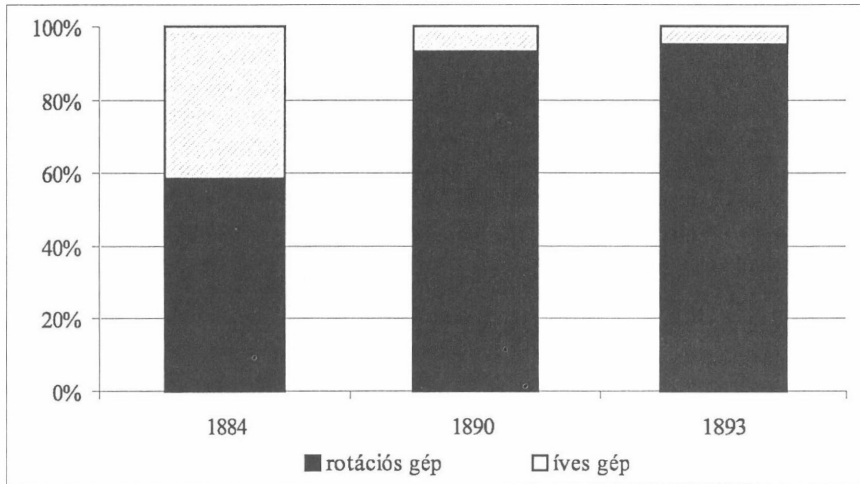
A két adatsor eltérő arányú növekedésének oka egyszerű: az összesített darabszámok az egyes években (időben előre haladva) egyre nagyobb teljesítőképességű gépeket takarnak. 1885-től már 16, 1894-től már 32, a 20. század első évtizedétől pedig már 40, 48, illetve 64 oldalt nyomó tekercesnyomók is működtek Budapesten.⁶⁰ Azonban nemcsak a nyomatok mennyisége nőtt: az egyre fejlettebb gépek a lapokat már össze is hajtogatták, illetve fel is vágták, így a teljes (fajlagos) nyomdai előállítás nagyobb mértékben rövidítették le e gépek, mint ahogy a nyomás sebessége alapján gondolhatnánk.

⁶⁰ Sőt, míg az 1880-as évek második, illetve az 1890-es évek első felében a 8- és 16-oldalas gépek domináltak, addig 1914-ben már csak két darab 8-oldalas újságnymó volt üzemben, a gépek közül húsz darab 32-, hat darab pedig 64-oldalas volt. Az oldalszám a típusok nevében a maximális oldalszámot jelöli, amelyet képes volt előállítani a gép.

A tekercsnyomók Budapesten az 1890-es évek közepére lényegében teljesen kiszorították⁶¹ a hagyományos (egyszerű, vagy többszörös nyomószervezetű, íves) gyorsajtókat a napilapok nyomdai előállításának területéről (lásd 3. diagram).⁶²

3. diagram

A budapesti napilapok összesített éves papírfogyasztásának százalékos megoszlása a lapokat nyomó géptípus szerint

Szomaházy István, a *Pesti Napló* újságírója 1892. december 18-án, abból az alkalomból, hogy lapja attól a naptól kezdve tekercsnyomón készült, a következőket írta: „a legőszintébb percekben, szentül meg vagyunk győződve a felől, hogy a világ összes eszméi, instituciói, frázisai közül voltaképpen csak egy imponál a legokosabb embereknek: a természeti és technikai tudományok sikerei, a gépek pozitív és szemmel látható valósága”. Leírásában később a félelmetes rotációs így förmed az őt megközelítő, amúgy „cinikus” újságíróra: „Hajolj meg törpe semmiség, hajolj meg fejedelmed előtt!” Napjainkban ugyan elképzelhetetlen, hogy egy újság részletesen beszámoljon nyomdai előállításának technikai változásairól, de

61 Számításaim szerint az 1890-es évekig a naponta (már) legalább 20 ezer ívnyi terjedelemben megjelenő napilapoknak volt szükséges Magyarországon a tekerceses nyomógépre való átállítás.

62 Balogh i.m. 26–28. alapján. Az első, már indulásakor — 1887-től — is tekercsnyomón készülő magyarországi napilap a budapesti *Kis Újság* volt.

az 1880-as, 1890-es években (és kisebb mértékben még később is),⁶³ a második ipari forradalom bővületében a napilapok rendszerint hosszú cikkekben, esetleg — a nem illusztrált lapok is — külön képpel, a címlapon mutatták be az olvasóknak az újság első tekercsnyomóját. Ezekben a dicsekvő (ön)méltatásokban a rotációsokat gyakran megszemélyesítették, megszólították, költői jelzőkkel illeték, a lap olvasóit pedig invitálták, hogy tekintsék meg maguk is a technika ezen legújabb, nagy presztízsértékű vívmányát a lap nyomdájában.⁶⁴

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a tekercsnyomók lényegében egy presztízsberuházás keretében jelentek meg először Magyarországon; e gépek szerepe — világszerte — ugyanis nem csak az volt, hogy technikailag biztosították a sajtóipar mennyiségi (illetve minőségi) igényeit, de ezzel párhuzamosan — az iparág egyik szimbólumaként — mentálisan is megalapozták azt.

Függelék⁶⁵

Vertrag,

welcher am unterangestzten Tage und Jahre zwischen der Pester Lloydgesellschaft einerseits, und den Herren Khor und Wein hiesigen Buchdruckereibesitzern andererseits unter nachfolgenden Bedingungen abgeschlossen worden ist:

1 – 4.

5.) die Herren Khor und Wein verpflichten sich nie eine grössere Auflage des Pester Lloyd zu drucken, als von der Lloydgesellschaft, beziehungsweise von der Administration des Blattes jeweilig verlangt wird, und diese Exemplare immer ohne Abgang und in vollkommen reinem Zustande zu liefern. Bezüglich der Ablieferung des Blattes übernehmen die Herrn Khor und Wein nachstehende Verpflichtungen und zwar:

a) Bezüglich des Abendblattes hat die Ablieferung des Manuscriptes seitens der Redaktion spätestens um 10 Uhr früh zu beginnen, in der Zeit zwischen 1 und 2 Uhr dürfen höchstens 400 Druckzeile zum Satze an die Druckerei gelangen und hivon die letzten 100 Zeilen spätestens um 2 Uhr, wobei der Schluss der Börse und die letzten Telegramme jedoch nicht eingerechnet sind. Unter dieser Voraussetzung

---

63 Az 1890-es évek közepétől már jóval kisebb visszhangja volt az újabb és újabb gépek installálásának, a nyomdászlapok is csak az újabb *típusokról* emlékeztek meg.

64 Részletesebben, több példával: *Balogh* i.m. 21–24. p., néhány ilyen cikkekre lásd uo. 36–54. p.

65 BFL VII.173. Gászner Béla közjegyző iratai 1876/139. A dokumentum csak az 5. szerződési pontot hozza részletezve. A szöveget betűhíven közlöm, a szerződési pontokat a jobb áttekinthetőség kedvéért tagoltam.

verpflichten sich die Herren Khor und Wein von 3 Uhr ab regelmässig 2800 Exemplare per Stunde an die Expedition zu liefern.

b) Bezüglich des Morgenblattes: unter der Voraussetzung, daß das letzte, höchstens 100 Druckzeilen betragende Manuscript nicht nach 10 Uhr 30 Minuten und auch Telegramme nur bis 12 Uhr 30 Minuten nach Mitternacht zum Satze gegeben werden, sind von 1 Uhr ab per Stunde regelmässig 2800 an die Expedition abzuliefern. Eine Ausnahme findet in beide Fällen statt, wenn ein Aufenthalt während des Druckes durch nachträgliche Telegramme oder Änderungen im Satze veranlaßt wird. Alle auf die Anzahl der stündlich zu liefernden Exemplare Bezug habenden in diesem Punkte unter a) und b) erwähnten Stipulationen gelten indessen nur bis 1. Jänner 1875. Von diesem Tage angefangen verpflichten sich die Herren Khor und Wein in der oben angedeuteten Zeitraum statt 2800 Exemplaren je 4000 Exemplare per Stunde zu liefern und zu diesem Behufe zwei, den rascheren Druck ermöglichende Maschinen anzuschaffen. Sollte die Lloydgesellschaft aus was immer für einer Ursache innerhalb der nächsten fünf Jahre d.i. vor dem 1. Juni 1879 den Herren Khor und Wein den Druck des Pester Lloyd entziehen, so werden diese beiden neu angeschafften Maschinen, deren Kostenpreis jedoch sofort nach der aufstellung dem Zeitungs Comité nachzuweisen ist, von einer kleinen Comission zu welcher das Zeitungs Comité ein Mitglied die Herren Khor und Wein ein Mitglied wählen, und diese beiden gewählten ein drittes Mitglied wählen abgeschätzt und wenn die Herren Khor und Wein diese Maschinen nicht behalten wollen, um den Schätzungspreis von der Lloydgesellschaft übernommen.

6 – 11. etc.

Budapest 31. May 1874. Für die Pester Lloydgesellschaft der Gräfes Alexander Vétsey m.p. Khor et Wein m.p. Julius Beermann m.p. Karl Geist m.p. als Zeugen. Genehmigt in der Sitzung des Ausschlusses des Pester Lloydgesellschaft vom 2. Juli 1874. Dr. Max Falk m.p. Sekr[etär]. d[er]. [Pester] Lloydgesellsch[aft].

PAPP BARBARA

„OSZT' VAN-Ë BOGYA-TELEPI BELÍPÖD?”

A földreform és a szimbolikus térképződés Dévaványán

A két világháború közötti Dévaványára, az alföldi nagyközség életére vonatkozó kutatásom során, interjúkészítés közben, teljesen véletlenül vetődött fel a „Bogya-telepiség” kérdése. Egyik interjúalanyom felesége a beszélgetés közepén betoppant, és a kedélyes anekdotázást megszakította azzal, hogy a férjét megpróbálta rábírní, vegye fel a papucját, hiszen meztlábasan bizony hideg a padló, „*csak úgy süt*”. Ebből egy kisebb, meglehetősen heves veszekedés alakult ki közöttük, melynek lezárásaképpen a továbbra sem engedelmeskedő férj azzal koronázta meg az egymás fejébe vágott szidalmakat, hogy felkiáltott: „*Azt a Bogya-telepi jóistenedet!*”¹ A felesége tudta, érezte, hogy ez a sértések „non plus ultrája”: mintegy varázsütésre elhallgatott, és kiment a szobából. Nos, ekkor gondoltam először arra, hogy talán érdemes lenne szemügyre venni Dévaványa tereit az oral history eszközeinek segítségével, és megvizsgálni, hogyan rendezte át a mentális térképet az 1920:XXXVI. tc., melynek hatására létrejött a Bogya-telep.

A Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter nevéhez köthető² földreform törvényeit: a parasztságnak földhöz, illetve házhelyhez, kishaszonbérletekhez juttatását célzó szabályozásokat (1920:XXIX. és XXXVI. tc.) 1920 őszén fogadta el a nemzetgyűlés. A reform keretében 411.561 igénylő összesen 700.000 katasztrális hold földterületben részesült, és mintegy 260.000 házhelyet osztottak ki. Mindez teljesen közismertnek tekinthető. Nagyatádi és a kisgazdapárt tevékenységéről, céljairól, a földreformról számos írás látott napvilágot, s a már a kortársak gazdaságtársadalomelemzéseiben is rendkívül jelentős szerepet játszott a földkérdés,³ így — burkoltan vagy közvetlenül — a reformot is értékelték. Az említett törvényekkel

---

1 1. sz. interjú. 2004. június. 20., 10. p. (Az interjúk a szerző birtokában.)

2 A megnevezés kissé csalóka, ugyanis a törvénytervezet végül nem Nagyatádi Szabó István, hanem az agrárius Rubinek Gyula elképzelései szerint készült.

3 Nagyatádi Szabó István Emlékkönyv 1863–1924. Szerk.: Kávássy Sándor. Bp., Mezőgazdasági K., 1995.; Paraszkérdés 1890–1930. Szerk. Juhász Antal – Sipos József. Szeged, Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1985.; *Bodnár István*: Nagyatádi Szabó István pályafutása. Budapest, Sarló, 1947.; *Bodrogközy Zoltán*: A magyar agrármozgalmak története 1-2. Budapest, Egyetemi Ny., 1929., *Sebess Dénes*: Magyar agrár-evolúciók 1902–1936. Budapest, 1933.

kapcsolatban általában azt szokás kiemelni, hogy az újonnan létrejött, átlagosan 1,7 katasztrális holdas birtokokcák nem voltak — méretüknél fogva nem is lehettek — életképesek; és bár a törpebirtokosok száma igencsak megemelkedett, a reform nem ütött rést a nagybirtokrendszeren, nem csökkentette a jövedelmek közötti különbségeket, és a településstruktúrákban sem történt érdemi változás (azt majd csak a 20. század közepének történései hozzák meg).⁴

Dévaványán, ezen az (akkor még) Jász-Nagykun-Szolnok vármegyei, 1920-ban csaknem 13.500 lakosú településen közvetlenül a községhatár mellett elterülő földekből 349 igénylő kapott házhelyet. Erre a célra három birtokrészt vettek igénybe: a Vass és a Bogyá család jó minőségű földjeiből összesen 65 hold 800 négyszögölt.⁵ Az ingatlanok kisajátítása nem történt zökkenőmentesen: az érintettek és a módosabb gazdák véleménye szerint a szegényebb népnek sokkal kedvezőbb, ha rosszabb földet kap, hiszen az értékesebb területért jóval többet kell majd visszafizetnie; a külterületen élők pedig vallásosabban, erkölcsösebben élhetnek. Az ilyesféle „népjóléti” érvrendszer mellett azt vetették fel, hogy a belterület megnövekedésével bizonyára nagyobb lesz a községben a zsúfoltság, de az értékesítési verseny is — így hát mindenkinek jobb lenne, ha valahol a belterülettől távol kapnának helyet az igénylők.⁶ A Földbirtokrendező Bizottság végül mégis a két Vass- és a Bogyá-föld felosztása mellett döntött. Az özvegy Bogyá Mihálynétól megszerzett 39 hold 244 négyszögöl területéből 1925-ben 209 dévaványainak osztottak 300-300 négyszögöles telket, ahol felépíthették házaikat. Bogyáné egykori birtoka ekkor nyerte el a Bogyá-telep nevet, és ez a földrajzi tér ekkor integrálódott, ekkor vált a lakóterület részévé.

A község térképe tehát átrajzolódott: a belterület megnövekedett, és az addig kizárólag földművelésre használt fizikai tér telítettebbé, ugyanakkor emberközelebbé vált. Azonban nem csupán Dévaványa földrajza változott meg: a mentális tér-

---

4 *Novák László*: Az alföldi települések struktúráváltozásai a 17–20. században. In: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón: A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szerk. Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya. Szentendre, Magyar Néprajzi Társaság, 2000. 223. p.

5 Nem csupán ebből a területből hasítottak ki házhelyeket, hanem például a községtől kilométerekre eső Ecsegpuzstán is történt házhelyosztás. *Tolnay Gábor*: Föld – ember – törvény: Adatok, tények, következtetések Dévaványa mezőgazdaságának és mezőgazdasági népességének történetéből a XX. sz. első felében (1895–1950). Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2004. 210. p.

6 *Szentgyörgyi Gerő*: Javaslat a földreformtörvénynek Dévaványa nagyközségben leendő végrehajtására vonatkozólag. 1922. márc. 2. (Kézirat.) Bereczki Imre Helytörténeti Gyűjtemény, Dévaványa. LT 14. d. 3.

képében csakhamar jelentős szerep jutott az újonnan létrejött községrésznek. Interjúalanyaimmal elmondattam életútjukat, majd igyekeztem Bogyatelepre vonatkozó élményeikről, „kognitív rendszereikről” minél több információt szerezni, különös tekintettel a gyermek- és fiatal felnőttkori emlékeikre. Beszélgetőtársaim 1915–1933 között születtek (legnagyobb részük 1923 és 1929 között), tehát elsősorban a század második harmadára vonatkoztak az emlékeik (a nyilatkozók többsége a régi határokon belül élt).

Mindezekből megállapítható, hogy a fent említett, első pillanatra meglehetősen szokatlanak tetsző káromkodási formula intenzív érzelmi töltete, mely az „újdonsült” községrészre vonatkozik, korántsem egyedi jelenség. A „Bogyatelepi” szókapcsolat rendkívül erőteljes negatív affektuális járulékot nyert a dévaványai közgondolkodásban, kollektív mentális térképen. A jelző megszűnt csupán egy földrajzi teret jelölni (bár kétséges, hogy egyáltalán volt-e pusztán helyrajzi értelme a megnevezésnek).⁷ Az „elmaradott, nehézkes, nemtörődöm, ostoba, igénytelen, szegény” jelzők arányos keverékéből lehetne talán kialakítani azt a hangulatot, melyet a „Bogyatelepi” megnevezés közvetít. A „Bogyatelep” pedig — ennek megfelelően — mindezek kútfejét jelentette: azt a teret, mely megfertőzi a vele kapcsolatba lépőt, melyet melegen ajánlott kerülnie a jóézésű embernek, hiszen ott sohasem érezheti magát igazán otthon, legfeljebb egy kis leereszkedéssel, gunyoros fintorral szemlélheti a terepet.

A földreform előtt a szeszélyesen kanyargó vasúti sínek, és a sín pár mellett álló évszázados tölgyfa nyomatékosították, hogy a község belterületét immár elhagyta az arra járó. Az új utcások keletkezésével ugyanezen elemek a Bogyatelep határát jelezték. A képzeletbeli határ átlépésével nem csupán a községnek egy másik — szívesen rejtegetett — arca mutatkozott meg, hanem a megszokottól, az otthonostól, a helyestől és értékestől gyökeresen eltérő valóságba kerülhetett át a szemlélő. Ahogy egyik visszaemlékező megfogalmazta: „*A sínen túli világ külön világ volt.*”⁸ A régi belterületen élők úgy tartották, hogy aki a választóvonalon túl lakott, annak más volt a mentalitása és a magatartása, mások a lehetőségei, de a vágyai is; más az életről alkotott felfogása, mint az övéké, mint az elfogadott. A Bogyatelep valamiféle félvadonként jelent meg a község képzeletében, ahol a hely szelleme erősebb, mint bármilyen egyéni törekvés vagy civilizációs hatás: a tér magával

7 Tekintve, hogy „a konkrét fizikai térhez mindig valamely szimbolikus tér is rendelődik.” A. Gergely András: A térszerveződés szimbolikus üzenetei: Térátélés és politika a kilencvenes évek elején. In: Szövegvalóság: Írások a szimbolikus és diszkurzív politikáról. Szerk.: Szabó Márton. Bp., Scientia Humana, 1997. 287. p.

8 3. sz. interjú. 2004. december 27., 5. p.

ragadja az embert, és a láthatatlan mocsárból nem szabadulhat senki, de nem is érdemes kapálóznia.

A telepen kívül lakók elmondása szerint a Bogyá-telepet önként senki sem választotta lakóhelyéül. A földreform révén benépesült a terület, az ekkor érkezők még örömmel vették birtokba a nekik juttatott 300—300 négyszögölt. Az őslakosok mintha beépültek volna a tájba: a telep természetes részeiként tekintett rájuk a község („a Bogyá-telepiek”); de ezt követően mások nem vállalkoztak az itt élésre. Egy „belterületi” asszony véleménye szerint: *„Oda ugyan nem kötözött normális embër. Nem vót ott semmi baj, csak hát a Bogyá-telep az Bogyá-telep, ezt mindenki tudja. Nem is ment oda sënki lakni. Vagyis hát egyet ismertem: az egyik bolond rokonom oda ment a háború után, mikor más nagyon zargatták a tanyán űket. Bejöttek akkor sokan Ványára, de nem abba a ríszbe! Csak azér ’kötöztek oda, mer ’a felesége mindig tanyán lakott, oszt ’ azt mondja: ű nem tudja megszokni a várost, az olyan zajos. Ammeg ott vót a szílen.”*⁹

A telepiek helytelen cselekedeteiről, mulasztásaikról ugyan nemigen tudtak konkrét példát említeni, mégis mindenki úgy tartotta, hogy sajátos légköre van a területnek. Mindössze egyetlen itteni gonosztetről számoltak be a községi elbeszélők: a szovjet csapatok bejövetelekor a téglagyárnál, Dévaványa Bogyá-telep felőli külterületén kisebb csata keletkezett, és a maroknyi ványai védősereg összes tagja ott pusztult el. A közvélekedés szerint a Bogyá-telepi asszonyok kirohantak a gyárhoz, és a halott, vagy haldokló katonák pénzét, értékeit elvették. Ilyenek voltak a Bogyá-telepi asszonyok — állították beszélgetőtársaim.¹⁰ Ezt azonban nem rossz véleményük magyarázata volt, inkább a korábban meghozott ítélet helyességét látták igazolni a történetekkel (ezt alátámasztja, hogy ekkor már mindegyik elbeszélőm kijárta az elemi iskolát, és gyerekkorukból is számos ellentétre emlékeztek,

9 14. sz. interjú. 2005. augusztus 4., 1. p.

10 Természetesen ma már lehetetlen megállapítani, valóban a Bogyá-telepi asszonyok rabolták-e ki a haldokló katonákat. Bogyá-telepi elbeszélőim — talán nem meglepő — elutasították ezt a vádat. Mindenesetre a téglagyár közelsége indokolja a gyanú felmerülését, valamint az is elgondolkodtató, hogy az egyik elbeszélő úgy adta elő a történetet, hogy a lövöldözés elmúltával ő, a 16 éves lány nővérével kiment a gyárhoz, és felháborodással látták, hogy mindenféle ismeretlen asszony éppen az elesetteket fosztogatja — illetve egy asszonyt mégis felismerni vél, de az sem telepi volt. A nővérek ezután anyjukhoz siettek, aki a Bogyá-telep egyetlen kereskedésébe futott, és telefonált a csendőröknek. (Utóbbi emlék egészen biztosan nem lehetett valóságos, hiszen a boltos ekkor még nem rendelkezett telefonnal. ld.: A vidéki hálózatok betűrendes távbeszélő névsora. Budapest, M. Kir. Postavezérgazgatóság, 1943. 92. p.) Azonban nem szabad messzemenő következtetéseket levonnunk a beszámolóiból sem: lehetséges, hogy a család segítőként való feltüntetése a későbbi vádakra adott válasz.

tehát a Bogya-telep barbár térként kezelése már a háború kitörése előtt jellemző lehetett.)

Az ott élőkkel nem igyekeztek társas kapcsolatot fenntartani: nemigen barátkoztak, még kevésbé házasodtak a „sinen túliakkal”. Természetesen azért a „vegyes házasságra” is volt példa, azonban a Bogya-telepről elszármazottnak számolnia kellett azzal, hogy házastársa összezördüléseik alkalmával fel-felemlegeti származását, és a párjához intézett korántsem hízelgő jelzők közül az egyik a „Bogya-telepi” lesz. A megnevezés a szótárakban semmiképpen nem kapna „vulgáris” megjelölést, de a mögöttes tartalom, a területhez kapcsolódó hangulatok és képzetek annál sértőbbé tették a kifejezést, és ez nyilvánvalóan jóval többet jelentett, mint egy egyszerű településrész-megjelölést. A telepen kívüli társat választónak azzal is szembe kellett néznie, hogy a gyerekei örökölhetik a bélyeget, és esetleg éppen „elökelőbb származású” felmenőiktől kaphatnak csípős megjegyzéseket Bogya-telepiségükre vonatkozóan. Úgy látszik, a szimbolikus értelemmel felruházott tér, az „atyák (vagy: anyák) vétké” miatt olykor a fiak is bűnhődni kényszerültek...

A „Bogya-telepi” szóösszetétel szitkozódási fordulatként, vagy egyszerűen csak rosszálló, csipkelődő megjegyzésként való alkalmazása bevett gyakorlattá vált Dévaványán: a község lakói, aiktól — a helyi hagyomány szerint — még huszárcapitányok is leckét vettek káromkodásból,¹¹ változatos cifrázatokat építettek a jelző köré, így néha rendkívül durva szitokformulához jutottak.¹² Azonban pusztán a kifejezés, a „telepiségre” való utalás elégségesnek bizonyult a lenézés, a semmibe vétel kifejezésére: az iskolás fiúk sokszor összeverekedtek csupán amiatt, hogy a belső területeken lakók „*Bogya-telepiek!*”-kiáltásokkal üdvözölték a többieket, és bizony volt olyan pedagógus is, aki „*Ez valami makkfán túli helyesírási szabály?*”¹³ — megjegyzést tett a hibásan író diákra. Az új községrészben ház helyet szerzett, meglehetősen habókos, prófétikus lelkülettel és hosszú szakállal rendelkező cserépedény-készítő csúfneve a „*Bogya-telepi Jézus*” lett: a sajátos elnevezéssel sikerült érzékeltetni nevetséges és szánalmas voltát.

Természetesen a telepen lakók is érezték és tudták, hogy valamiféleképpen mások, mint az „anyaközség” lakói — pontosabban: utóbbiak szerint mások. Ők is egységként tekintettek a térre, és Bogya-telepiségüket megváltoztathatatlan és két-

11 Berezki Imre Gyűjtemény, Dévaványa, A-99.112.4. Ványai Tanyázók: A Dévaványai Múzeum havi jelentése. 1. évf. (1954) 4. sz. 18. p.

12 Ilyen volt például, amikor egy anya így szólott gyermekeihez: „*Az apátok loncsos, Bogya-telepi f...át!*” 8. sz. interjú. 2005. július. 24., 12. p.

13 3. sz. interjú. 2004. december. 27., 6. p.

ségtelenül valóságos adottságként értékelték. A sínek és a nagy tölgyfa, ami a dévaványai köztudatban csak „a makkfa”-ként szerepel, számukra is határkőként jelentkezett. Azonban közülük néhányan — a községrész erejükre és vagányságukra büszke fiataljai — bizonyos esetekben készek mutatkoztak arra, hogy teritóriumukat megvédjék, és a betolakodókat elűzzék. Mint már említettem, ugyan nem volt teljes az endogámia a telepiek, illetve a nem-telepiek körében, és létrejöhettek baráti, társas kapcsolatok is az elkülönülő területek lakói között (bár ez korántsem tekinthető bevett gyakorlatnak), a Bogyatelepi fiúk mégsem vették szívesen, ha nem-telepi udvarolt az ott lakó lányoknak. A „makkfa” ilyenkor nem az elkülönítettség és a megbélyegzettség, hanem az elkülönülés, adott esetben a hatalom és az erő kinyilvánításának eszközeként működött. Az esti órákban ugyanis a fa környéke a fiatal emberek találkozási pontjául szolgált, akik beszélgetéssel, egymás ugratásával, játékkal töltötték az időt. A telepre udvarlóknak e mellett a fa mellett kellett elhaladniuk, amikor ideáljaikat hazakisérték a táncból, a szórakozásból. A telepi fiúk ekkor fenyegetően körülfojták a lelkes kíséretöt, és megkérdezték tőle: „*Oszt' van-é Bogyatelepi belépőd?*”¹⁴ Az imígyen megszólított természetesen csak nemleges választ adhatott, hiszen ilyesfajta, határátlépést segítő eszköz nem létezett... Ezután többnyire — talán nem meglepő — verekedés kezdődött.

Bourdieu arra figyelmeztet, hogy a térbeli osztályozás, elkülönítés — a többi osztályozási tevékenységhez hasonlóan — nagyrészt kényszerítések eredménye, vagyis az éppen folyó harc aktuális erőviszonyait merevíti meg, és a kijelölés egyben létre is hozza a különbségeket. A „társadalmi varázslás”, amely azt jelenti, hogy a megnevezett dolog csakugyan létrejön, akkor sikerülhet, ha a kijelölő megfelelő hatalommal rendelkezik felosztása elfogadtatására. A stigmatizáció pedig a stigma elleni lázadás előhívója, amely a korábbi stigma, a sajátos megkülönböztető jel nyilvános követelésével kezdődik, majd ennek jelvénné alakítása után a stigmatizáció hatására létrejött csoport bizonyos mértékig intézményesül.¹⁵

A stigmatizáció kétségkívül megtörtént a településrésszel kapcsolatban, és ezen megkülönböztetést a Bogyatelepieknek is tudomásul kellett venniük: láthatóan sajátjuknak érezték az erre utaló „jelvényt”. A hirtelen előugró, belépésre jogosító

---

14 2. sz. interjú. 2004. augusztus. 24., 17. p.

15 Pierre Bourdieu: Az identitás és a reprezentáció: A régió fogalmának kritikai elemzéséhez. ford. Derdák Tibor. In: Szociológiai Figyelő, 1 (1985) 1. sz. 12–19. p. (a továbbiakban Bourdieu, 1985.)

jelet követelő fiúk első pillantásra talán egy átmeneti rítus¹⁶ kellékeire emlékeztetnek bennünket. A rítus-képzeteinket erősítheti a hatalmas tölgyfa képe, hiszen a magyarság számos „nevezetes fával”, emlékhellyel rendelkezik, és az idős fákat gyakran hozzák összefüggésbe a transzcendenssel, ugyanis „csaknem törvényen kívül helyeződik bennük az idő”.¹⁷ A rítus „mágikus szövege”, kezdőmondata elhangzott, azonban a szertartásban részt vevő, vagy inkább: azt elszenvedő legény sohasem jelenthette a feladat elvégzését, sohasem volt képes a próbát kiállni, nem mutathatta fel belépőjét: rosszabb volt a helyzete, mint a mesebeli királyfinak, akinek egy szitával kellett kimernie az óceánt. (Utóbbinak legalább a tündérek segítettek.) Így, mivel a befogadás nem történhetett meg, a „lyukas átmeneti rítus” egy csapásra a kirekesztést, elkülönítést megjelenítő eszközzé vált, és a telepi fiúk legalább részben elégtételt vehettek a stigmákért. A bosszú és elkeseredettség érzésének megjelenítése mellett a sajátos, álcázott elutasító szertartásnak minden bizonnyal identitás-erősítő, közösségformáló ereje volt, hiszen ekkor behozhatatlan előnnyé változott a „telepiség”, és a helyi verekedők végre birtokba vehették a lakóterük nyújtotta kiváltságokat — legalább addig, míg az udvarló menekülésre nem fogta a dolgot, vagy meg nem jelent egy, fiacskája felé öklét rázó szülő a láthatáron... (Az identitás-erősítő mozzanatra utalhat, hogy a rítust elbeszélő arcán szétterülő mosollyal, látható élvezettel adta elő a kalandot, és az addig alig észrevehető tájszólása kiszélesedett, élővé vált.)

Azonban nem minden „makkfán túlinak” sikerült ilyen közvetlenül kifejeznie elkülönülését (elkülöníttetését) és közösség-élményét. A Bogyatelepi emlékezők önmeghatározásában fontos szerepet játszott szűkebb lakókörnyezetük, de igen sajátosan együtt él a megnevezés pejoratív jellege ugyanazon fogalom otthonosság-szimbólumával: vagyis bár tudatában vannak a többség, a többségi tér rossz véleményének, megvetésének a lakóterüket illetően, elbeszélésükben többnyire mégis igyekeztek valamilyen módon ellensúlyozni azt.

Az egyik, már a telepen született asszony kiemelte: sohasem tapasztalt lenézést az iskolában a máshol lakók részéről — e vallomás mindenesetre nem tekinthető föltétlenül szó szerint értendőnek, hiszen az emlékező mindezt a lakóhelyére vonatkozó minden előzetes kérdés nélkül, tehát életút-elbeszélésébe illesztve mondta el, másrészt a következőkkel támasztotta alá állítását: „hiszen minden osztálytár-

16 *Arnold van Gennep: The Rites of Passage.* Chicago, University of Chicago Press, 1960. 10–11. p.

17 *Balogh András: Magyarország nevezetes fáit.* Budapest, Mezőgazdasági, 1968. 11. p.

sam szóba állt velem".¹⁸ (Tehát már az sem lehetett magától értetődő, hogy az egy osztályba járó telepi és nem-telepi szót váltsanak egymással.)

Minden Bogya-telepi emlékező megemlítette, hogy a hely azért mégsem volt olyan esélet: rosszul éltek ugyan, de nem ők voltak a legszegényebbek a községben, hiszen többségük állatokat tartott a portáján, és mindig volt mit enniük. Tulajdonképpen szerencsésebbnek vélték magukat a távolabb lakóknál, mert a telep jelentette társadalom homogénebb volt a községénél, mindenki nagyjából hasonló vagyonnal és jövedelemmel rendelkezett; de ezzel kapcsolatban mindig kiemelték: „nem voltunk mi olyan szegények”. (Hogy ez a vagyon nem lehetett túl nagy, jelzik interjúalanyaim gazdagság-meghatározásai, például: „*Jött ide egy család a háború után, hát azok igen gazdagok voltak, még egy lovak is volt*”; „*hát az jó módú volt: a fiából tanult embert csinált, kőművesnek adta*”.¹⁹) Tehát nem tartották jellemzőnek az irigykedést, a fennhéjázást, a csúfolódást és elutasítást a telepiek között — nem úgy, mint az „anyaközségiek” esetében.

A Bogya-telepet több szempontból is ideális társadalomként jelenítették meg az ottani elbeszélők. Az előbbi asszony szerint a Bogya-telepen egyáltalán nem fordult elő a község belső részén kétségtelenül létező vallási jellegű elkülönülés, a „matyó-lúformátus” (értsd: katolikus-református) csúfolódás: „*Azt se 'tudtuk, ki a katólikus, ki a református!*”²⁰ — jelentette ki az „őslakos”. A kijelentésen talán kissé árnyal, hogy ezt követően részletesen előadta, hogy az utcájukban melyik család milyen felekezeti volt.

A község csupán házhelyeket osztott a Bogya-telepen: közigazgatási, szakrális, művelődési és gazdasági funkciókat nem nyert a terület.²¹ Csak egy kis szatócsüzlet működött a telepen, és a református lelkész kijárt házi bibliaórákat tartani, hogy a vasárnapi gyalogolásra nem szívesen vállalkozó híveit pásztorolja. (A katolikusok — vallási előírásaiknak megfelelően — többnyire bejártak a misékre.) Az emlékezők nem panaszkodtak elszigetelt voltuk miatt, inkább arról igyekeztek meggyőzni, azt igyekeztek elmagyarázni, hogy miért volt olyan jó ezen a környéken élni. Hangsúlyozták a közösség összetartását, az együttes időtöltések meleg, otthonos légkörét, felhőtlen boldogságát. Az említett házi bibliaórák például egyáltalán nem a hittapasztalatokról, vagy a tekintélyes lelkész megjelenéséről, hanem

---

18 15. sz. interjú, 2005. augusztus. 10., 2. p.

19 9. sz. interjú, 2005. július. 24., 4–5. p.

20 15. sz. interjú, 2005. augusztus. 10., 3. p.

21 Bourdieu szerint a javaktól, a központtól és a fővárostól való gazdasági-társadalmi távolság jól jelzi az adott terület hatalmi pozícióit: ebben az esetben nyilvánvaló a telep kiszorítottsága a hatalomból. ld.: *Bourdieu*, 1985. 19. p.)

az összejövetelek kedélyes voltáról, a soron következő házigazda szívélyes vendéglátásáról maradtak emlékeztetéseik.

A Bogyatelepiek többsége a távolság miatt kimaradt a községben rendkívül nagy szerepet játszó, jobbára társadalmi csoportok szerint szerveződő olvasókörök, kaszinók tevékenységéből, mint ahogy a bálókba is nehezkesebben juthattak el a fiatalok. A községi közösségi szórakozásokból való mellőzöttséget azonban nem említették, ehelyett valamennyien nosztalgiával emlékeztek meg az esti spontán összejöveteleikről, ami télen szomszédolást, a jó idő beköszöntével pedig az árokpartra való kiülést jelentettek. Az utca asszonyai kézimunkáztak, a gyerekek szaladgáltak, játszottak, a férfiak cigarettáztak, néha-néha újságot olvastak, emellett természetesen fürgén jártak a nyelvek, nevetés és láрма töltötte be a Bogyatelepet. A tér ilyen elfoglalásával valóban magukénak érezték a terület egészét, az árokparti esték Édenként, a közösségi élet idilli megjelenési formájaként jelentkeztek emlékezetükben; ez jelképezte szemükben azt, hogy „jó volt Bogyatelepi-nek lenni,” és nem is vágyakoztak elköltözni onnét.

A Bogyatelep kétségtelenül elkülönülő térként jelentkezett a dévaványai közgondolkodásban a 20. század második harmadában.²² A községrész néhány év alatt szimbolikus térré alakult: a név a lemaradást, a fejletlenséget jelképezte, olyan, homogénnek tekintett területet, amely meghatározza, kedvezőtlenül alakítja az ott élők mentalitását. A Bogyatelep tulajdonképpen nem volt képes a község belterületének valódi részévé válni, kívülállóként tekintettek rá, így az ott lakókra is: ez különösen érdekes, hiszen mielőtt oda költöztek volna, Dévaványa belterületén éltek, és senki sem kételkedett „ványaiságukban”, senki sem tekintett rájuk idegenkedve. Mihelyt házhelyet nyertek a községben, vagyis amikor teljesebbé vált volna részvételük Dévaványa életében, „tisztos polgároknak” számíthattak volna — nos, ekkortól bizonyos mértékig furcsának, idegennek tűntek. Mindez az újonnan kialakított lakóterületnek volt köszönhető: a Bogyateleppel kapcsolatba kerülők a térrel való közvetlen kapcsolatuk miatt átalakultak a többiek szemében. Az itt élők ismerték a térről kialakult képzeteket, és különböző védekezési stratégiákat alkalmaztak ezek hártására: egyesek a sajátságos rítussal bizonyították erőfölényüket, mások csendben elszenvedték a Bogyatelepiségtűkre vonatkozó megjegyzéseket, esetleg tagadták a különállás tényét (legalább a szavaikkal), vagy — ennek ellensúlyozásaként — a tér édeni jellegét hangsúlyozták.

---

22 A településen ma is mindenki ismeri a Bogyatelepet, és még érezhető bizonyos mentális elkülönülés az „anyaközség” és telep között, bár nem olyan mértékben, mint interjúalanyaim ifjúságukban.

Amint Dévaványa példájából is látható, a Nagyatádi-féle földreform hatását nem csupán a gazdaságra vonatkozó mutatókban, a törpebirtokosi réteg megnövekedésében, vagy a „nagypolitika” eseményeinek alakulásában kereshetjük. A tér, a föld bizonyos szeleteinek újraosztása, funkciójának megváltoztatása olykor az adott közösség mentális térképének gyökeres átalakulásával járt, és a földrajzi tér egy része szimbolikus, önmagán túlmutató jelentésre tett szert, mely kimondatlanul is kapcsolódik a fizikai helyhez. Természetesen nem alakított minden határmódosítás ekkorát a közösségek kognitív térképein. Oláh György egy tanulmányában kifejtette, hogy a szimbolikus térteremtés legfontosabb feltétele a megfelelő társadalmi környezet.²³ Tehát a „térteremtő” közösségek társadalmáról számos ismeretet szerezhetünk a rituális térképzés, szimbolikus térhasználat vizsgálatával, ugyanakkor a politikai antropológia területére térve adalékokat nyerhetünk a rendszer, az állam, a hatalom bizonyos kérdéseiről is.

---

23 *Oláh György*: Változatok rituális térteremtésre. In: Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Szerk. Bodó Julianna. Csíkszereda, Pro-Print, 2000. 106–122. p.; Természetesen nem szabad elfeledkeznünk a szubjektív szemponttól sem ebben a kérdésben. Ld. *Bartha Elek*: A szakrális táj fogalma a néprajztudományban és a folklorisztikában. In: Tiszteletadás Szabó Istvánnak. Szerk. Keményfi Róbert – Ilyés Zoltán. Debrecen – Eger, Debreceni Egyetem – Eszterházy Károly Főiskola, é. n. 111. p.

FEITL ISTVÁN

REHABILITÁCIÓ ÉS TÖRTÉNETI REKONSTRUKCIÓ – DILEMMÁK EGY ESET KAPCSÁN

A rehabilitáció 1990. február 6-án következett be a Legfelsőbb Bíróság határozatával, amely szerint Molnár Károly valamennyi bűncselekménye — amelyek miatt halálra ítélték — az 1989. évi XXXVI. törvény 2. §-ának rendelkezései alá vonható, következésképpen a katonai bíróság és a Legfelsőbb Bíróság ítéletének reá vonatkozó rendelkezéseit semmisnek nyilvánította. A döntés jogszerűségéhez nem fér kétség, hiszen az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslatáról szóló említett törvény második paragrafusa szerint a Legfelsőbb Bíróság — a legfőbb ügyész indítványára, illetve az elítélt vagy hozzátartozója kérelmére — semmisnek nyilváníthatja az 1. §-ban meghatározott időhatáron belül, a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között elkövetett köztörvényes bűncselekmények miatti elítélést.

Molnár azóta szerepel a mártírokat felsoroló, vagy azt bemutató kiadványokban, és ott van a Terror Háza Múzeum külső falán a kivégzettek fotósorozatában.

Molnár Károlyt a Budapesti Katonai Bíróság 1957 novemberében életfogytig tartó börtönre, 10 évre az egyes állampolgári jogok gyakorlásától való eltiltásra, valamint teljes vagyonekobzásra ítélte a következő cselekmények miatt: többrendbeli, szám szerint meg nem határozható számú gyilkosságra való felbujtás büntette, népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetésének büntette, szándékos emberölés büntette, 3 rendbeli rablás büntette, 3 rendbeli rabló-, illetve tolvajszövetségben elkövetett lopás büntette, és 1 rendbeli társadalmi tulajdon sérelmére bünszövetkezetben és ismételten elkövetett lopás büntette. A Legfelsőbb Bíróság az első fokú ítéletet annyiban változtatta meg, hogy Molnár Károlyt halálbüntetésre ítélte, amit 1958. július 5-én hajtottak végre.¹

Az ítéletek megsemmisítésére irányuló kérelmet a volt feleség, Molnár Károlyné nyújtotta be meghatalmazott képviselőjén keresztül a bírósághoz. Az ügy érdekessége az volt, hogy a Katonai Főügyészség a semmissé nyilvánítást ellenezte,

---

¹ A perre és vizsgálatra I. Hadtörténelmi Levéltár XI.22. Budapesti Katonai Bíróság iratai. 605/1957 és 163/1958. valamint Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára V-144.224 és V-144.440.

arra hivatkozva, hogy Molnár Károlyt egy Berki Tivadar nevű személy sérelmére elkövetett olyan emberölés miatt is felelősségre vonták, amely nem volt összefüggésben a népfelkeléssel. Berki Tivadar ugyanis nem pártfunkcionárius, nem karhatalmista, nem a hatalom képviselője, hanem felkelő, úgymond forradalmár, fegyveres nemzetőr volt. A Legfelsőbb Bíróság azonban nem értett egyet az ügyész álláspontjával. A határozat érvelése szerint az ítéletek tényállásából az volt megállapítható, hogy Molnár Károly aktívan vett részt a népfelkelés során a fegyveres harcokban és harci cselekményekben. A rehabilitációs törvény időhatárán belül, azaz 1956. október 23-a és 1963. áprilisa között, a népfelkeléssel összefüggésben, méltányolható körülmények között követett el köztörvényes bűncselekményeket. A lelőtt Berki Tivadarral kapcsolatban a korabeli ítélet tényállásából az volt a bíróság szerint megállapítható, hogy közte és Molnár Károly között a népfelkelés ideje alatt ismeretlen okok miatt nézeteltérés támadt. 1956. november 8-áról 9-ére virradó éjjel véletlenül találkozott Molnár Károllyal, aki felelősségre vonta, majd fegyverrel gépkocsiba kényszerítette. Később, amikor a gépkocsit elhagyták, Berki Tivadar hirtelen szembefordult Molnár Károllyal, mire az két lövést adott le rá, aminek következtében Berki Tivadar a helyszínen meghalt.

Mindebből a Legfelsőbb Bíróság számára az következett, hogy a nézeteltérés ugyan ismeretlen okok miatt, de egyértelműen a népfelkelés ideje alatt és azzal összefüggésben keletkezett Molnár Károly és Berki Tivadar népfelkelő között, melynek közvetlen következménye volt a tragikus esemény. A tényállás tisztázatlansága miatt 1990-ben már nem volt megállapítható a nézeteltérés oka, vagyis az, hogy Berki Tivadar miért fordult hirtelen szembe az őt fegyverrel kísérő Molnár Károllyal, és az miért adott le két lövést reá. Az viszont kétségtelen, — mondta a Legfelsőbb Bíróság határozata — hogy a köztük fennálló nézeteltérés, majd annak következménye az 1956-os eseményekkel, a népfelkeléssel összefüggésben keletkezett. Az esetleges kételyeket az emiatt is elítélte Molnár Károly javára kell figyelembe venni — érvelt a bíróság.

Ezzel a felületes, formai, csak az ítéletre összpontosító ténymegállapítással szemben azt kellett tapasztalnom, hogy a történeti rekonstrukcióhoz ebben az esetben meglehetősen sok forrás áll rendelkezésre, a kihallgatási és más nyomozati anyagoktól a tárgyalási jegyzőkönyvön át az önmagában kevésbé használható ítéletekig.

Molnár Károly, a kispesti Vörös Csillag Traktorgyár lakatos-hegesztője Budapest XVIII. kerületében tevékenykedett: a helyi pártház október 25-ei ostroma után állt be a szerveződő nemzetőrségbe, itt vezető tisztséghez jutott, később beválasztották a kerületi Forradalmi Bizottságba. 1956. november 4-én a rendőrségen tartózkodó felkelők parancsnoka lett. November 9-én négy társával — Hideg József

rokkantnyugdíjas autószerelővel, Aradi Imre pékkel, Koncz József autószerelővel és Balogh Zoltán közrendőrrel — felfegyverkezve egy Pobjeda gépkocsival menekülni próbált, de Dunakeszi környékén a szovjet hadsereg elfogta. Már a Tökölön zajló kihallgatás során beszélt a gyilkosságról. A kihallgatási jegyzőkönyv a következőket rögzítette: „Egy nőismerősöm felhívta a figyelmemet arra, hogy egy nemzetőrtársam, Berki Tivadar², állami lakótelepi lakos fosztogatott és ebben a tevékenységében őt megakadályozni igyekvő nőt és egy gyermeket agyonlőtt. Berki a nemzetőrségnél fegyelmezetlen magatartású volt, az utasításokat nem hajtotta végre. Ezeket az értesüléseket november 8-án kaptam. November 9-én hajnalban Kárpáti Antal eljött lakásomra, felkeltett és kijelentette, hogy sebesültszállítással foglalkozott az előző napon. Kért, hogy menjek el vele Hideg Józsefékhez és Aradi Imréhez. Nézzük meg mit csinálnak. Én felkeltem — kb. hajnali 2 óra volt. Gépkocsival Aradiékhoz mentünk. Őket felkeltettük és bementünk. Náluk volt Aradi Imre, egy Laci nevű r. szkv. és Berki Tivadar. Itt 1-2 percig voltunk és elmentünk Hideg Józsefékhez, őket szintén felkeltettük, ott szintén néhány percig voltunk. Itt találkoztunk az ott tartózkodó Koncz Józseffel. Innen Aradiékhoz mentünk vissza. Ők még fent voltak. A konyhában Berkit felelősségre vontam, amiért megölt két személyt. Ő a gyilkosságot nem ismerte el. A vita során felhívtam a figyelmem, jöjjön velem. Ezt megtagadta, mire csőre töltött fegyverem elővettem, és azzal akartam kényszeríteni. A jelenlévők engem le akartak fogni, közben a pisztolyom elsült, a követetbe lőttem. Az ott tartózkodók félreugrottak. Berki ezután a felszólításomra velem jött, beült a gépkocsiba Kárpáti gépkocsivezető mellé, én pedig mögötte a hátsó ülésre. Az állami lakótelep 2-es számú kapujánál szóltam Kárpátinak álljon meg. Megállás után Berkit kiszállítottam. Én is kiszálltam és Kárpáti is. A fegyverem egész úton a kezemben volt, és úgy mentem oda Berkihez, aki a gépkocsi első sárhányójánál állt. Amikor mellé mentem két lövést adtam le rá. Egyik fejébe, másik úgy gondolom a nyakába ment.

Kárpáti csak annyit kérdezett, hogy helyesen cselekedtem-e. Én igennel válaszoltam. Ezután beültünk a kocsiba és visszamentünk Aradiékhoz. Ott kijelentettem, hogy Berkit agyonlöttem. Ők erre nem szóltak semmit.”

A Budapesti Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Osztályán 1957. január 4-én Molnár úgy módosította vallomását, hogy az elmúlt napokban egy nemzetőr társától értesült arról, hogy Berki Tivadar és több társa november 6–8-a között ki akartak rabolni Pestszentlőrincen egy cukrászdát, és a cselekményt megakadályozni szándékozó üzletvezető nőt kb. nyolc éves gyermekével agyonlőtték. Informátorát

---

2 A kihallgatások során névzavar miatt gyakran a Bóka Tibor nevet használták az áldozat megnevezésére.

azonban Molnár nem tudta megnevezni. Molnár ekkor már önvédelemként adta elő a történetet. Eszerint Berki Tivadar kérte, hogy álljanak meg, mert vizelni szeretne, majd amikor kiszálltak váratlanul Molnár felé fordulva pisztolyt rántott, és lőtt. Ő azonnal visszalőtt, majd amikor Berki az első, a nyakán ért találattól össze-rogyó félben volt, Molnár homlokon lőtte. A második lövésre nem tudott magyarázatot adni. A két férfi között egy méter távolság volt. Molnár meggyőződött a másik azonnali haláláról, állítólag elvette pisztolyát, majd utasította Kárpáti sofőrt, hogy azonnal távozzanak a helyszínről. Molnár azt is elmondta, hogy nem győződött meg arról, valóban megtörtént-e a cukrászdát vezető asszony és gyermeke megölése, sőt Berki Tivadar ezt a tettet a gépkocsiban tagadta.

Ugyanezen a kihallgatás sorozaton Aradi Imre — aki ott volt Berki elhurcolásakor, majd a gyilkosság utáni visszatéréskor és együtt tartóztatták le a szovjetek Molnárral — vallomásában határozottan állította, hogy Berkinél nem volt fegyver, valamint azt, hogy Molnár nem először fenyegetett meg embereket lelövással. A legsúlyosabb állítás azonban az volt, hogy a gépkocsivezető Kárpáti Antal arról beszélt neki, hogy Molnár és Berki „közösén csináltak kb. 50.000 Ft-os pénz dolgot és emiatt volt differencia közöttük.” Aradi vallomása azonban legfeljebb csak kételyt ébreszthetett az önvédelmi verzióval szemben, de semmi esetre sem volt megbízhatónak tekinthető.

A gyilkosság egyetlen szemtanúja, Kárpáti Antal január 24-én, illetve 31-én ugyancsak Molnár ellen vallott a lövések számát illetően. Ez már komolyabban vehető volt, bár a tanú maga mondta, hogy az éjjel ittas volt, a körülötte zajló vitából nem is emlékezett semmire, azt azonban feltárta, hogy Molnár Károly már a tököli vizsgálat során kérte, hogy rá kedvező tanúvallomást tegyen. Tekintettel arra, hogy Kárpáti volt az egyetlen, aki a gyilkosság helyszínén jelen volt, tanúvallomását nem lehetett figyelmen kívül hagyni, bár látszott, hogy igyekeznek a társtettes helyzetéből kikerülni, így értelemszerűen a felelősséget teljes egészében Molnárra hárította.

Felemás vallomást tett Molnárról másik fegyvertársa is, Koncz József január 16-ai kihallgatásán. Koncz a következőket mondta: „Tudomásom szerint Molnár és Berki között nem volt ellentét, nem álltak haragos viszonyban. Berki gyámoltalan, csendes ember volt, nem bántott senkit. A letartóztatásunk után két esetben beszéltünk erről Molnárral, ugyanis nem voltunk akkor elkülönítve [mármint a szovjet fogságban Tökölön – a szerző], és akkor Molnár arra kért bennünket, hogyha kihallgatnak, azt mondjuk, hogy Berki agyonlőtt egy nőt és egy gyermeket, és ő ezért lőtte agyon Berkit. Egyébként Molnár azt mondta nekünk, hogy azért lőtte agyon valójában Berkit, mert Berki egy alkalommal rálőtt, azonban őt nem találta,

és erre felnyomban védekezésül lőtte agyon Berkit.” A vallomás az indítékot illetően cáfolta, az önvédelmet illetően közvetve megerősítette Molnár vallomását.

Berki Tivadar felesége és féltestvére, mint panaszosok vallomásukban a fegyveres csoport és az oda tartozó Berki közötti ellentétet egy Wartburg gépkocsi felelőtlen használatából adódó vitára vezette vissza. Eszerint a gépkocsivezetőként tevékenykedő áldozat ki akart válni a csoportból, és ilyen szándékkal ment abba a lakásba, amelyből elhurcolták. A konfliktusról a hozzátartozók azonban nem tudtak biztos felvilágosítást nyújtani.

Volt még egy tanúvallomás³, amely arról szól, hogy november 9-én Molnár a gyilkosság indítékáról annyit mondott, hogy Berki nem akart velük osztozkodni. Hogy pontosan kivel, arról azonban a jegyzőkönyv nem szól.

A vizsgálat tovább folyt orvosszakértő és fegyverszakértő bevonásával. Végül összeállt a vádirat, amely igen súlyos minősítést, előre megfontolt szándékú gyilkosságot tartalmazott. A tárgyalásra a Budapesti Katonai Bíróságon 1957. november 14-e és a 30-a között került sor. Ez volt a legnagyobb szabású XVIII. kerületi per, összesen huszonnégy vádlottal. Az első rendbeli Molnár Károly volt.

A tárgyaláson Molnár kitarzott az önvédelem verzió mellett. Az asszony mellett már két gyermek lelövéséről beszélt, és erről egy általa név szerint megnevezni nem tudott BESZKÁRT-alkalmazottól értesült. Úgy fogalmazott, hogy november 8-a éjjel letartóztatta Berki Tivadart, és házkutatás céljából a Kárpáti által vezetett autóval Berki lakása felé tartottak. A megállást és kiszállást Berki Tivadar kezdeményezte, ő is lőtt először, Molnár önvédelemből lőtt vissza, majd a gyilkosságot követően elvette Berki pisztolyát, és azt másnap reggel tanú (Tutsch József) jelenlétében átadta egy nemzetőrnek, de őt nem tudta megnevezni. A helyszínről állítása szerint azért menekült el, mert félt, hogy ha arra jön valaki, nem kérdezi meg miért lőtte le Berkit, hanem azt gyilkosságnak fogja gondolni. „Közöttem és Berki között a legkisebb nézeteltérés sem volt” — állította Molnár Károly.

Következtek a tanúkihallgatások. Az egyik szerint különféle hírek jártak Molnár és Berki konfliktusáról. Például az, hogy nagyobb összeghez (60.000 Ft-hoz) jutottak, de nem tudtak megegyezni rajta, Berki nem adott pénzt Molnárnak. Más tanúk szerint Molnár azt mondta, hogy Berki spicli volt a pestszentlőrinci Állami telepen.

A vádlottárs tanúk nem erősítették meg Molnár állítását arról, hogy Berkinél pisztoly volt, inkább ellenkezője felé befolyásolták a bíróságot. Azt többen megerősítették, hogy Molnár fegyverrel kényszerítette Berkit, hogy vele menjen.

---

3 A letartóztatásban lévő Szednák Jánosné 1957. április 14-ei vallomásáról van szó.

A gépkocsivezető, Kárpáti Antal tanúvallomása a bíróságon is egyértelműen terhelő volt Molnárra. Eszerint Molnár kezdeményezte az autóból való kiszállást, csak két lövést hallott, nem látta Berki pisztolyát Molnárnál, és hiába kérdezett többször is, nem kapott választ a gyilkosság okára.

A vádlottársak meghallgatása után semleges tanúk következtek. Duffek Lajos, aki hajnali három óra körül kenyérért való sorban álláshoz igyekezett, az állami telep felől ugyancsak két lövést hallott. Mire a holttesthez ért, Molnárék már nem voltak ott. A környék lakói közül további két tanú is két lövésről számolt be, bár ők lövésre ébredtek.

Berki személyiségéről viszont ellentétes vélemények hangzottak el. Ki gyámolatlannak mondta, ki viszont arra emlékeztetett, hogy Csibész volt a beceneve, mert nagy vagány volt.

A védelem a tárgyalás vége felé megpróbált egy tanút beidéztetni Berki pisztolyának másnapi beszolgáltatásáról, de ezt a bíróság nem tartotta bizonyító erejűnek, hiszen Molnár bármilyen pisztolyt átadhatott bárkinek. A tárgyaláson elhangzottak nyomán a védelemnek nem maradt más lehetősége, mint hogy az önvédelem helyett az erős felindulásból elkövetett emberölés tényállás megállapítását kérje a bíróságtól. A védő a koronatanú, Kárpáti sofőr szavahihetőségének kétségbe vonására összpontosított beszédében.

Ezt követően az Odler János hadbíró főhadnagy vezette bírói tanácson volt a sor. A testület nem fogadta el Molnár Károly önvédelemre vonatkozó állítását. Bizonyítottnak tekintette, hogy csak két lövés dördült el. Ugyanakkor nem fogadta el az ügyész álláspontját sem az előre megfontoltan kivitelezett gyilkosságról. A tényállást az ítélet úgy rögzítette, hogy Berki Tivadar kérte a gépkocsi megállását és a kiszállást. Tehát a sofőrrel és Molnár első, Tökölön tett vallomásával szemben a tárgyaláson elhangzottaknak adott hitelt a bíróság. Az ítéletben az is rögzítésre került, hogy Berki Tivadar váratlanul szembefordult Molnárral, aki ezt félreértette és ezért lőtt. A bíróság itt is a vádlott vallomása mellett tette le voksát⁴. A bíróság a szándékos emberölés büntette megállapítását a következőképp indokolta: „Ugyanis a tárgyalás adatai alapján nem nyert megnyugtató módon bizonyítást az a körülmény, hogy Molnár vádlott az emberölés cselekményét előre megfontoltan követte volna el. E cselekmény vonatkozásában a bíróság lényegében csak Molnár vádlott vallomására támaszkodhatott. Ugyanis Kárpáti vádlott a cselekmény elkövetése idején a gépkocsiban foglalt helyet és nem látta, hogy Molnár vádlott és Ber-

---

4 Ebben feltételezésem szerint szerepet játszhatott az is, hogy a holttest hanyatt feküdt, bár a rendkívüli helyzet miatt helyszíni rendőrségi vizsgálatra nem került sor.

ki között mi történt. Egyébként Molnár vádlottnak ezen cselekményénél az előre megfontoltságot azért sem lehetett megállapítani, mert a vádlottnak a tárgyaláson mutatott rendkívül értelmes magatartása kizárja azt, hogy nevezett az ismert körülmények mellett követte volna el Berki Tivadar agyonlövését. Ha Molnár vádlott Berki lelövését előre megfontolta volna, nem feltűnő módon és az őt ismerő személyek társaságában kísérte volna el Berkit, és nem Kárpáti vádlott jelenlétében lőtte volna le őt. Ezen túlmenően a fenti esetben Molnár vádlott a Horváthék lakására visszamenve nem jelentette volna be több személy előtt, hogy Berki Tivadart agyonlőtte. Nevezett a magasabb értelmi képességénél fogva az ellenforradalom idején uralkodó zűrzavart felhasználva, számtalan alkalmat kereshetett volna Berki Tivadar nyomtalan agyonlövésére.” A bíróság a kivégzésszerű eljárás lehetőségét, ami magyarázta volna, hogy miért mások jelenlétében és bejelentve hajtotta végre tettét Molnár, nem mérlegelte. Ez további tanúbizonysága annak a bírói magatartásnak, hogy a vádlott javára szóló érveket is mérlegelt.

A bíróság nem tartotta szükségesnek és valószínűleg lehetségesnek sem azt, hogy a valódi indítékot feltárja. Nem hitte el Molnár Károly állítását egy asszony és gyermeke megöléséről. Egyrészt Molnár nem tudott felvilágosítást adni arról, hogy ezt kitől hallotta, döntőbb volt azonban az, hogy ilyen gyilkosságról a nyomozó szervek és a bíróság nem szerzett tudomást. Márpedig ebben az időszakban egy ilyen eset nem maradhatott volna titokban, még akkor sem, ha a holttesteket eltüntetik. A hozzátartozók ugyanis a megmagyarázhatatlan eltűnéseket — különösen ha egy vagy két gyermekről és anyáról együtt volt szó — nem hagyták annyiban a zűrzavar ellenére sem. De nem adott hitelt a bíróság a tanúvallomásokban megfogalmazott más motívumoknak sem, főként azok bizonyíthatatlansága miatt. A nyomozók nem tartották szükségesnek kivizsgálni, hogy a csoport és Berki között volt-e konfliktus, minden valószínűség szerint a tényállás egyértelműsége miatt.

Az eset jól mutatja a történeti rekonstrukció nyomozati, ügyészégi, bírósági forrategyüttes által nyújtott lehetőségeit és korlátait egy olyan esetben, amikor a vizsgálati és ítélő szerveket politikai elfogultság a konkrét cselekmény megítélésében nem befolyásolta. Ebben az esetben ugyanis véleményem szerint erről van szó. Az elfogultatlanság oka az lehetett, hogy Molnár Károly részvétele a forradalmi cselekményekben, de különösen november 4-e utáni tettei, ezek vállalása, illetve bevallása olyan mennyiségű és fajsúlyú vádat alapozott meg, amelyek mellett ez a gyilkosság már nem befolyásolta az ítéletet. Az ügy további menete ezt illusztrálja, hiszen a katonai kollégium életfogytig tartó elsőfokú ítélete után a Legfelsőbb Bíróság nem a gyilkosság miatt kezdeményezte új eljárás lefolytatását, majd ezt követően nem emiatt változtatta meg az első fokú bíróság ítéletét halálra, hanem a

politikai cselekmények miatt. A gyilkossági ügyben hozott döntés körüli vita az elsőfokú ítélettel mind az ügyész, mind a védő oldaláról lezárult.

A bíróság tehát az adott körülmények között ebben a vonatkozásban korrekttül végezte el a feladatát. A történelmi igazságra való törekvés így nem enged mást mondani, mint hogy Molnár Károly szándékos emberölést követett el Berki Tivadar meggyilkolásával. Vajon voltak-e olyan méltánylandó körülmények, amelyek alapján 1990-ben a Legfelsőbb Bíróság a semmissé nyilvánítást megalapozottan kimondhatta?

Az 1957-es vizsgálat spektruma és a korabeli bírósági bizonyítási eljárás is összesen két tényező mérlegelésére szűkölt le. Egyrészt az önvédelmi verzióval szemben a több tanút felvonultató ügyész állítását fogadták el, másrészt tekintettel arra, hogy az asszony és gyermeke állítólagos halálesete nem történt meg a kerületben, a felelősségre vonási motívumról az derült ki, hogy kitaláció. Mi volt akkor a valódi motívum? Ezt a vizsgálat nem tudta megállapítani, illetve erre vonatkozóan bizonyítékokat nem tudott szolgáltatni a bíróságnak. Hozzá kell tenni azt, hogy a vizsgálati szervek láthatóan nem is akarták az indíték kérdését forszírozni, nem utolsó sorban azért, mert a köztörvényes vádak, nevezetesen a többrendbeli rablás és a vizsgált gyilkosság e nélkül is bizonyítható volt. Ha azonban az indíték homályban maradt, lehet-e egyáltalán méltányolható körülményeket találni? Az, hogy az esemény a forradalom időszaka alatt és általánosságban az akkori politikai eseményekkel összefüggésben történt méltányolható körülménynek tekinthető? De hisz ez alapján a legkegyetlenebb tettek, brutális gyilkosságok, rablások is felmentést nyerhetnek, és mint látjuk, 1990-ben felmentést is nyertek.

Mit tehet a történész? *Sine ira et studio* — harag és részrehajlás nélkül tárja fel a valóságot. Nincs más lehetőség, hozzá kell nyúlnunk a vallomásokban fellehető töredékes megjegyzésekhez, hallomásból megemléített megállapításokhoz, vélekedésekhez, véleményekhez. Vállalni kell a másodlagos elemzéseket, meg kell kísérlni a jellemeket, a környezet ábrázolását. Persze tudnunk kell, hogy a bírósági, rendőrségi anyagok elemzésekor különösen gondosan kell eljárni, hiszen a gyanúsítottak hajlamosak saját érdekükben tendenciózusan, vagy hamisan nyilatkozni és a vizsgálók figyelmét és szándékait sem feltétlen az igazság teljes feltárása vezeti. Jó példa erre a statáriális bírósági anyagok redukcionális musa. Ezzel együtt megkísérrelhető ezeknek a szövegeknek a különböző szempontú elemzése, akár valósgártartalmuk utólagos felderítésének szándékával is.

Megengedhető-e egy olyan rekonstrukció, amely meglehetősen kevés vagy bizonytalan tárgyi ismeretre alapozva kísérli meg ebben az esetben Pestszentlőrincen november 8. és 9. történéseinek rekonstrukcióját? Véleményem szerint megenged-

ideges állapotban volt. Indulatait nem palástolta, maga Aradi is félt tőle, csőre töltött fegyvere el is sült a lakásban. Berki is félt, könyörgésre fogta, Aradi vallomásai azt sugallják, hogy lelkiismeret furdalása volt, mert nem tudta megakadályozni Berki Tivadar elhurcolását. A menekülést már korábban fontolgató társaság tagjainak, Molnárnak sem a hivatalos igazságtétel járhatott a fejében a hajnali akció során. A letartóztatás, az anya és gyermeke állítólagos megölésének ügye néhány órát várhatott volna. Valami mást, halaszthatatlant akart Berkivel tisztázni. Először a Horváth-házhoz ment, aztán Hidegékhez, majd ezt követően döntött úgy, hogy visszamegy Berki Tivadarért. Vajon miről beszéltek Hideg Józseffel? Nem tudhatjuk. Persze nem akarta lelőni Berkit. Mást akart tőle. Hogy mit, azt nem tudhatjuk, csak azt, hogy valamit nagyon.

A másnapi közös menekülést Molnár és Balogh Zoltán azzal magyarázta, hogy egy időre el akartak tűnni vidékre, egészen pontosan Kiskunlacházára rokonokhoz, az Állami telep egyes, fenyegető magatartást tanúsító személyei miatt. Molnár szerint ezt az ellenséges érzületet csak részben váltotta ki Berki Tivadar lelövése, általa közelebbről meg nem jelölt okból korábbi eredetűnek mondotta. Kora délután az öt ember már Kiskunlacháza irányába haladt. Jelentős mennyiségű fegyvert, benzint és pénzt vittek magukkal.

Az információkból azonban ezen a ponton végképp kifogyunk, a tanúvallomások több utalást nem tartalmaznak. A dráma a történettudomány eszközeivel megfejthetetlen. Tovább a személyiségek vizsgálata, a jellemrajzok, a fegyveres csoport és környezete szociálpszichológiai elemzésének irányába haladhatnánk. Ez azonban csak a képzeletünket izgathatja. Engedjünk a kísértésnek? Mintha a történészek manapság egyre gyakrabban igennek felelnének erre a kérdésre.

SARUSI KISS BÉLA

A BÉCSI UDVARI KAMARAI LEVÉLTÁR GEDENKBÜCHER ÖSTERREICH MAGYAR VONATKOZÁSÚ IRATAINAK REGESZTÁI

II. közlemény¹ (68–69. kötet, 1552–1554)

A 68. számú kötet néhány esetben ismétlik a korábbi kötetek bejegyzéseit: több kisebb jelentőségű, jórészt a végvárok ellátására vonatkozó bejegyzés, valamint nagyon sok „útlevél” (passbrief – többnyire vámmentes kiviteli engedélyek) található. Az 587 főlíót tartalmazó 69. kötetről, amely az 1552–1554 közötti időszakot foglalta magába kb. 400 regesztát készítettem. Mivel ebben az esetben az 1552-es év másolatainak döntő része már a 68. kötetben is szerepelt, a jegyzékben ezek esetében csak utalok az előző kötetből leírt regesztára. Itt meg kell jegyezni, hogy bár itt az 1552. évből szinte ugyanazon hungarikák találhatók, ami a GBÖ 68. számú kötetben², de az áruszállításra kiadott passbriefeket 1552. szeptember 20-ig, és az élelemszállításra kiadott utasítások nagy részét a 69. kötet nem tartalmazta. Az 1554. évből pedig egyértelmű csökkenés figyelhető meg a bejegyzések, illetve ezzel összefüggésben a hungarikák számában. Tartalmi tekintetben ezek a kötetek nem térnek el az 1550–1552-es évek köteteitől. Rendkívül nagy számban fordultak elő források a magyarországi hadjáratokban résztvevő mezei hadseregek hadvezéreire, tisztjeire, katonáira és az őket fizető és ellátó segédszemélyzetre vonatkozóan. Mivel ekkor még a hadiigazgatás iratai nem különültek el az egyéb ügyek intézésétől, a hadtörténetre vonatkozó források nagy számban fordulnak elő.

-
- 1 Jelen közlés a „A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich magyar vonatkozású iratainak regesztái. (I. közlemény.) In: Fons (2008) 15. évf. 467–521. p.” folytatása. Az ott leírtakat nem kívánva megismételni, jelzem, hogy a feltárás leírása illetve a rövidítésjegyzék az előbbi közleményben található meg. A kiadás módszerein nem változtattam.
  - 2 A kötetben a bejegyzések fol. 1–381v-ig terjednek. Ezt követően regiszter a fol 387–408 között. A kötet restaurálva, a szöveg az egész kötetben jól olvasható.

Gedenkbücher Österreich Band 68. (1552)

fol. 3r

Prága, 1552.01.02.

Székely Lukács (Lucas Zäckl) kérésére engedik, hogy kémeket fizessen abból a 100 Ft-ból, amit az udvari fizetőmesteri hivatalból kap.

fol. 3r

Prága, 1552.01.02.

A zágrábi püspöknek 200 tallért engedélyeznek, hogy Rómába utazzon.

fol. 4v

Prága, 1552.01.04.

Az AAuK-nak. Parancsolják meg a bécsi hadszertárosnak, hogy küldjön Győrbe 20 duplaszakállast (dopplhaggen-t) és 100 közönséges szakállast (gmain haggen), a hozzájuk tartozó felszerelésekkel.

fol. 10v

Prága, 1552.01.09.

Az UK az AAuK-nak az esztergomi érsekség tizedbérlete ügyében. Mutnoky Mihály, Francisci Tamás, Magyar Kamara.

fol. 15v–16r

Prága, 1552.01.16

Parancs a laibachi hadszertárosnak, hogy adjon Frangepán Miklós grófnak 3 mázsa puskaport és 3 mázsa ólmot.

fol. 17r

Prága, 1552.01.19.

Az uralkodó az udvari fizetőmesternek megparancsolja, hogy mivel Erasmus Teufel a végek és a bányavárosok védelmére újabb 300 magyar lövészt (ungarischer puchsensutzer) kért, ennek költségeit biztosítsa.

fol. 20v–21v

Prága, 1552.01.25.

Utasítás Fabian von Schönaich részére, hogy 2000 katonát vegyen fel, a török és a kereszténység más ellenségei ellen. Az utasítás 6 pontjában részletezi, hogy milyen összetételben, mennyi katonát milyen fizetéssel kell alkalmaznia.

fol. 21v–22v

Prága, 1552.01.25.

Fabian von Schönaich „unserm Rat und haubtman zum Sagan” bestallungja, 2000 katonát vegyen fel. Itt is részletezi a katonaság összetételét.

fol. 23r–24r

Prága, 1552.01.10.

Regiments Bestallung Georg graf von Helfenstein részére, a török és a kereszténység más ellenségei ellen.

fol. 24r–25r

1552.01.10.

Georg graf von Helfenstein részére a számára engedélyezett sereg összetétele.

fol. 30r

1552.02.04.

Passbrief Janusch Búdatschi részére, hogy fegyvereket szállíthasson Babocsára (27 Peckhlhauben, 1 Panzer phaidten, 7 dreiechker).

fol. 31r.

1551.02.09.

Passbrief a boroszlói püspöknek, hogy a Magyarországon vásárolt 8 szekér néhez bort minden vámtól mentesen Boroszlóra vigyen.

fol. 32r

1552.02.10.

Az uralkodó az erdélyi fizetőmesternek [Christoph Görtschacher], hogy Francisco Mediolaniensi-nek és Mark Antonio de Ferraris-nak, akik Castaldo titkárai voltak az erdélyi hadjárat során, 100-100 rFt adjon.

fol. 33v

1552.02.12.

A laibachi főhadiszertáros javaslatára a hajlott korú Caspar Ecker, eddigi gradiskai hadszertárost, felmenti. Ezentúl Sigmund Sticker, a gradiskai hadszertáros hópénzt kell, hogy adjon neki nyugdíjként.

fol. 36v–38r

1552.02.16.

Utasítás Georg zu Pappenheim a Német-római Birodalom főmarsalja és Georg IIsung Landvogt in Schwaben biztosoknak, feladatuk a Georg Helfenstein által felvett katonák megmustrálása. Ismét felsorolva a sereg összetétele.

fol. 38rv

1552.02.16.

Az Uralkodó az AAuK-nak.

Philipp von Perneth részére, aki az új császári kertész Bécsben, évi 100 rFt fizetés. Michael Armada, a nemrég elhunyt kertész helyére vették fel. A királyi kápolna melletti kert (zu Messingen). Az AAuK-nak bestallungot kell készítenie.

fol. 39v–43r

Bécs, 1552.02.18.

Az uralkodó az AAuK-nak a magyarországi tizedek, a komáromi és a pozsonyi élésházak ügyében.

Megkapta a jelentésüket, annak a parancsnak a teljesítéséről, ami szerint a Duna menti vármegyékben gabonát kellett vásárolniuk. Ugyanígy azokról a tizedekről, melyek az esztergomi érsekséghez tartoznak. A vásárlásokat kirendelt biztosok végezték.

Ami a Prandorfer [komáromi udvarbíró] által vásárolt 400 és az esztergomi tizedből kapott 600 bécsi mut gabonát illeti, mindenféle hadiszükségletre három helyre, Bécsbe, Pozsonyba és Komáromba kell szállítani.

A Duna és a Vág mellett vásárolt gabonát, Pozsonyba, vagy Komáromba kell szállítani, oda, ahol a megőrzés a legjobbnak ígérkezik és ahol malmok és raktárak vannak. Ezekből a készletekből pedig oda rendelhetnek majd, ahol az szükséges.

A pozsonyi raktárakról (im poden zu Munch Kloster zu Pressburg) kialakítására 50 Ft szükséges, ahol 500 Mut gabonát lehet elhelyezni, a pozsonyi Wasserthurmban 15 rFt ráfordítással 1000 mut gabonát, a polgárok házaiban (Bürger heuser) még további 300 mut gabonát. Az AAuK ezért rendelje ki a nevezett helyekre Leopold Puchler-t, aki az átalakításokat ott irányítja és kitarátja a Wasserthurmot.

Ezekről parancs ment a magyar hatóságoknak is, a MK-nak kell a raktárak költségeit előteremteni. A komáromi raktározás nem kevésbé fontos erről elvárja az uralkodó, hogy jelentést tegyenek. A pozsonyi raktározás adminisztrációjáról Puchlernek, a komáromi raktározásról az ottani élelmesternek, Alexander Rümbl-nek kell gondoskodnia.

Mutnokinak [Muthnoky Mihály, az esztergomi érseki birtokok adminisztrátora] megparancsolták, hogy az összes az esztergomi érsekséghez tartozó tizedet ennek a két embernek kell átadnia.

Hans Friedenreich bécsi polgár és a veszprémi tizedet vásárolja meg Choron Jánostól és azt Bécsbe adja

A soproni tized vásárlása Anton Pappolt bécsi polgár. A Magyar Kancelláriának parancsot kell küldenie a vármegyének, hogy csak neki adhatják a tizedet.

Veszprémből és Sopronból is a tizedet Bécsbe kell szállítani, megőrölni és raktározni. Felelős: Wolfgang Aigner profantkastner. Az elhelyezés „bey Closter hieher”, ahol helyet kell csinálni. A raktározás nem zavarhatja a szerzeteseket az istentiszteletekben.

A vásárolt gabonának az árát a Vizedomamt-nak kell biztosítania, a Sant Niklas-i javak értékesítéséből befolyt 3700 Ft-ból, tovább részletezi az anyagi hátteret

A legfőbb élelmesteri posztról és egy schiffmeister-ről kell gondoskodnia az AAUk-nak. Még egyszer meghagyja, hogy Wilpacher [főélelmester] számláit vizsgálják át és hagyják jóvá.

fol. 44r

1552.02.22.

UK – Georg Pögl vendvidéki (szlavóniai) mustramester részére.

Mivel az előző, Jeorg nevű puchsenmaister-t a törökök elfogták és fogságba vették, ezért megparancsolja, hogy vegye fel a mustrajegyzékbe havi 10 rFt-al Georg Räkniath-ot.

fol. 44v

1552.02.23.

Passbrief Johan von Toma gróf részére, hogy az, 4 hordó bort Sopronban megvásároljon és azt saját használatára Lengyelországba viheti vámmentesen.

fol. 46r.

1552.02.25.

Matthias Fuchs [más néven Kammerer] magyarországi hadi fizetőmesternek, vagy helyettesének, hogy az ezidáig 20 rFt zsoldot kapó Peter de Gusman-t, aki

Bécsből most Erdélybe ment a spanyol sereghez, március 1-től vegye át a saját mustrajegyzékébe.

fol. 47v–49r

Pozsony, 1552.02.27.

Bestallung Sforza Pallavicininek 3000 olasz zsoldos tartásáról.

A seregbe összetételének részletezése.

Latin nyelvű.

fol. 55rv

Pozsony, 1552.03.01.

Az uralkodó Magnus Seitz udvari fizetőmesternek, hogy adjon 300 rFt-ot az olaszok kifizetésére, a mustramestereknek megbízott Franz Salamanca és Gregor Seepach-nak ellátmányként.

Átküldi azt az utasítást is, amit nekik állított ki a mustra elvégzéséről, valamint „Sportie” [Pallavicini?] bestallungját, és négy nyílt parancsot Salamancának is.

Megparancsolta a karintiai rendeknek, hogy adjanak 8 ezer Ft-ot Sepach-nak, az uralkodó is ad 11 ezer rFt-ot, mivel még 3 ezer rFt szükséges, azt Ortenburg gróftól szerezzék be.

fol. 57v

Pozsony, 1551.03.05.

Passbrief Georg Herzog zu [...] részére, hogy 6 szekér nehéz magyar bort vámmentesen, saját házának szükségleteire elszállíthassa.

fol. 57v–58r

Pozsony, 1552.03.06.

Az uralkodó parancsa Alexander Rümbl komáromi élésmesternek, hogy halakat (vizát) vásároljon Komáromban vagy másutt, és azt küldje Őfelsége „kuchelschreiberének” Pozsonyba. („Von guetten Vischen, alls Stierl, dickh.”)

fol. 58r

Pozsony, 1552.03.07.

A trieszti pénztárosnak, hogy adjon 500rFt-ot a trieszti vár megerősítésére.

fol. 58rv

Pozsony, 1552.03.08.

Magnus Scheitz udvari fizetőmesternek, hogy Sigmund von Lodron azt a parancsot kapta, hogy „zwen fenen von gueten Taffandt” toborozzon, amelyeket Erdélybe és Temesvárra rendelt. Amikor a mustrára kerül a sor, akkor fizessen a saját hivatalából.

fol 59r–60v

Pozsony, 1552.03.10.

Bestallung Jheroslaen von Collovrat részére, hogy vegyen fel 200 nehézlovast (gerüster Reiter so alle schutzen sein). A sereg részletezése.

fol. 60v–61r

Pozsony, 1552.03.11.

Bestallung Fabian von Schönaich 2000 lovas mezei kapitányának. Ld. korábbi utasítását. Havi 500 tallér zsold stb. Miksának illetve az „obristen leitnandt”-nak tartozik engedelmességgel.

fol. 63v–64v

Pozsony, 1552.03.15

Bestallung Wentzl Perssissekh részére 100 lovas felvételére, fele puskával és schweinspess-el, a másik fele csak lándzsával (spiesser). A sereg összetétele. Felettese: Miksa, ill, a veldobrist, illetve akit még felé fognak rendelni.

fol. 64v–65v

Pozsony, 1552.03.15

Bestallung Johan Marquarten von Radetckh, Wenzl Hersdorf és Cristog Silber részére 200 lovas felvételére, fele puskával és schweinspess-el, a másik fele csak lándzsával (spiesser). A 200 lovasnak ők lesznek a Hauptleut-jai. Felettese: Miksa, ill, a veldobrist, illetve akit még felé fognak rendelni.

fol. 69rv

Pozsony, 1552.03.21

Utasítás az AAuK-nak, hogy Lasla von Bela-t nevezzék ki V?uederstorf hamincad hivatalához, vagy más hamincadhoz, ha valahol egy hely megüresedik.

fol. 71v–73r

Pozsony, 1552.03.21

Az uralkodó válasza Einrich von Khünigspereg [Königsberg?] részére a Győrbe felveendő hajdúk stb. ügyében. A hajdúk: annyit tarthat mint eddig. Fizetésük a mostani országgyűlés döntése értelmében („Ist in jetzigen Rakusch alhie beschlossen”) 4 rFt-nak kell lennie.

Győr katonákkal való ellátása: gyalogok és 800 lovas, de azt meg akarja még erősíteni.

Elrendelték Max Leisser-nek hogy küldjön Győrbe „etlich falkonetl und ein zal dopplhaggen” a hozzájuk tartozó felszerelésekkel.

Kérvényezte, hogy augusztus után elmelessen Győrből, ezt engedik neki, de nem korábban.

Engedik neki zsoldját 300 Ft-ra emelni. Teufel 100 lovasa, akik neki vannak alárendelve. A titkárának ügyét is kivizsgálják. Bácsmegyei János stb.

fol. 73r

Pozsony, 1552.03.21

Parancs Matthias Fuchs [magyarországi] hadi fizetőmesternek, hogy Königsberg [Khünigspereg?] zsoldját március 1-től 300 Ft-ra emelik.

fol. 73rv

Pozsony, 1552.03.21

Parancs Matthias Fuchs hadi fizetőmesternek, hogy Bácsmegyei János, aki Tán állomásozik, zsoldját március 1-től 25 Ft-al emelik.

fol. 73v

1552.03.22

Az uralkodó az AAuK-nak, hogy Sigmund Bruner (zeugwart zu Görz) zsoldját évente 30 rFt-al emeli.

fol. 73v

1552.03.22

Passbrief, Forgács Zsigmond részére, hogy 200 akó bort Bécsből saját gimesi várának ellátására, vámmentesen szállíthat.

fol. 74r

1552.03.23

UK Fuchsnek, hogy fizesse ki Karl von Schmekowitznak (Opperstorf seregébe tartozó nehézlovas) 433 rFt adóságát, a legközelebbi erdélyi mustra alkalmával.

fol. 75r

Pozsony, 1552.03.27

Az uralkodó az AAuK-nak, hogy fizessék ki annak a négy ágyúnak az öntési költségeit, amit Losonci István Bécsben öntetett.

fol. 76v

Pozsony, 1552.03.28

A magyarországi hadi fizetőmesternek [Matthias Fuchs], hogy emelje 2 koronával Antonio Calderon zsoldját, aki az erdélyi spanyol seregben szolgál.

fol. 77r–80r

Pozsony, 1552.03.28

Az uralkodó Hans Lenkovicsnak mindenféle ellátási költségekről. Török kémek és a posta, az uszkokók élelmezése, Bihács fegyverzete. Mullin, Modrusch, Schlun, Dressnick, Tersatz, Isaschutz, Werkovitz, Teplitz várakhoz engedí az őrség létszámemelését.

Terstat fegyverzete, várának karbantartása.

Összesen 17 pontban foglalja össze a korábban Lenkovics által felvetett problémákra adott választ.

fol. 80rv

Pozsony, 1552.03.28

Parancs a laibachi hadszertárosnak, hogy adjon Lenkovicsnak 32 mázsa puska-por és 12 mázsa ólmot.

fol. 80v

Pozsony, 1552.03.28

Az uralkodó a fiumei pénztárosának, hogy adjon 150 rFt-t Lenkovicsnak.

fol. 80v–81r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Max Leissernek

Hans Lenkovicsnak mindenféle fegyvereket adjon. „15 grossen Mörser und camerpuchsen, 24 doppelhaggen auf die fussvolk in die Walde”, 15 mázsa puska-por és 10 mázsa ólom.

fol. 81rv

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Max Leissernek

Adjon Lenkovicsnak „zwei stück geschütz auf rädern” és az ehhez szükséges golyókat és puskaport a laibaichi hadszertárból Lankovicsnak Tersat várára, amelyet ő zálogban bír.

fol. 81v–82r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Kristof Kevenhulernek (vizedomambt in Krain). Értesíti, hogy mit rendelt Lenkovicsnak.

fol. 82r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Karl von Purgstal „zalmeister an den Crabatischen und friaulischen Ortflecken” részére, hogy Lenkovics zsoldját évi 300 rFt-al emelte.

fol. 82v–83r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó az AAuK-nak, hogy adjanak 600 Ft-ot Tersat megerősítésére.

fol. 83r–84r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó a krajnai biztosoknak. Gyakorlatilag a Lenkovics által kért dolgokról, illetve az arról hozott döntésekről, ill. a döntések őket illető részéről.

fol. 84rv

Pozsony, 1552.03.28.

UK – Karl von Burgstall részére, miszerint a horvát végek részére kiadott összegeket nyugtáznia kell.

fol. 84v

Pozsony, 1552.03.28.

UK – Karl von Burgstall részére, miszerint adjon 1600 rFt-ot a törökök elleni kémkedésre.

fol. 85r

Pozsony, 1552.03.28.

Matthias Fuchs [magyarországi hadi fizetőmesternek], miszerint a Győrbe rendelt hadbírákat (Gerichtsleuten zu Raab) vegye fel a jegyzékébe, az átküldött kimutatás szerint.

fol. 85v

Pozsony, 1552.03.28.

Passbrief Laurentz Schantzer részére, hogy vám megfizetése mellett Bécsből, Pozsonyba szállíthat 150 husarischen hauben-t.

fol. 85.v

Pozsony, 1552.03.28.

UK Georg Seepach részére a trieszti 10 gyalog tb.

fol. 86r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Fuchs [magyarországi hadi fizetőmesternek]
Teodor vajdának és Farkas Ambrusnak havi 3 Ft-al emelje a zsoldját.

fol. 86r

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Fuchs [magyarországi hadi fizetőmesternek]
Fizesse ki Zay Ferencet.

fol. 86rv

Pozsony, 1552.03.28.

Az uralkodó Paul Schobinger fizetőmesternek és Andreas Hirsch(er) „gegenschreiber des reichs baugelts”-nek, hogy Franz Benigno komáromi építési felügyelőnek emelte a zsoldját havi 5 rFt-al.

fol. 86v

Pozsony, 1552.03.29.

Az uralkodó Fuchs [magyarországi hadi fizetőmesternek]
3 Ft-al emelte Fekete Tádé zsoldját. Fages (?) Ambrus alatt szolgál.

fol. 86v–87r

Pozsony, 1552.03.29.

Az uralkodó Königsbergnek, Wnzislaw Gregortzki-t vegye szolgálatba 20–24 lovassal.

fol. 87v

Pozsony, 1552.03.29.

Passbrief Izsák János komáromi lakos (burger zu Comorn) részére, hogy Ausztriában 500 akó bort vásároljon és azt vám megfizetése mellett Győrbe és „kuda”-ba szállítsa.

fol. 87v

Pozsony, 1552.03.29.

Az uralkodó rögzíti, hogy a komáromi élésmester a szentmártoni katonák részére, mindenféle élelmet szállított.

fol. 88r

Pozsony, 1552.03.29.

Az uralkodó Bernard Hamerle bécsi hadszertáros részére, hogy intézkedjen azoknak a hadszereknek az előteremtéséről, amit a mellékelt jegyzék szerint Tatára kell küldeni.

fol. 89r–90r.

Pozsony, 1552.03.08!

Bestallung Georg von Tanhausen részére 300 gerüsste pferd felvételére. Fele puskával és schweinspess-el, a másik fele csak lándzsával (spiesser).

A sereg összetétele.

Felettesei: Miksa, ill, a veldobrist, illetve akit még felé fognak rendelni.

fol. 93r

1552.04.02.

Az uralkodó Francisco Salamanca, Jacob von Raunach és Gregor Seepach részére, hogy Pallavicini az olasz puskások között fél korona jutalmat osszon ki. Egy káplán felvételét 10 rFt-al is engedélyezete Pallavicini számára.

fol. 93rv

Bécs, 1552.04.02.

Az uralkodó Fuchs [magyarországi hadi]fizetőmesternek, hogy kinevezte Paksi Jánost komáromi ispánnak és várkapitánynak (zu unserm Obristen und Span der Spanschafft Comorn). Számoltassa el a veszprémi kapitányi tiszttel kapcsolatban, és fizessen ki neki mindent március végéig.

Hasonlóan ki kell fizetni március végéig Zay Ferenc szolnoki zsoldját.

fol. 93.v–94r

Pozsony, 1552.04.02.

Az uralkodó Jaroslav Pernstein, Báthori András és Michael de Mere részére a Pernstein által Christof Görtschachernak adott 50000 Ft kölcsön tb.

fol. 94r

1552.04.04.

Az uralkodó Fuchs [magyarországi hadi fizetőmesternek].

Dessevffy János magyar kamarai tanácsos, testvérének Ferencnek havi 50 Ft-os zsoldjáról.

fol. 94v

1552.04.04.

Az uralkodó Anton Sixt komáromi kapitánynak. Georg Staudinger jelezte, hogy Komáromban megürült Pallinger doppelsoldner helye. Erre, vagy más helyre vegye fel őt Sixt.

fol. 94v–95v

1552.04.04.

Az uralkodó Caspar Herberstein és Conrad Waal von Murach részére, annak a 2000 lovasnak a tartásáról, amit Fabian von Schonaich irányít.

fol. 96v–98r

1552.04.04.

Az uralkodó Fabian von Schonaichnak lovasainak fizetéséről.

fol. 98r

1552.04.04.

UK Castaldonak, Simon de Botzol és Ferdinando de Conzago Alexando Canalin építőmesterek 32 koronás fizetése tb.

fol. 99r

1552.04.05.

Az uralkodó, Wilhelm von Gera hadi fizetőmesternek Paul Neisser zeugdiener zsoldjának 20 Ft-al történő emeléséről.

fol. 102r

1552.04.09.

Az UK a trieszti pénztárosnak Peter de Navarette zsoldjának emeléséről.

fol. 102rv

1552.04.09.

Kristoff Görtschacher [erdélyi] hadi fizetőmesternek, hogy Losonci István temesvári katonái és más erdélyi hadak fizetésére 5 ezer Ft-ot fog adni az udvari fizetőmester.

fol. 103r

1552.04.09.

Sigmund Kevenhulernek, a karintiai vizedomambt hivatalnokának, Karl von Purgstall horvát végeken szolgáló katonáinak fizetéséről (9 ezer Ft).

fol. 103v

1552.04.09.

Az uralkodó az AAuK-nak, miszerint Wilhelm von Herberstein kapja Liechtenstain várát.

fol. 103v–104r

1552.04.10.

Max Leisser hadszertárosnak, hogy adjon 20 mázsa puskaport Hans Hofman-nak.

fol. 105rv

1552.04.10.

Az uralkodó Castaldonak, miszerint engedélyezte Torotzky Péternek, hogy 25 lovassal beálljon az erdélyi seregbe.

fol. 108v

1552.04.10.

Az uralkodó Sixt komáromi kapitánynak, hogy amennyiben egy hely megürül, akkor azt Kristoff Amannak adja.

fol. 109v

1552.04.10.

Max Leisser hadszertárosnak, hogy adjon Rátki Pálnak Pápara néhány ágyút és muníciót.

fol. 110v–111v

1552.04.12.

Az uralkodó engedélyezi Zrínyi Miklósnak, hogy 600 lovaszt és 200 martalócot vegyen fel. Blagay gróf, Frangepán István, Niklas von Tersatz. Felettes Lenkovics. Zágráb stb.

fol. 111v–112r

1552.04.12.

Az uralkodó Lukas Zäckl [Székely Lukács] számára engedélyezi, hogy 300 lovaszt és 600 haramiát vegyen fel.

fol. 112v

1552.04.12.

Az uralkodó Matthias Fuchs hadi fizetőmesternek a szolnoki őrség fizetéséről.

fol. 112v–115r

1552.04.12.

UK Ernich Khünigspereg részére Győr megerősítéséről, 100 könnyűlovasról, győri élelmezésről, a tatai kapitányi posztról, Szentmártonról, Pápáról stb.

fol. 115rv

1552.04.12.

Az UK Hans Görtschacher mustramesternek, Tata, Szentmárton, a pápai kapitány Rátki Pál tb.

fol. 116r–117r

1552.04.20.

Castaldónak, hogy Francisco Zereüel építőmesternek 35 Ft zsoldot engedélyezett.

fol. 117r

1552.04.21.

Max Leissernek muníciót kell küldeni Triesztbe. Hans Hoyos, 100 haggen, 40 mázsa puska, 10 mázsa ólom, néhány puska.

fol. 123v,

1552.04.27.

Az uralkodó az AAuK-nak a komáromi vár élelemellátásáról.

fol. 126v–127v,

1552.04.29,

Peter Feider 300 sáncmunkás kapitányának bestallungja.

fol. 135r

1552.05.02.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Fizessen 7 hónapnyi zsoldot (65 rFt-ot) Hans Neurad komáromi katona részére, aki most szabadult a török fogságból.

fol. 138r–139r

1552.05.10.

Az uralkodó az AAuKnak.

Hans Lenkovics részére engedélyezte, hogy 600 Ft-ot fordítson Meichau várának építkezéseire.

fol. 141r

1552.05.11.

Az UK Castaldónak.

Engedélyezte Alfons Fabricien felvételét az erdélyi seregbe 20 Ft havi zsoldal.

fol. 142rv

1552.05.12.

Bestallung Ascaniende de Corgna részére 3 vagy 4 ezer olasz gyalogos felvételére.

fol. 144v–145r

1552.05.18.

Az uralkodó Wolf Hammerpach részére, Georg Griesspekh ügyében.

fol. 146v

1552.05.14.

Az uralkodó Castaldónak.

Claudiu Degabeletát 30 Ft havi zsolddal vegye fel a seregébe.

fol 146v–147r

1552.05.14.

UK Wilhelm Gera kriegszeug zahlmeister-nek

Fizessen Sigmund Hüefnagel-nak 104 rFt 21 kr 2 f-t.

fol 148r–148v

1552.05.14.

UK Wilhelm Gera „kriegszeug zahlmeister”-nek.

Fizessen Georg Stainoch-nak 23 rFt 3 pf-t, mert azokat a lovakat élelmezte, amellyel Erdélybe az ágyúkat szállították.

fol. 151r–152v

1551.05.19.

Bestallung Georg von Tanhauser 300 lovas kapitány részére.

fol. 153r

1552.05.22.

Paksi Jánosnak komáromi kapitánynak (obrist zu Comorn).

Francisco Cuellars komáromi spanyol katona halálával megüresedett helyre vegye fel Andreas Villalna-t.

fol. 153.

1552.05.22.

Passbrieff Christoff Bäginger részére, hogy Nürnbergből Bécsbe vámmentesen szállíthasson ezer hagnpuchsen-t, ezer furnhauben-t, valamint papírt és kardot.

fol. 154rv

1552.05.23.

Az UK Kristoff von Kullenberg részére.

Niklas Thürn 32 gradiskai katonájának zsoldfizetése.

fol. 154v

1552.05.24.

Passbrief Lucas Zäkl [Szekely Lukács] részére, hogy Bécsből „auf windischland”, katonáinak fizetésére vámmentesen 40 db karizsiát, és 2 db Stamet-et szállíthat.

fol. 154v–156r

1552.05.24.

Az uralkodó br. Lucas Zäkl [Szekely Lukács] részére.

Válaszol Sosset és Stubica megerősítésével kapcsolatban. Zágrábi harmincad pénz, lövegek stb.

fol. 156v

1552.05.26.

Az uralkodó Hans Görtschacher mustramester részére.

Zacharias Hohenwarter-nek, aki Győrben, Khuens (?) zászlóaljában szolgál, duplazsoldot engedélyezett.

fol. 157v

1552.05.27.

Az uralkodó Hans Görtschacher mustramester részére.

Enrich von Königsberg részére engedélyezte egy titkár felvételét havi 15 rFt zsolddal.

fol. 158.

1552.05.30.

Passbrief Jaroslav Pernstein részére.

Magyarországról és Morvaországból vámmentesen 50 marhát szállíthat.

fol. 158r

1552.05.30.

Miksa fhg-től az UK-nak

Hans Freidenreich(en) jelezte, hogy Miksa cseh király parancsára Janusch Ischoram [Choron János]-tól zabot vásárolt, azért, hogy azt a pápai katonaság lova-
inak ellátására odaszállítsa, amit azok zsoldjuk terhére használnak fel.

fol. 158v–159r

1552.05.31.

Bestallung Wolfgang Schreiber részére 200 hajdú kapitányságára, havi 20 mFt
fizetéssel, 6 lovasa lehet, Erasmus Teufel-nek tartozik engedelmességgel.

fol. 167r–168r

1552.06.01.

Bestallung Bertold von der Leip részére 500 lovas kapitányságára. Az „obristleitnant”-nak, vagy akit felé rendelnek, tartozik engedelmességgel.

fol. 169r

1552.06.01.

Passbrief Conrad Stöckl részére.

3–4 száz akó bort mindenféle vám nélkül a végházakba szállíthat.

fol. 169r

1552.06.01.

Passbrief Stephan Leopart és Adam ? kapitány r.

Ezeknek szolgálja Fridrich Troito? és von Refereit néhány hadfelszerelést (harnasch, panzer, leibgewandt und dergleichen) Erdélybe, minden akadálytól mentesen szállíthasson.

fol. 169v

1552.06.02.

Miksa fhg.

A birodalmi építési segély fizetőmestere (reichs pauzalmaister) Georg Schobinger és ellenőre, Andreas Hirsch jelentése alapján megparancsolja, hogy mivel Tata várát néhány helyen javítani kell, ezért a legsürgősebben adjon 100 rFt-ot Prunner tatai kapitánynak.

fol. 170rv

1552.06.03.

UK? – Zakarias Wochnitzky magyaróvári kapitánynak (hauptman zu Altenburg).

Adjon a pápai őrség számára gabonát.

fol. 172r

1551.06.04.

Az uralkodó Christoff Görtschacher erdélyi hadi fizetőmesternek.

Megparancsolja, hogy mivel Castaldo erdélyi főhadparancsnok szerint az erdélyi német zászlóaljoknak a télen szükségük lesz ruházatra, ezért a mellékelt kimutató szerint 490 bécsi öl „von etlichen farben statzendl, und zehen lot näseiden” szállítsanak le neki.

fol. 174v

1552.06.08.

Passbrief Isac Janusch részére.

Négyszáz akó bort Győrbe és Gutára szállíthat vámfizetés mellett.

fol. 174v

1552.06.15.

Az uralkodó Max Leisser-nek.

Parancs, hogy utaltasson ki a laibachi hadszertárból 20 mázsa puskaport Görzre.

fol. 176v

1552.06.15.

Parancs Max Leisser főhadszertárosnak.

Adjon 15 mázsa puskaport 3 mázsa ként és egyéb hadfelszereléseket Lucas Zäckhl leitinandt in Windisch Land részére.

fol. 177rv

1552.06.15.

Válasz Lucas Zäckhl „leitinandt in Windisch Land” részére, a törökök által elfoglalt Szentmiklós település (markt) ügyében.

fol. 180v–181r

1552.06.20.

Miksa fhg Castaldo részére.

Parancs, hogy Peter Feider kapitány azon 300 sáncmunkását, akiket felvettek, Christoff Konritz besztercebányai igazgató mustrálja meg Zólyomban. Ezek egy-havi zsoldjukkal Erdélybe vonulnak. A kapitány az őrmesterek és a sáncmunkások zsoldjáról a Konritz által készített mustrajegyzékből értesülhet. Feider azt kérte, hogy az őrmesterek egy havi plusz zsoldot kapjanak, ezt engedélyezi.

fol. 182.v

1552.06.21.

Az uralkodó Castaldónak.

Megértette korábbi jelentését, amelyben Melchior Fueger erdélyi főhadszertáros kapcsán írt. Ezért most engedélyezi számára, hogy verwalter-nek alkalmazza Francisco Sandino-t, aki Bécsben éppen baumeister. Zsoldját Brandis tanácsával állapíthatja meg.

fol. 182.v

1552.06.26.

Passbrief Hans Hertmair bécsi polgár részére.

400 akó bort vámfizetés mellett Győrbe és Gutára szállítson.

fol. 183rv

1552.06.29.

Miksa fhcg. parancsa Bernhard Hamerle bécsi főhadszertárosnak.

Adjon 4 mázsa puskaport (handtror pulver) Sforza Pallavicini őrgróf olasz katonáinak.

fol. 192r.

1552.07.04.

Miksa Christof Görtschacher erdélyi hadi fizetőmesternek

Castaldónak engedélyezi, hogy minden steckenknecht-nek, akik az ezredében szolgálnak 2 rFt-ot fizessen. Engedi azt is, hogy „auf jede fendl knecht drey spill zu halten”.

fol. 197v–198r

1552.07.05.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

A legközelebbi mustra alkalmával ismerjen el 275 rFt 55 kr-t Alexander Rümbl-nak, aki Komáromban kifizette őfelsége követségét, Reinprecht von Ebersdorfot és társát.

fol. 195rv

1552.07.05.

Az uralkodó Hans Görtschacher mustramesternek.

Mustrálja meg Horváth Péter és Gáspár, valamint Gyulaffi László 50 gyalogost és 20 lovasát a vázsonykői várban és egy havi zsoldot fizessen ki nekik.

fol. 198v

1552.07.11.

Parancs Wolf von Pucheim részére, hogy azokat az ágyúkat, amelyeket Csábrág ostrománál használtak, adja át Erasmus Teufel-nek.

fol. 202rv
1552.06.16.

Gregor Nagelitsch számára.

Engedélyezi, hogy egy vashámort adómentes kiváltsággal üzemeltessen. „Des ermelts Naglitschen eisenmaisten tails auf das Wälhisch vorfuert wirdet, unnd dem Leobnischen Eisen nicht zu nachtail khumbt, so bewilligen Wir ...nachbemelten Nagalitsch bestimmten hamer auf welgefällen zu befreien, doch dergestalltwan khunftiglich ain pergwerkh derselbe orten entstuentdt, oder hinfueren dem perkwerkh Idriahuetten bergerischen oder andern pergwerkhnen solche freihait.”

fol. 203v–204r
1552.07.21.

AAuK-nak.

Áttanulmányozták azt az utasítás tervezetét, amelyet az A AuK készített. Mivel részben megváltoztatták, most visszaküldik véleményezésre. Ami Leopold Puchlerrel iller, engedélyezik neki, hogy amikor az élelmezési ellenőri hivatalát elhagyja, akkor az A AuK könyvelői hivatalánál helyezkedjen el. Amikor a pozsonyi élelembeszállítást nem tudja személyesen felügyelni, akkor őt teljes hatáskörrel Bartolomeo Schwartz helyettesítheti, ameddig ez szükséges számára 8 rFt engedélyez és egy Tagwerker-t, aki minden gabonát és lisztet kezel. Ő 4 Ft-ot kap havonként. Az élelembeszállítás miatt mindig figyelemmel kell lennie a pozsonyi hajókra/révre (schiffungen). Erre ő a költségeket a pozsonyi harmincadtól kaphatja meg. Leopold Puchler számára havi 15 rFt a zsold, ehhez járul még, hogy addig az ideig, ameddig táborban van, egy kocsit is használhat, amelyre 15 rFt-ot kap. Ennek a bestallungjában is szerepelnie kell. Ami a latin és német általános parancsot iller, amelyet az útjai során használhat, annak mindig rendelkezésre kell állnia. 100 rFt furlehen-t is engednek számára. Ami az élelmezési fizetőmester tisztét iller, mivel a Kamara számára sem utasítást, sem fizetést nem adott, ezért készítsék el az utasítást, amelyben tudni fogja feladatait.

Erről jelenteniük kell még az uralkodónak. Különösen az a fontos, hogy az élelmezési fizetőmester milyen alárendeltségi viszonyban legyen: közvetlenül a császárnak vagy a főélelmezési biztosoknak [Thurzó Ferenc és Sbardellati Ágoston – ld. lentebb] legyen alárendelve. Az UK véleménye az, hogy az utasítást leginkább a fő(élelmesteri) utasítás alapján kell elkészíteni, a főélelmester gyakran úton van a különféle helyek között, ezért nem tudnak egymás mellett dolgozni.

fol. 204v–205r

1552.07.19.

Az uralkodó a váci püspöknek [Sbardellati Ágoston]

Arról a tíz Peckhn-ről, akiket felfogadhat. Egy havi fizetést már megkaptak, az első kettő 5, a többiek havi 4 forintot kapnak.

fol. 205r–206v

1552.07.20.

UK az AAuK-nak.

Megkapták június 9-én kelt levelüket, mellyel az uralkodó parancsára válaszoltak, valamint Christoff Teufel kőszegi kapitány levelét, melyet Kőszeg hadfelszerelése ügyében írt, miszerint hiány van lövegekből, munícióból és más dolgokból. Ugyancsak levelet kaptak a kőszegi bírótól és tanácstól, de a kiküldött biztosok jelentését is kézhez vették. Ennek alapján a következőket parancsolja: 30 haggen puchsen-t, 10 mázsa puskaport, és hat mázsa ólmot adjanak részére. Erről értesítsék Teufel-t, aki ezeket a bécsi hadszertárban veheti át. Ami a két falkonetet és a szükséges golyókat illeti, mivel nem tudják a szükséges golyók méretét, azt tudják meg Teufel-től, aztán majd itt azokat elkészítik (zurissen). Ezt követően készítik el a két falkonetet (zurissen) is. Ami a polgárok panaszát illeti: írja meg az AAuK nekik, hogy a jövőben is a legkegyesebben meg fogják őket hallgatni. Ugyanakkor most nem lehetséges, hogy Teufel helyet más kapitányt nevezzenek ki. Ami Teufel-nek Kőszeg város elleni panaszát illeti, miszerint a kőszegiek olyan építkezéseket folytatnak Teufel tudta nélkül a városban, amelyek alkalmatlanok és haszontalanok, azt rendelik el, hogy az AAuK az uralkodó és az UK nevében egy olyan Willbrief-et küldjön a városnak, amelyben az épületek szabályozásának rendjét határozzák meg. Erről Teufel-t is értesíteniük kell.

fol. 206v

1552.07.20.

UK Christoff von Knullenberg stájer vizedom-nak.

Adjon 60 Ft-ot Niklas von Thurn gradiskai kapitánynak „auf gehaimen sachen”.

fol. 208v–209r

1552.07.25.

UK Alexander Rümbl-nek.

Megegyezték Baththyányi Ferencsel, hogy az 3–4 napon belül Győrbe szállít 100 hordó bort. Ahogy azt átveszik, azonnal szállítsák hajóval Komáromba. Ott át kell adni Sbardellati Ágoston („August von Schwaradelat”) főlelmezési biztosnak

(obristen profandt commisar), akinek a Lévánál állomásozó hadseregnek kell azt továbbbítania. Ott a váci püspöknek [Sbradellati] kell azt kifizetnie, de ha ezt nem teszi, akkor a róla kapott elismervényt elszámolásában jóvá fogják írni. Batthyáynak a leadottakért adjon cserébe 100 jó hordót.

fol. 211v

1552.07.27.

Miksa fhcg. Hans Schnabl-nak.

Parancs, hogy fizesse ki azt a 200 hagn-t, amit neki Max Leisser adott minden felszerelésükkel, darabját „drithalber” tallér értékben, Wilhelm Gera hadi fizetőmesternek.

fol. 212rv

1552.07.28

UK Christoff Resch stájer vizedomnak („vizedumb in Steyr”).

Fizessen 800 rFt-ot Sigmund Schrot-nak, akinek azt Francisco Salamancának kell továbbbítania olasz csapatok toborzására. A kifizetés a stájer „urbarsteuer” terhére történjen.

fol. 212v–213r

1552.09.29.

Az uralkodó az AAUK-nak.

A laibachi vámra kell terhelni azt a 617 Ft 30 kr, amit Georg Seirl gradiskai és friauli „dienstleut”-oknak kölcsönzött.

fol. 213v–214r

1552.07.30.

Uralkodó a friauli biztosoknak.

Dominik Capelletti „in der Besatzung new Muran (sic!)” magasabb zsoldot kér. A kérvényt elküldi a friauli biztosoknak, hogy véleményezzék.

fol. 221r

1552.08.01.

Passbrief Jakob Veitler komáromi polgár részére, hogy 300 akó bort minden vámtól mentesen Neuhaus in Hungern szállítson.

fol. 221v–222r

1552.08.04.

Az uralkodó Hans Scharberger selmecebányai kamaragrófnak.

Abból a 10 ezer forintból, amit neki korábban Wolf Kremer tanácsos adott át, fizessen Georg Widmer-nek nyugta ellenében.

fol. 222r

1552.08.04.

Parancs Bernard Hamerle bécsi hadszertárosnak, hogy milyen fegyvereket, szerzőmokat és nyersanyagokat kell Szolnokra adnia. Hasonlóképpen Tata, Komárom, Győr és Szigetvár váraiba adandó fegyverekről. A várankénti pontos felsorolás a fol 222r–224v-n.

fol. 225v

1552.08.06.

Passbrief Izsák János komáromi polgárnak.

400 akó bort szállíthat Szolnokra és a környező helyekre minden vám megfizetése mellett.

fol. 226v

1552.08.08

Passbrief Christoff Mathinger bécsi polgárnak.

9 dreiling és tíz akó bort szállíthat Gutára minden vám megfizetése mellett.

fol. 227rv

1552.08.09.

Az uralkodó az AAuK-nak.

Augusztus 4-i levelükre válaszul: Bertalan Schwartz bestallungjának kiállítása ügyében, megkapták azt a kivonatot is, amelyben a számára adandó élelem ügyében írt, csakúgy mint Christof Linckh „profantkriegszalmeister” hivatalának fizetése kapcsán írtakat.

Link számára havi 70 rFt-ot engedélyeznek kocsi tartásra. Link utasításában ennek szerepelnie kell. Fizetése pedig 100 rFt legyen.

fol. 228r

1552.08.09.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Mivel Tót Pétert és nejét az uralkodó a törökhöz küldte, és miután őket a törökök elfogták, ezért Fuchsnak havonta három Ft-ot kell adnia Tót Péter anyjának, amely összegből az fiát élelmezni fogja.

fol. 229r

Passau, 1552.08.10.

Passbrief Hans Ostervald részére, hogy 3 „Vass kriegsrüstung”-ot szállítson minden vám nélkül az Erdélyben állomásozó katonák részére.

fol. 229rv

1552.08.13.

Miksa Bernard Hamerle bécsi hadszertárosnak.

Mindenféle „fuerwerk”-et [részletezve] a legsürgősebben Szolnok részére kell kiállítani, és Hans Resch pozsonyi hadszertárosnak át kell adni.

fol. 229v–230r

1552.08.13.

Az uralkodó Hans Resch pozsonyi hadszertárosnak.

500 hacken-t, 500 spiess-t, 100 hellenparten-t, 144 sturmhauben-t, 100 rapier-t, (amelyből 50 kétélű), 6 thonen guet khurnt pulver-t, 3000 gemacht schlag-t, 1 thunen pech-t küldenek számára Pozsonyba. Amikor Melchior Hobberg ezeket tőle igényelni fogja, adja át részére.

fol. 230rv

1552.08.14.

Az uralkodó Hans Weispriach, Melchior von Hobberg és Adam Gall ideiglenesen kirendelt nagyszombati biztosoknak.

Amikor a Max Leisser által küldött hadfelszerelés megérkezik a bányavidékre, akkor azt Trencsénbe kell szállítani, ahol további intézkedésig tartani kell, majd Nagyszombatba kell szállítani. Leisser részére minden segítséget, valamint 300 Ft-ot kötelesek megadni.

fol. 230r

1552.08.18.

Az uralkodó Alexander Rümblnek.

Horváth János, aki egy fogságba esett püchsenmaister volt, özvegyének 30 rFt-ot kell megtéríteni.

fol. 231r

1552.08.19.

Az uralkodó Konrad Waal von Aurach mustramester részére.

Mathias Shulteis komáromi bognárt 6 rFt-al kell a mustrajegyzékbe bevezetni.

fol. 231v

1552.08.20.

Passbrief „auf zwai fless mit laden”, Bécsből Magyaróvárra és onnan hajóval minden más hadifelszereléssel együtt Komáromba. Minden vámtól mentes.

fol. 232v–235v

1552.08.21.

Utasítás Leopold Püchler főélelmezési ellenőr („Gegenschreiber Amt des Profandtmaisteramts”) részére.

Thurzó Ferenc (nyitrai püspök, a Magyar Kamara elnöke), élelmezési főbiztos („obristen profandt comissar”) mellé nevezik ki. („Zu dem fürgenommen gewaltigen und harrigen horzug, wider der Turggen und unsern profandt zalmeister derselben commissariat handlung zugeordnet.”) Jelen utasítása mellé megkapja a főélelmezési biztos, illetve az élelmezési fizetőmester utasítását is másolatban.

fol. 235v

1552.08.22.

Az uralkodó Anton Sixt komáromi kapitány részére.

Felvehet egy püchsenmaister-t, olyan zsolddal, mint a többinek van.

fol. 123v–124r

1552.08.26.

Christoff Konritz [besztercebányai igazgató] és Heinrich Wolf részére.

Fizessék ki az Egerben állomásozó, Bornemissza Gergely parancsnoksága alatt szolgáló 300 magyar gyalogos augusztus 28-ig, és Bódi Márton alatt szolgáló 100 magyar gyalogos július 1-ig terjedő teljes zsoldját. Az előbbiek részére még 875 Ft, az utóbbiaknak pedig további 335 Ft havi zsoldot is fizessenek. Küld egy mustrajegyzéket. Az összeget a tiroli pénzből biztosítsák és küldjék Egerbe.

„Daneben auch verordnung thuet, dieselben zuverzumustern, ob sy vermug der musterregister samentlichen vorhanden seien oder nicht, woferr auch gemelter Bornemissa Gergel nunmer geen Zolnok von dannen verruckt wäre. Ime solche bezahlung wie irrung hinein zum ehisten verordnet.”

fol. 238r–243r

1552.08.26.

Hivatali utasítás Thurzó Ferenc főélelmezési biztos részére. „Instruction was der erwidrig unser lieber andechtiger Francisk Turso von Betlensdorf [...] alls unser obrister profandt commissari in Hungern zu furgenumen, gewaltigen und harrigen heerzug wider die Turggen und seine anhenger in derselben seiner ambtshandlung sambt seinem verwalter gegensreiber unnd andern zugeordneten personenhandlen und verrichten solle.”

fol. 243r–244r

1552.08.21.

Hivatali utasítás Christoph Link élelmezési fizetőmester részére.

„Instruction was unser getreuer Cristof Linckh alls unnsere profandtzallmeister zu dem furgenumen heerzug wieder den Turggen in derselben seiner ambtshandlung sambt dem zugeordneten Gegenschreiber handlen solle.”

fol. 246v

1552.08.30.

Passbrief Bazini Barbara (Barbara gravin von Pösing) részére.

150 akó bort hozhat Szentgyörgyből Bécsbe vámfizetés nélkül.

fol. 247r–250r

1552.08.10.

Bestallbrief a szász választófejedelem részére. 4 hónapi szolgálatra, 30 zászlóalj gyalogos (fendl Knecht) és 3 vagy 4 ezer nehézlovas (gerüsster Pferdt) felvételére.

fol. 250r–254v

Artikelbrief a szász választófejedelem katonái számára.

fol. 254v–258v

S.d.

Artikelbrief a mezei seregek részére.

(„Artikelbrief wasmassen di RKM derselben kriegsvolkh zuver schworen lassen”).

Ez egy minta a mezei seregek részére, amelyre valószínűleg a későbbiekben a császári katonák felesküdték.

fol. 258v–259r

1552.10.01.

Bestallung Hans Ungnad obrist zu Teutsch Khriegsvolkh in Hungern részére.
Sem a magyarok felett, sem a szász választófejedelem csapatai felett nem rendelkezhet.

fol. 261rv.

1552.09.01.

Wolf Kremer tanácsos részére évi 150 rFt kegydíj és tanácsosi fizetés a bécsi sóhivatalból.

fol. 262.

1552.09.01.

Passbrief Wolf Widwischer brassói (Kronstadt) polgár részére.
Nürnbergben feuerpuchsen-t, sturmhauben-t, és más fegyvereket vásárolhat és azt Erdélybe minden vámfizetés nélkül elszállíthatja.

fol. 263r

1552.09.01.

Az uralkodó Ernreich Königsberg részére.
Miután Desseffy Ferenc nemrég a harcban elesett, testvére, Desseffy János kérésére, a helyére vegye fel Georg Gilethi-t 12 lovasával, de asztalpénz nélkül.

fol. 263v–264v

1552.09.02.

Az uralkodó Anton Sixt komáromi kapitány részére.
Vegye fel Diego de Victorist 8 rFt zsolddal Komáromba Alonso de Portiglio helyére.

fol. 264r

1552.09.02.

Az uralkodó Max Leisser részére.
Adjon Thurzó Ferencnek 3 mázsa „kirm pulver”-t és 4 mázsa „zeug pulver”-t, valamint 4 mázsa ólmot.

fol. 264v

1552.09.02.

Az uralkodó Max Leisser részére.

Adjon Kassa városának 50 mázsa „zeugpulver”-t és ólmot, részben a magyarországi készletből, részben pedig a Trencsénbe szállított mennyiségből.

fol. 264v–265r

1552.09.03.

Ulrich Seier tiroli fizetőmester részére.

A Nagyszombaton álmásozó könnyűlovas katonáknak küldje el minden pénzét, ahol majd Konrad Waal kifizeti őket.

fol. 265r

1552.09.03.

Az uralkodó Hans Reifnizer Schiffmaisteramts verwalter részére.

Készítsen egy jó dereglyét („gute Platte”) és azt a legsürgősebben küldje Pozsonyba, ahol a révhez van rá szükség („zu notdurfft und befurderung des urfars”).

fol. 265rv.

1552.09.03.

A soproni harmicados részére.

Stefan Rotitz papnak / lelkésznek (priester), aki 4 ökör után nem fizetett vámot, és amelyeket lefoglaltak, külön kegyből adja vissza, vagy adjon érte kárpótlást.

fol. 266v–267r

1552.09.06.

Az uralkodó a nyitrai püspöknek (Thurzó Ferenc).

Miután a szolnoki élésmester Wolf Heiman 600 marhát onnan elküldött. Pásztorra azokat a Vág mellé hajtotta, megparancsolják neki, hogy még két embert alkalmazzon mellé, akik majd a marhák gondját viselik. Tegyen meg mindent a marhák jó tartásáért, hogy majd a későbbi szükségletekre lehessen azokat használni.

Anton Seli azt mondta, hogy azokat a marhákat csak nagy veszély közepette tudta kihozni, ezért a püspök mérlegelje a dolgot és jutalmazza meg őt tettéért.

fol. 267v

1552.09.05.

Az uralkodó Ulrich Seier tiroli fizetőmester r

Adjon Matthias Fuchs magyar hadi fizetőmesternek 500 Ft-ot, hogy az Carl von Czierotinnak erdélyi szolgálatait kifizesse.

fol. 270v–272r

1552.09.10.

Bestellbrief Georg Thanhaus-nak 160 lovas kiállítására.

fol. 272v–273r

1552.09.10.

Az uralkodó a vend mustramesternek, hogy a zágrábi püspöknek, a meglévő 60 lovasához még negyvenet engedélyezett. Vegye fel őket a mustrába.

fol. 273r

1552.09.12.

Hans Reifnitzer schifmasterambts verwalter részére.

Miután Thomas Prandorffer komáromi udvarbíró a tizedgabonát összegyűjtötte és kicsépelte, és mivel azt Pozsonyba kell szállítani, ezért szüksége van még két hájóra. Teremtse ezeket elő.

fol. 273rv

1552.09.11.

Sigmund Khevenhuller krajnai vizedom részére.

Sűrgeti annak az ólomnak a szállítását, amelyet még áprilisban parancsolt meg, hogy szállítsa le Lucas Zäckl-nek

fol. 276r

1552.09.14

Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Javítsa Sebastian Haufstingl győri puchsenmaister havi 10 Ft-os zsoldját 4 Ft-al, mivel az inentől fogva a hadszertárosi feladatokat is ellátja.

fol. 277r

1552.09.15.

Mivel a vend vidéken a hadinép már 3 hónapja [fizetetlenül] szolgál, ezért minél több pénzt adjanak az odaérkező Hieronim Kirchpuchernek, aki majd a fizetést intézi.

fol. 278v–279r

1552.09.16.

Anton Sixt részére.

Amint megüresedik egy hely komáromi kapitánysága alatt, vegye fel Francisco de Ruscenibust.

fol. 280rv.

1552.09.19.

Max Leisser veldzeugmeister részére.

Hans Schnabl kapitány részére szállítson 200 halbhaggen-t Pozsonyba.

fol. 280r–281r

1552.09.19.

Bestallung Hans Schnabl részére. 4 zászlóalj német gyalogos (knecht) felvételére.

fol. 281v–282r

1552.09.19.

Hans Schnabl r. Kriegsstaat

fol. 282v

1552.09.19.

Bestallung Hans Otmair von Schonau részére. 5? zászlóalj német gyalogos (knecht) felvételére

fol. 282v–283v

1552.09.19.

Bestallung Hans Otmair von Schonau részére.

fol. 283v

S.d.

Bestallung Sigmund von Landberg részére.

fol. 284rv.

1552.09.19.

Bestallung Podmanitzky Rafael részére lovas és gyalogos kapitányságra.

Részére 150 rFt zsold, 50 teljes fegyverzetű lovasnak egyenként 10 rFt. Annak az ezer gyalogosnak, akik őfelsége zsoldján a jövőben a bányavidéken tartani fog, gyalogosonként 3 rFt, a tizedeseknek erre még 3 rFt járul. A többi tisztnek stb., pedig a szokásos zsoldot köteles fizetni. Annak a 3 vagy 4 száz könnyű lovasnak, akiket majd tartani fog, havi 4 rFt fizetség jár, a többi tisztnek pedig a szokásos zsoldot köteles fizetni.

fol. 284v

1552.09.20.

Wolf Aigner bécsi élés raktárnok (profantkastner) küldjön 150 mut zabot Pozsonyba.

fol. 285r

1552.09.20.

Hans Schelharten bécsi polgár r. passbrief, 8 dreiling bornak a haditáborba szállítására, minden vám nélkül.

fol. 285r

1552.09.20.

Georg Schauer részére passbrief, mindenféle élelemnek Stockerauból a haditáborba szállítására, minden vám nélkül.

fol. 285v–286r

1552.09.21.

Georg Nadorfer ambtman im vordern Perg részére.

Annyit doppelhaggen-t, amennyit csak öntetni tud, de legalább 60 darabot szállítson Lukas Zäckl [Szőkely Lukács] részére.

fol. 286v–287v

1552.09.22.

Bestallung Emerich Khunigsberg részére (Veldmarschals in Hungern).

300 rFt fizetés a részére, 10 nehézlovas havi zsoldja fejenként 12 rFt, 4 trabant 8 rFt zsolddal, a bestallung kiállításának napjától számítva.

fol. 289r

1552.09.22.

Thurzó Ferenc nyitrai püspöknek [élelmezési főbiztos].

Amikor a katonák élelmezése miatt utaznia kell, 50 könnyűlovast alkalmazhat. 200 Ft-ot kap „auf leibsbesoldung”, amíg a táborban tartózkodik. Mivel parancsunkra a profantverwalter jelenleg Erdélyben van, ezért a jelenlegi személyzettel kell megoldania az élelmezést.

fol. 292r

1552.09.24.

Passbrief Ferdinand Wosner-nek, hogy három hajón (züllen) mindenféle élelmet a haditáborba szállítson mindenféle vám nélkül.

fol. 292v–293r

1552.09.27.

Hans Reifnitzer részére.

A bécsi sóhivatalból szállítson Pozsonyba sót.

fol. 293r

1552.09.27.

Thurzó Ferenc, Christoph Link és Leopold Puchler részére.

A legsürgősebben vegyék fel és osszák szét azt a bort, amely jelenleg Pozsonyban van, és amelyet Prágából hoztak és még nincs kifizetve. Azonnal adják el azt a bort és a pénzt adják át Alexander Rümbl komáromi és tatai élésmesternek.

fol. 293v–294r

1552.09.29.

Thurzó Ferenc, Christoph Link és Leopold Puchler részére.

Értesíti őket, hogy Christoph Vesenpeck-et [Wesenpach] alsó–ausztriai élésmesternek, Lamprecht Jentschitzet pedig az ő ellenőrének nevezte ki. Mellékeli ezek utasítását, amelyből Thurzó Ferenc megértheti azt, hogy amennyiben az alsó–ausztriai élésmester gabonát vásárol és azt Pozsonyba szállítja, akkor arról a mellékelt utasítás szerint kell nyugtát adnia és kifizetnie jó német pénzzel, hogy az további bevásárlásokat tudjon eszközölni „Ine den profantmaister darumben quittiren, auch alwegen dieselb profant mit guetter teutschr munz hieher geen Wien, es sei nun durchwechsl oder in ander weg zu sein des profantmaister handen zuerlegenund zubezallenverordnest...”

fol. 294r

1552.09.30

Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Christoph Schalln tatai wachtmeister részére a mai naptól havi 8 rFt zsold jár.

fol. 300v–301r

1552.10.01.

Joanscho Botta magyar katona részére szolgálataira és korára tekintettel, évente a mai naptól évi 80 rFt jár, amit a vizedomant in Österreich fizet.

fol. 304r–305r

1552.10.05.

Bestallung Johan von Münsterberg részére 400 lovas felfogadására.

fol. 305v

1552.10.05.

Henrich von Khunigsberg részére.

Tarnóczy András kérvényezte, hogy a Győrben megüresedett két kapitányi posztra két fiát vegyék fel. Erről a supplikációt mellékeli. Emlékezteti, hogy TA és már elhunyt testvére mindig hűen szolgálta az uralkodót. Amennyiben ezek a helyek már betöltettek, akkor megparancsolja, hogy a legközelebbi üresedéskor a két Tarnóczy gyereket alkalmazták.

fol. 307v–308r

1552.10.06.

Provisio és kegydíj Georg Serl laibachi vámoss részére.

fol. 308v

1552.10.07

Anton Binger bécsi építési írnoknak a Pozsonyban, a gabona szállításához szükséges hajók elkészítéséhez, léceket és lécszegeket (laden-t és latten negl-eket) kell átadnia Bartolomeo Schwartz pozsonyi élésmesternek.

fol. 309r–309v

1552.10.07.

Christoph Resch vizedomamt zu Steir-nek.

Adjon Hans Ungnadnak 600 rFt-t a landshaubtmanschaft-i szolgálataiért.

fol. 311v

1552.10.08.

Passbrief Hans Eibitz részére, hogy mindenféle ételmet szállítson a magyarországi hadinép számára, vámmentesen.

fol. 315v–316r

1552.10.11.

Utasítás Veit Puecher győri építési írnok részére.

Napi kimutatásokat kell készítenie minden, Győrbe érkező dologról, azt is rögzítve, hogy azok honnan érkeztek, milyen súlyuk van stb. Minden szerszámmra is ügyelnie kell. Minden egyéb dologban lelkiismeretesen járjon el, az Udvari Kamarának írásban kell jeleznie, ha valami problémája adódik, mindezért számára „zwolf phundt pfening” zsold jár.

fol. 319r

1552.10.13.

Passbrief Hans Schärddinger és Leonard Spielberger részére, hogy bort és kenyeret szállítsanak a magyarországi haditáborba.

fol. 321v–322r

1552.10.14.

Utasítás Paul Schobinger részére, hogy Veit Pucher (Puecher) győri építési írnok a baugeld-ből két hónap zsoldot (24rFt) felvegyen.

fol. 322r

1552.10.15.

Peter Hofkircher részére.

Mivel a bécsi és a bécsújhelyi hadszertárban hiány van nagy és kis prozn-ből, sperketten-ből, „len”-ből „stoff und straff scheiben”-ből, valamint vasból, küldje ezeket, valamint 50 mázsa vasat „zu beschalgung etlicher gegossnen v[a]lkhonethen” és még 50 mázsa vasat golyók készítésére.

fol. 326v

1552.10.18.

Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Juantscho Botta, miután október 1-jén felvette 80 rFt provision-ját, ezidáig a vele szembeni adóságot fizesse ki, de ezentúl ne fizessen neki Komáromban.

fol. 331r

Ebersdorf, 1552.10.21.

Passbrief Laurentz Schol és Valt Pescht részére, hogy 800 akó bort vámfizetés nélkül Magyarországra szállítsanak.

fol. 331v

Ebersdorf, 1552.10.24.

Passbrief Peter Ratmund korneuburgi polgár részére, hogy hajón élelmet szállítson a magyarországi haditáborba vámfizetés nélkül.

fol. 331v

Ebersdorf, 1552.10.25.

Magnus Seitz [udvari pénztáros] részére.

Utasítja, hogy Jakob Feigele részére 500 tallért, Hans Tirol részére pedig 200 tallért fizessen. Ugyanazon Feigelének, valamint Ludwig Neufarer-nek „notdurftige zerung auf fur und andere nottdurft, von Wien biss in Neusoll dargebest”.

fol. 331v–332r

Ebersdorf, 1552.10.25.

Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére, hogy Andreas Brandis számára adjon ezer rFt-ot, Szt. Márton napjáig.

fol. 332v

Ebersdorf, 1552.10.25

Jakob Feigele részére.

„J. F. von Sankt Gallen undertenigist angepoten ain neue khunst in schmelzung der silber und khupfer ärzt daraus grosser nutz zuesteen und ervolgen solle, an und in das werch zurichten, und deshalben numeer (sic!) in unsern hungerischen perkhstetten ain prob gethan, und wir dann aus denen berichten so uns vermelter prob halben zuekhumen sein, sovill verstanden, wo solches schmelzen in ain gros werch gericht, das und als obgemelt, ain ansechlicher nutz davon entsteen mochte, das wir darauf gedachte Feigele” részére 1000 tallér kegydíjat állapított meg, amelyből a korábban kifizetett 500-at le kell számítani. A fennmaradó részt 4-5 hónap alatt kell neki kifizetni. Ezt követően élete végéig évente 500 tallért, halála után pedig fiának, ill. lányának 200–200 tallért évente, azok élete végéig az udvari pénztárból (hofzählambt).

„Dagegen aber solle gemelter Feigele phlichtig unnd verpunden sein, bei obgeschriebene arbeit sein getraues und vleissig aufsehen, jeder zeit zu haben und solche kunst niemandts andern, ausser unserns sondern vorwissen und bewilligung zu lernen noch zu underweisen, und für sich selbst noch jemand anderen zunutz fürnemen und geprauchten. Inmassen er unns dann zuthun angelobt hat, gnediglich angeverde, mit urkundt dits brief, geben Ebersdorf, am XXV Oktoberis Anno LII.”

fol. 332v–333r

Ebersdorf, 1552.10.27.

Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Abból a 10 ezer rFt-ból amit Wolf Paler és Konrad Herbst augsburgi vállalkozók Bécsben lévő faktoraitól vettek fel kölcsön, sürgősen küldjön 3 ezret Kristoff Konritz [besztercebányai igazgató] részére.

fol. 334v

Ebersdorf, 1552.10.29.

Passbrief Georg von Lizing herceg részére, hogy 9 kocsi nehéz magyar bort saját háza szükségletére Sziléziába szállíthasson minden vámfizetéstől mentesen.

fol. 335v

Ebersdorf, 1552.10.30.

Parancs Hermes Schallautzer részére, hogy a részletezett fegyver és egyéb felszereléseket a bécsi hadszertárból vegye fel és szállítsa Győrbe.

fol. 343rv.

Ebersdorf, 1552.10.03. (Tollhiba, helyesen: 1552.11.03. Ld. GBÖ 69. fol. 197rv.)

Hans Ungdad és Max Leisser r.

Megkapta Ungdad és Leisser levelét, amiben intézkedést kértek azokról a hadiszerekről, amelyek sorsa a hadjárat után kérdéssé vált. Ezeket részben Győrben kell hagyni, de mivel Komáromban puskaporból hiány van, oda is kell szállítani. A Győrben tartott hadszereket azonban két-három nappal a Salsich (?) hadinép kivonulása után Bécsbe kell szállítani.

fol. 343v–344r

1552.11.03.

Az uralkodó Christoph Wesenpach (Wsenpeckh) alsó–ausztriai főélészmester (obristen profantmaister in Österreich) részére,

Wolf Aignernek 700 rFt-ot kell adni a magyarországi hadak részére vásárolni kívánt 300 mut zab és egyéb gabona költségeire.

fol. 344v–345r

Ebersdorf, 1552.11.05.

Peter Hofkircher zu Wertzueschlag részére. 100 mázsa vasat adjon a bécsi hadszertárnak. „Zu beschlagung der schefwagen und anders zeugs sachen neben der dir hiever bevelchnen khugel arbeit aufs ehist so muglichen ...”

fol. 345v–346r

Ebersdorf, 1552.11.06.

Max Leissernek küldjenek Győrből Pozsonyon kerszetül 100 mázsa puskaport Egerbe.

fol. 346rv.

Ebersdorf, 1552.11.06.

Parancs Thurzó Ferenc részére.

Azt a régi bort, amit a Magyarországon állomásozó katonáknak vásárolt és megmaradt, valamint az esztergomi érseki tizedből kapott új borok egy részével együtt szállítsa Komáromba és Alex Rümblnek adja át. A hajómesteri hivatal (schiffmaisteramt) az élelmezési fizetőhivaltól (profant zahlmeister) kapta a pénzt mindeddig, „hast auch an solchen wel und recht getan, das du von wegenmachung ainer anzal melb weeg fürnehmen, desgleichen auf des kunfftig sambt deinen zugeordneten profantpersonen, den granerischen traidt zehend beschicken, das du uns auch was umb paare bezahlung erkauf worden und noch in vorrat verhanden ist, berichten wildt, das lassen Wir auch gefallen und ist es unser bevelch, das du solchen allen, wie gemelt, mit ehisten nachkumestund uns volgundts darinnen deinen bericht anzeigest”.

fol. 347rv

Ebersdorf, 1552.11.06.

Parancs Alex Rümbl részére.

Thurzó Ferenc azt a régi bort amit, Magyarországon vásárolt és nem osztott szét a (mezei) hadaknak, valamint az esztergomi érseki tizedből kapott új borokat Komáromba kell küldenie és Rümbl részére átadnia, amikor pedig arra szükség lesz, értékesíteni kell. Vegyen 50 mázsa zsirt (achmalz) Komáromba készletnek. Megparancsolták Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek, hogy számítsa bele zsoldjába azt a 191 rFt 19 kr-t, amit az egykori tatai kapitány, Hans Primernek adott át. Egyébként megparancsolják neki, hogy menjen Bécsbe és mindenben vegye figyelembe azokat az utasításokat, amelyeket neki az UK és tanácsosai adnak Győr és Pápa élelemellátása tekintetében.

fol. 348r–349v

Ebersdorf, 1552.11.10.

Lévlé az augsburgi birodalmi gyűlésre kiküldött követeknek.

A követeket minél nagyobb munkára serkenti, mivel a magyarországi hadinép őrjátsi összegbe kerül.

fol. 351v

Ebersdorf, 1552.11.10.

Thomas Prandorfer komáromi udvarbíró és Alexander Rümbl élésmester részére.

Megparancsolták Anton Six komáromi kapitány részére, hogy tűzfát tőlük vételezhet. Gondoskodjanak erről.

fol. 353r

Ebersdorf, 1552.11.14.

Anton Six komáromi kapitánynak Johan de Lampis-t 8 Ft-al veheti fel a jegyzékébe.

fol. 356r

Ebersdorf, 1552.11.15.

Passbrief Hans Ungnad részére, hogy a Magyarországon vásárolt 158 juhát házi szükségleteire Stájerországba minden vám megfizetése nélkül vihesse.

fol. 357v

Ebersdorf, 1552.11.26.

Parancs Max Bernard Hamerlé-nek, hogy a bécsi hadszertárból adjon ezer doppelhacken-t és annyi ólmot, amennyit csak tud Tatára, valamint 1000 golyót ezt követően. Mindezt a legsürgősebben.

fol. 358r

Leoben, 1552.11.27.

Passbrief Bernhard Stülzitzki részére, aki három szekér nehéz magyar bort vihet vámmentesen Sziléziába.

fol. 358v–359r

Leoben, 1552.11.29.

Walter Häring ambtman in dem Perg.

„Zu fassung und beschlagung unsers Geschutz und anderer unvermeidlicher artolorei” szükségletek számára küldjön 300 mázsa vasat a prágai hadszertárba.

fol. 370.

Prága, 1552.12.14.

Magnus Seitz magyarországi hadi fizetőmester részére

Adjon 200 rFt-ot Veit Püchner (Puecher/Puechner) győri építkezési írnoknak az ottani építkezésekre.

fol. 364v–365r

Graz, 1552.12.08.

Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Megkapta a Matthias Fuchs-szal közösen írt levelüket és azt a kimutatást, ami Pallavicini 3800 rFt-os adóságával kapcsolatban készült. Rendelkezik a kifizetésről.

fol. 366v–367v

1552.12.11.

Új bestallung Georg von Lanhausen részére, 160 lovas felvételére.

fol. 370.

Graz, 1552.12.14.

Bernard Hamerle bécsi hadszertáros részére.

Adjon a bécsi hadszertárból Komáromba a mellékelt jegyzék szerinti hadfelszereléseket.

fol. 372r

Graz, 1552.12.20.

Caspar von Herberstein és Matthias Fuchs részére.

A Johann von Seeger részére adandó 300 dukát értékű aranylánccról.

fol. 376.r

Graz, 1552.12.26.

A magyarországi hadi fizetőmesternek [Matthias Fuchs].

Mustrálja meg Balassa János 50 zólyomi lovasát, tegyen jelentést a mustráról, amely alapján majd a kifizetik őket.

fol. 376v

Graz, 1552.12.27.

A magyarországi hadi fizetőmesternek [Matthias Fuchs].

Vegye fel Francisco de Hannisco-t és Jacob del Baile-t a komáromi zászlóaljba.

fol. 378v–379r

Graz, 1552.12.30.

AAK-nak.

Átküld 3 reverzális tervezet, amit Balassa János számára akarnak kiadni, hogy az hogyan kezelje a zólyomi ispánságot és várkapitányságot. Ezt az iratot, más ira-

tok segítségével, amelyek „neben anderen dergleichen urkunden und schrifften, in unserm schatz gewelb aufheben” vizsgálják át minden pontját és véleményezzék.

fol. 379v

Graz, 1552.12.30.

Passbrief Hans von Weisprach részére, hogy 100 magyar marhát minden vám nélkül Ausztriába szállítson.

fol. 279v

Graz, 1552.12.31.

Konrad Waal mustrarmester és Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Mustrálják meg Georg von Tanhausen katonáit, és adjanak nekik másfél havi zsoldot.

Gedenkbücher Österreich Band 69.³ (1552–1554.)

fol. 3.r

Prága, 1552.01.10.

Az uralkodó. Magnus Scheitz udvari fizetőmesternek.

Ebersdorf marsal számára engedélyezi, hogy Bácsmegyei Jánost 50 hajdúval vagy magyar gyalogossal alkalmazza.

fol. 6v–7r.

Prága, 1552.01.19.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Engedélyezett egy kevés lovast Pápára a mostani mustrától kezdve, valamint Reinprecht von Ebersdorf és Erreich von Khunigsberg részére több „fürlehen”-t.

---

3 fol. 1–587r. A kötet elején regiszter. A kötet lapjai jó állapotban vannak, de a kötés szétesve. A szöveg az egész kötetben jól olvasható. Szinte ugyanazon hungarika-bejegyzések találhatóak a kötetben az 1552. évből, amelyek a GBÖ 68. Bd.-ban szerepelnek, ezért az ebben a részben előforduló hungarika bejegyzéseknek a 68. kötetben található megfelelőire a Függelékben utalok. (Ez alól kivételt képeznek az áruszállításra kiadott passbrief-ek 1552. szeptember 20-ig, illetve a hadi élelemszállításra kiadott utasítások nagy része.) Az 1554-es év vége felé egyre kevesebb bejegyzés, sőt néha az időrend is felborul.

fol. 24v–25r.

1552.02.17.

Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Emelje Bernhard mester szolnoki építőmester zsoldját, aki már egy jó ideje Felix mester helyett van ott, 4 koronával, 12 kr-a.

fol. 26rv

1552.02.23.

Uralkodó kötelezvénye Burkhardt Strauss részére, aki 1200 rFt-ot adott a magyarországi hadak fizetésére.

fol. 87r.

1552.05.28.

Georg Pögl bárónak.

Varasdra havi 10 rFt zsolddal felvette Hans Spieshamert.

fol. 158r.

1552.05.30.

fol. 94v–95r

1552.06.03.

Miksa fhcg. Ernreich von Khunigsperg részére.

Vegye fel Hans Tätzger-t, aki hadi és egyéb szolgálataiban már bizonyította hűségét, 12 lovassal.

fol. 98rv

1552.06.17.

Az uralkodó Ernreich Khunigsberg részére.

Értesült arról az 500 Ft-ról, amit Leopold Püchler, Pallavicini seregének ellátására adott. A sereg zsoldja tárgyában: bármely órában megérkezhet a pénz. Akkor majd a legstürögőbben intézkedni fog. Ami a hajdúkat illeti: vegyen fel még százat. Ezek kapitányának Hans Palbirer-t jelöli ki. A hajdúk fizetését Max Leisser-rel azzal a 200 Ft-al együtt küldi el, amit a napi kémkedésre fordíthat (tägliches khunschaften). Palota, Szentmárton és Pápa élelmezése kapcsán: mivel ott nagy hiány van, a legstürögőbben kell Györből gabonát küldeni. Palotára és Szentmártonra száz-száz Ft-ot is küldjön.

fol. 103r

1552.07.04.

Miksa fhog. Christoph Görtschacher erdélyi hadi fizetőmesternek.

Sebastian graf zu Helfenstein és Hans Lorentz Schrädin számára, akik Georg zu Helfenstein ezredében szolgálnak, korábban 30-30 Ft-ot engedélyezett, de ezt még nem fizette ki, ezért most ismét parancsot ad, hogy fizesse ki őket.

fol. 104r–105v

1552.07.10.

Miksa fhg. Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Emelje Burkhardt Strauss győri profosz fizetését 15-ről 20 Ft-ra.

fol. 104v

1552.07.11.

Parancs Wolf von Pucheim részére, miszerint azokat az ágyúkat, amelyeket Csábrág ostrománál használtak, adja át Erasmus Teufelnek.

fol. 221r

Graz, 1552.12.14.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon 200 rFt-ot Veit Püechner (Puecher/Puechner) győri építési írnok részére a győri vár építési munkálataira.

fol. 237

1553.01.09.

Passbrief Wolfgang Khremerist részére. Négy szekér magyar bort vámmentesen Sziléziába szállíthat.

fol. 238v–239r

1553.01.11.

Niklas Mirschkovski és Ditrich von Milhaim követeknek a 200 főnyi gerüsster Pferd főnyi erdélyi seregnek a kifizetéséről írtakat tudomásul vette. Úgy határozott, hogy ezeket elbocsátja, mivel azonban teljes kifizetésük jelenleg nem lehetséges, ezért hamarosan előteremtnek 1600 dukátot, a többit majd később.

fol. 239rv

1552.01.11.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Hans Ungnad főhadparancsnok zsoldjára 1700 rFt-t adjon.

fol. 239v

1552.01.12.

Az uralkodó Anton Sixt komáromi kapitánynak.

Felvette havi 10 Ft-tal Alonso de Portillo-t. Tüntesse fel a jegyzékében.

fol. 240v

1553.01.13.

Az uralkodó Schierflinger és Jeromos Kirchpuecher részére.

Engedi, hogy a szentmiklósi haramiáknak havi 3 Ft-ot adjanak.

fol. 243rv⁴

Graz, 1553.01.13.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmesternek.

Max Leissernek magparancsolta, hogy adjon 50-50 mázsa puskaport Sáros és Murány várába. Ismerje majd el elszámolásában ennek költségét.

fol. 244r

Graz, 1553.01.19.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester.

Fizessen fele részben készpénzben, fele részben posztóban 296 Ft-ot Georg Stainach és Simon von Fulnokh részére, akik Erdélyben mint „wagen rossen bei der artolorey” szolgáltak.

fol. 244r

Graz, 1553.01.19.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Veit Pucher azt jelentette, hogy amennyiben nem kap több pénzt, akkor nem tudja Győrben az épületekkel kapcsolatos munkáját tovább folytatni. Adjon neki 200 Ft-ot.

fol. 244v

Graz, 1553.01.20.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Feledi Lesták kassai kapitány és felső-magyarországi főhadparancsnok, 200 könnyű lovas és 300 magyar gyalogossal van felvéve, fizetésükről. „Seiden zu vier

---

4 A 243r és 243v oldalak kétszer számozva!

vendlen, wie der brauch ist, raichest, und zuestellest. Sölich ausgab solle dir raitung für guet gelegt.”

fol. 246r

Graz, 1553.01.05. (!)

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Elrendelte a vendvidék (Szlávia) katonáinak kifizetését. Ezért megparancsolja, hogy 12 ezer Ft értékben vásároljon karizsiát és más posztót („so dem hungrischen kriegsvolckh zum teuglichsten und annemblichisten”) és azt Bécsből küldje el Pettauba Hieronimus Kirpuecher részére, aki ott majd ezt a posztót is felhasználja a fizetéskor. Jelentsen a dologról.

fol. 247v

Graz, 1553.01.24.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon 300 Ft-ot Ernreich von Khünigspers obrist veldmarschal in Hungern részére, aki ezzel a Lebel-i kolostor hajdúinak élelmet szerez be. Gondja legyen, hogy ezt az összeget majd a hajdúk zsoldjába írják jóvá.

fol. 248v–249r

Graz, 1553.01.27.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon 200 Ft-ot Matthias Zeller-nek a hadszertár szükségleteire.

fol. 249rv

Graz, 1553.01.27.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Megparancsolta, hogy Bécsből Pozsonyban keresztül 100 mázsa puskaport szállítsanak Egerbe, aminek a szállítási költségeit Pozsonyig neki kell kifizetnie.

fol. 249v

Graz, 1553.01.28.

Az uralkodó Kristof Polt bécsi (alsó–asztriai) vicedom („vizedomambts zu Wien”) részére.

Megkapta január 23-án írt levelét arról, hogy a 19 db szarvas és kutya (?), amelyek egykor Fráter Györgyék voltak, Pozsonyba érkezettek („Stükh hierschen, und hündin so weilend frater Georg gewesen geen Pressburg gebracht”). Rendeljen ki

egy alkalmas személyt, aki azokat Laxenburgba (Lachsenburg) szállítja, valamint biztosítsa a szükséges költségeket.

fol. 253r

Graz, 1553.02.02.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Már korábban megparancsolta, hogy Sigmund Wilpacher magyarországi főélelmester („obrister profanndtverwalter in Hungern”) részére 200 rFt-t fizessen. Mivel ez nem történt meg, most ismét parancsot ad, hozzátéve, hogy most már 300 rFt-ot fizessen neki.

fol. 254.

Graz, 1553.02.05.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Küldjön Veit Puchner (Puecher/Puechner) győri építőmesternek 200 Ft-ot a győri építkezésekre.

fol. 256v–257r

Graz, 1553.02.14.

Az uralkodó elismervénye 907 Ft 54 kr-ról Georg Holderer, Leonard Stecken, Veit Gartner és Hans Nerrer részére, akik „mit etlichen wagen Pferden, bey inserer artolorey in Sibenburgen” szolgáltak. (Személyenként részletezve az összeg.)

fol. 157.

Graz, 1553.02.15.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Georg Holderer, Leonard Stecken, Veit Gartner és Hans Nerrer nyugtáját átküldi, és meghagyja, hogy fizessen nekik készpénzben 191 Ft 47 kr-t (!).

fol. 258r

Graz, 1553.02.16.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

A legközelebbi bevételekből egy vagy két hónap zsoldot adjon Pallavicininnek.

fol. 258v

Graz, 1553.02.17.

Az uralkodó Hans Görtschacher mustramesternek és Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Mustrálják meg Nádasdy Kristóf 100 lovasát, és január 1-ig fizessék ki azokat.

fol. 258v–259r

Graz, 1553.02.17.

Az uralkodó válasza Hans Ungnadnak

Wolf Gannser [stájerországi, karintiai, krajnai, horvátországi és szlavóniai] élésmester alkalmazásának feltételeiről.

fol. 260r

Graz, 1553.02.20.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Eger kapitányának, Bornemissza Gergely deáknak (literat) szolgálataiért egy vagy két kelyhet (trinkhgeschier) 100 mFt értékben (amennyi 100 Ft-ból kijön), valamint egy „roth samoth”-t és egy „rot damaskhes”-t adományoz.

Ezeket vegye meg és költségeket elszámolhatja.

fol. 260v

Graz, 1553.02.20.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Nagy Antal és Albert, valamint Niklas Carol egri katonák zsoldjára egyaránt havi 9 Ft-ot fizessen.

fol. 261r

Graz, 1553.02.20.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Török Ferenc a számára adott 400 Ft-on kívül még 150 Ft-ot vett fel Hans Görtschachertől a Pápára rendelt könnyűlovasok részére. Kérjen jelentést Görtschachertől, hogy ezt az összeget miért adta.

fol. 261v

Graz, 1553.02.20.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Az „Arsional” kapitánya, Alondso de Contreras jelezte, hogy a sereg visszavonulására ő néhány hajót („nässem schiff”) adott, amelyeket azonban a jég Pozsonynál összetört, ezek javítására és újak építésére adjon pénzt. („durch den stoß des eis, als der gegangen in ain zwen vertragen worden, und zu vollendung aines angefangnen stadls, darunter unsere galleen, und bemelte nässem schiffgestelt und behalten werden ainer summa gelts notdurftig”.)

fol. 261v

Graz, 1553.02.21.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Az „Arsional” kapitánya, Alonso de Contreras jelezte, hogy néhány naszádos hajó, amelyek Bécs, Pozsony és Komárom között járnak „unverwarter vorhanden, daselbst zu Pressburg und Comorn der notdurfft nach zusammen geordnet, bedeckt und bewart worden”. Erre pénzre van szükség. Ezért megparancsolja, hogy ezt a pénzt adja oda Contrerasnak. Mivel az arsonal teteje, ami alatt a Galeen-ek vannak, a nagy hó miatt tönkrement, ezért szükséges azt rendbe hozni. Az ácsok és egyéb mesterek fizetését is adja meg.

fol. 263r

Graz, 1553.02.23.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon Rümbl komáromi élésmesternek 1650 tallért, amit neki Simon Kholll hi-telezett azokért a marhákért, melyet eleségként vásárolt.

fol. 263r

Graz, 1553.02.25.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Ernreich Khunigsparg 100 lovasát február 3-ig fizesse ki.

fol. 264v

Graz, 1553.02.26.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Ismerje és fogadja el azokat a számlákat, összesen 188 Ft 4 kr értékben, amelyeket Anton Binger bécsi építőmester (baumeister) mutat be. Ezeket a számlákat azoknak a nyersanyagoknak a vásárlásakor állították ki, amelyek a győri építkezésekhez szükségesek.

fol. 265r

Graz, 1553.02.27.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Christoph Görtshacher erdélyi hadi fizetőmester és ellenőre, Georg Widmer jelentették és a számlát bemutatták, miszerint 330 Ft 34 kr-t Hans von Oppersdorf részére és 315 Ft-ot Paulus Gurka részére átadtak azok lovasainak fizetésére.

fol. 272–273r

Graz, 1553.03.12.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Az erdélyi hadjáratban részt vett 4 tüzérnek (püchsenmaister): Georg Castelan, Jakob Stainegger, Michael Khlieber és Hans Schlager fizetése. Egy harmadot már kifizettek nekik, egy harmadot félig készpénzben, félig posztóban. A maradék egyharmadról nyugtát állítottak ki. Ezt a maradék harmadot most fizesse ki: felét készpénzben, a másik felét posztóban.

fol. 272–273r

Graz, 1553.03.13.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Azoknak az Erdélyben, a tüzérség mellett szolgáló néhány embernek a fizetéséről, akik wagen Pfärdt-el szolgáltak ott, fizesse ki őket a fenti módon.

fol. 274rv

Graz, 1553.03.13.

Az uralkodó a bécsi sóhivatal igazgatójának

Adjon a magyar végvárak ellátására Christoph Link ideiglenes élelmezési főbiztos (oberprofandt verwalter) részére 100 pund khüeffl sót.

fol. 274v

Graz, 1553.03.16.

Passbrief Kristoff Schneidenwindt részére.

Egy dereglyényi Bécsben vásárolt bort (zillen mit wein) vámfizetés mellett a győri őrség részére szállíthat.

fol. 274v–275r

Graz, 1553.03.18.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Dersffy Istvánnak, 100 lovas kapitány seregének a zsoldját félig posztóban félig készpénzben fizették ki Konrad Waal és Matthias Fuchs még 1552. október 26-án. Jelentsen az elszámolásról.

fol. 275v

Graz, 1553.03.21.

Passbrief F. Woszner részére, aki 50 dreiling bort vámfizetés mellett Komáromba szállíthat.

fol. 280v

Graz, 1553.03.29

Az uralkodó Bernhard Hamerle részére

Küldjön hétszáz „landsknechtischer spieß” lándzsát és 300 „doppl hagen”-t Pozsonyba, ahol azokat Paul Pressoldt harmincados fogja átvenni.

fol. 281v–282r

Graz, 1553.03.29.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester részére.

Paksi János komáromi kapitány (obrist) jelezte, hogy meghalt az a török tolmács, aki a magyarországi hadjárat során Reinprecht von Opersdorf mellett szolgált, ezért egy másikat vett fel. Fuchs vegye fel a jegyékebe.

fol. 285r

Graz, 1553.03.23.

Bestallung Ulrich Schirflinger részére, a stájer, karintiai, krajnai, a horvát és vend (szlavóniai) részekén szolgáló gyalogos és lovas katonák mustrálására. Évi 400 rFt fizetés, 5 nehézlovas tartása, akiknek havonta 9 Ft és 4 könnyűlovas, akiknek havonta 4 Ft jár. Írnokának havi 3, a szekere tartására havi 9 rFt a fizetése.

fol. 287v

Graz, 1553.04.06.

Passbrief a salzburgi érsek részére, hogy 32 dreiling magyar bort vámmentesen Salzburgba szállíthat.

fol. 288v–289r

Neustadt, 1553.04.09.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Annak az egy harmad rész (bírság)összegnek a felosztása, amely pénz Schiffer Kálmán marháinak értékéből származik, aki azokat „an ungewöndlichen orten verkauft hat”. 100–100 Ft Thomas Partitia kamarai ajtónállónak, ill. Znsprecht Visher Anna nevű özvegyének, 200 Ft. Károly fhg. Hans Egger nevű „Sattl knecht”-jének.

fol. 291r

Neustadt, 1553.04.21.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Átküldi azt a kimutatást, ami alapján ki kell fizetnie bizonyos Erdélyben szolgáló katonákat.

fol. 291r

Neustadt, 1553.04.21.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon 50 dukát-ot Reinprecht von Ebersdorf-nak követek tartására.

fol. 291rv.

Neustatt, 1553.03.21.

UK– Mangen Seitz udvari fizetőmester részére.

Verancsics Antal és Zay Ferenc Konstantinápolyba küldendő követek részére ruházat és más szükséges áruk beszerzésére ad utasítást. „Vier ganze seidene khlaider ober und unnder röckh von samat, atlaß und tamaschkh” adjon. A kíséretükhöz tartozó 25 személynek pedig „mit wullen tuch zukhlaiden”. Ezeket a ruhákat olyan színben állítsák elő, amilyenben azok azt kívánják. Ha nem tudja a tartalékaiból ezt megoldani, akkor 200 rFt-ot szánhat a bevásárlásukra.

fol. 291r

Sopron, 1553.05.02.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Mi módon fizesse ki az Erdélyben szolgáló tüzéreket, és más tüzérségi személyeket.

fol. 300v

Sopron, 1553.05.03.

Passbrief Erdélyi Pál részére, miszerint két szekér, Magyarországon vásárolt nehéz bort vámmentesen Pozsonyból Prágába szállíthat.

fol. 300v

Sopron, 1553.05.03.

Passbrief Jaroslav von Pernstein részére, miszerint hat szekér, Magyarországon vásárolt nehéz bort vámmentesen Ausztriába szállíthat.

fol. 302r

Sopron, 1553.05.03.

Passbrief a lengyel királyné részére, miszerint tizenkét szekér, Magyarországon és Ausztriában vásárolt nehéz muskotályt és ecetet „schwär Muscatel und Essich” vámmentesen Lengyelországba szállíthat.

fol. 302v

Sopron, 1553.05.09.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Francisco de Potzo „baumeister”-nek annyi legyen a fizetése, mint a másik két baumeisternek (Sigmund és Baltazar).

fol. 304v–305v

Sopron, 1553.05.14.

Utasítás Ulrich Schirflinger részére a stájer, karintiai, krajnai, a horvát és vend részeken szolgáló gyalogos és lovas katonák mustrálására. Ungnadnak tartozik engedelmességgel. Az alkalmatlan személyeket töröltesse a jegyzékből stb.

fol. 305v–314r

Sopron, 1553.05.14.

Utasítás Wolf Gannser részére a stájer, karintiai, krajnai, a horvát és vend részeken szolgáló gyalogos és lovas katonák élelmezésének kezelésére. Ungnadnak tartozik engedelmességgel. Bárkitől is vesz élelmet, azért mindig a lehető legalacsonyabb árat fizesse. A megvásárolt élelmet bármelyik várba is szállította, értesítse Ungnadot. A lehető legközelebbi helyekről vegye az élelmet és azt a legközelebbi várban vagy a táborban tárolja. Bécsi mértéket használjon. A molnárokkal és a malom rendtartással mit tegyen. A pékek. A táborban egy kemencére 4 péket alkalmazhat, napi egy kr értékű kenyeret kaphatnak. A várakban szükség szerint készítsék a kenyeret. A kenyeret mindenütt azonos mennyiségű tésztából készítsék. Egy mértékből 25 kenyérnek kell elkészülnie. A pékek nem használhatnak hamis mértéket. Ügyeljen a kenyerek minőségére és az árusítás rendjére. Ahol szükséges ott gyorsan készítsen a kemencét és gondoskodjon a hannd müllenek-ről. A marha és egyéb élő állatok vásárlása, feloldozása. A bor vásárlása és értékesítése. Elszámolásának rendje.

fol. 314r

Sopron, 1553.05.12.

Az uralkodó a győri építési írnoknak.

Franz Felvetzy-t felvette Győrbe baumeister-nek havi 25 rFt-ért.

fol. 315r

Sopron, 1553.05.17.

Passbrief Wolf von Wrzesowitz részére, miszerint négy szekér nehéz bort vásárolhat Magyarországon és azt Csehországba viheti vámmentesen.

fol. 317rv

Bécs, 1553.05.27.

Az uralkodó Hans Ungnadnak.

Ludwig Ungnadnak engedélyeznek 100 Ft-ot és tafelgeld-et.

fol. 326r

Bécs, 1553.06.09.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Karl Schenkovitznak, aki 100 könnyű lovas kapitánya, fizessen 110 Ft 30 kr-t.

fol. 326v–327r

1553.06.11.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Felemelte Mathias Brotschikh komáromi naszádos vajda zsoldját 10-ről 12 rFt-ra.

fol. 327r–v

1553.06.11.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Felemelte Paul Khalawz és Theodor Zelit komáromi naszádos vajdák zsoldját 4 rFt-al.

fol. 328r

1553.06.14.

Az uralkodó Kristof Link [ideiglenes élelmezési főbiztos] részére

Adjon 3 ezer akónyi üres hordót Philip Breinernek.

fol. 329v

Bécs, 1553.06.17.

Az uralkodó Wolf Schreibernek.

Azt az ezer Ft-ot amit a „mi spanyol katonáink” között való szétosztásra kapott, adja át a legsürgősebben Luis de Osorionak.

fol. 330rv

Bécs, 1553.06.19.

Az uralkodó Paul Pesoldt részére.

A bányavárosoktól kapott 4600 aranydukátot Verancsics Antal és Zay Ferenc konstantinápolyi követeknek adja oda.

fol. 331v

1553.06.21.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Adjon 2500 Ft-ot a győri építkezésekre.

fol. 332r

1553.06.22.

Passbrief Philip Breiner részére, miszerint 250 mázsa rezet vámmentesen Bécsbe szállíthat a bányavárosokból.

fol. 333v

1553.06.30.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Hans Schmidt győri profosz részére 16 rFt havi zsoldot engedélyez.

Bécs, 1553.07.01.

Bestallung Thomas Habersfeldner győri hadszertáros részére.

Eddigi érdemeire, valamint a hadjáratok alatt, mint veldzeugmaister tanúsított, való tekintettel kinevezik Győrbe hadszertárosnak. Minden hadszerről gondoskodni tartozik, Sprotia (Pallavicini), a bécsi hadszertár felügyelőjének Max Leissernek, a győri főkapitánynak és utódaiknak kell engedelmeskednie. Évi 25 rFt fizetés, amennyiben hadjárat van Magyarországon, akkor azon köteles megjelenni, amikor is más fizetést állapítanak meg számára. Fizetése a bécsi vizedomambt-ból.

fol. 334r–339r

Bécs, 1553.07.01.

Bestallung Thomas Habersfeldner győri hadszer táros részére.

Eddigi érdemeire, valamint a hadjáratok alatt, mint veldzeugmaister tanúsított, való tekintettel kinevezik Győrbe hadszertárosnak. Minden hadszerről gondoskodni tartozik, Sprotia (Pallavicini), a bécsi hadszer tár felügyelőjének Max Leissernek, a győri főkapitánynak és utódaiknak kell engedelmeskednie. Évi 25 rFt fizetés, amennyiben hadjárat van Magyarországon, akkor azon köteles megjelenni, amikor is más fizetést állapítanak meg számára. Fizetése a bécsi vizedomambt-ból.

fol. 339v–340r

1553.07.03.

Az uralkodó Sigmund Wilpachernek.

A trencséni kapitány és erdélyi hadi fizetőmester Christoph Görschacher uralkodói parancsra, a Castaldo seregéhez tartozó Diák Ferenc magyar nemesnek három

ezer rajnai forintot küldött, ami Wilpacher elszámolásában 69 forint kivételével jóvá lett írva. Tekintsen el ettől a 69 Ft-tól és hagyja jóvá az egész 3 ezer Ft-ot.

fol. 342rv

1553.07.03.

Az uralkodó Christoph Link ideiglenes élelmezési főbiztosnak.
200 üres hordó tb.

fol. 343v

1553.07.07.

UK – Bernhard Hamerlnak.

Küldjön 500 Muelter-t (teknő/vályú?) Győrbe, ahol azt az építési írnoknak kell nyugtáznia.

fol. 345rv

1553.07.07.

Az uralkodó Max Leissernek.

Dominics Gáspár murányi kapitány jelezte, hogy „das auf giessung des geschütz ainer antzal zynn auch zu fürsehung des schloß pulver salitter, zinndtstrickh, sailwech, schwefl und pech zum feuerwerch unnd beleichtung des schloß von nötte”. Ezért megparancsolja, hogy 16 mázsa cint, 25 mázsa salétromot, 10 mázsa ként „zu allerlay feuerwerch”, a bécsi hadszertárból adjon.

fol. 345v

1553.07.10.

Az uralkodó Veit Püchner (Puecher/Puechner) győri építési írnoknak
500 rFt-ot adjon a mellékelt kimutatásban szereplő fa anyagokra és azok szállítására Anton Gienger győri baumeisternek.

fol. 352r

1553.07.21.

Az uralkodó Sforza Palavicini részére.

Nagy Benedek kérvényében jelezte, hogy azt a helyet, amit ő korábban Léván betöltött, fogsága alatt más kapta meg, ezért vagy ezt a helyet vagy azt, amelyet korábban ott, a ma már Egerben szolgáló Zárkándy Pál töltött be, adják neki. Az uralkodó engedélyezi.

fol. 353v

1553.07.24.

Az uralkodó a Niklas Khern komáromi pauzahlmeister-nek
Adjon pénzt a leomlott tatai fal újjáépítésére.

fol. 353v–354r

1553.07.23.

Az uralkodó Max Leissernek.

Adjon Komáromba Ulrich Rhot komáromi hadszertárosnak hadszereket a mel-
lékelt jegyzék alapján.

fol. 354rv

1553.07.25.

Bestallung Adam Gall von Laßdorf részére tanácsosi kinevezésére.

A magyar hadszíntéren először mint katona, majd mint parancsnok ill. kapitány
szolgált. 100 rFt-ot kap.

fol. 356v–357r

1553.07.13.

Elismervény, miszerint Kaspar Dominics átvett a bécsi sóhivatal ellenőretől,
Gabriel Freisingertől 27 mázsa és 64 font salétromot.

fol. 361.

1553.08.01.

Az uralkodó Christof Polt vicedom részére.

Ventura Portillo jelezte, hogy Murány ostrománál egy roham alkalmával egy lö-
véstől súlyosan megsérült. Ezért a mai naptól hetente egy koronát, vagyis
12 schilinget rendel neki az uralkodó a vizedomambt-ból.

fol. 362r

1553.07.01

Passbrief Nagy István részére

Zsindelyeket, deszkát és léceket (laden, latten) Ausztriából Magyarországba
szállíthat vámfizetés mellett.

fol. 362v–363r

1553.08.05.

Az uralkodó Sigmund Wilpachernek.

Vegye fel számadásába azt az 51 Ft-ot, amelyet Melchior Fueger, aki Erdélyben zeugmeister volt, három tábori sátra került a tüzérség számára.

fol. 363v
1553.08.09.

Passbrief Bádeni Károly örgróf részére, miszerint az Ausztriában és Magyarországon vásárolt 96 db marháját vámfizetés nélkül a saját udvartartásra viheti.

fol. 365r
1553.08.16.

Az uralkodó Pallavicininek.

Thomas Haberfelder győri hadszertárosnak inventáriummal adja át a győri hadszereket.

fol. 365rv
1553.08.16.

Az uralkodó Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek Thomas Haberfelder győri hadszertárosnak havi 14 rFt zsoldot fizessen.

fol. 370rv
1553.08.24.

Az uralkodó engedélyezi, Anton Giennger győri építési írnok kérését, miszerint abból a 76 marhából, amit a magyaróvári harmincadosok, mint csempészárut lefoglaltak, adják neki az uralkodói részt.

fol. 377r
1553.08.06.

Az uralkodó Andreas Hirsch birodalmi építési segély pfeningmeistere részére. Vegye fel a könyvelésébe azokat az összegeket, amelyeket Veit Puchler (Puechner) építési írnok (bauschreiber) a győri és a komáromi építkezésekre költött.

fol. 388rv
1553.08.12.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek Dersffy Istvánnak adjon havi 50 mFt-ot és asztalpénzt addig az ideig, amíg ő Alia Mátyást, mint kapitányt alkalmazza.

fol. 388v–389r

1553.09.03.

Az uralkodó Konrad Waal mustramesternek.

Hans Lobkovitznak, aki korábban Tatán szolgált, de egy ideje Komáromban van, attól az időtől fogva, amikor őt áthelyezték, havi 12 rFt-ot állapít meg. Vegye fel a jegyzékébe.

fol. 389v–390r

1553.09.15.

Az uralkodó Sigmund Gäller (Galler) vend (szlavóniai) hadi fizetőmesternek.

Kerecsényi Lászlónak már korábban megengedte, hogy 200 Ft-ot fordítson kémkedésre (Khundschaften), amiből a hátralévő 51 Ft-ot most fizesse ki.

fol. 390v

1553.09.15.

Az uralkodó Konrad Waal mustramesternek.

Gregor Geigert vegye fel a győri német gyalogosok (knecht) közé havi 8 rFt-al. Vegye fel a jegyzékébe.

fol. 390v–391r

1553.09.15.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Luis de Chica veldwaibl és más spanyol katonáknak, akik Szolnokon szolgáltak 1552. márciusában, már adtak 100 Ft-ot. Kérésükre most megparancsolja, hogy ezt az összeget majd ne vonják le zsoldjukból.

fol. 392v

1553.09.17.

Parancs Wolf Aigner részére, hogy adjon 800 rFt-t Christoph Link ideiglenes élelmezési főbiztosnak.

fol. 392v–392r

1553.09.17.

Az uralkodó Hans Reifnitzer ideiglenes főhídmester (bruckmaisterambts verwalter) részére. A mellékelt kimutatás szerinti anyagokat vegye meg a Komáromban építendő naszádokra („die nassaden schiff zu Comorn zu schoppen”).

fol. 393v

1553.09.19.

Az uralkodó Wolf Aignernek.

Adjon 28 mut zabot Miksa fhcg., és 20 mut zabot Károly fhcg. takarmányozási mesterének (füttermeister).

fol. 397v

1553.09.27.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Azokat a fegyvereket, páncélokat, amelyekről Hamerle már benyújtott egy kimutatást és amelyek Prágában a hadszertárban vannak, Egerbe rendeli.

fol. 397v–398r

1553.09.27.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Az ágyúk részére száz, a puskák részére 30 mázsa puskaport rendel Egerbe.

fol. 399r

1553.09.28.

Az UK a magyarországi hadi fizetőmesternek [Matthias Fuchs].

Adjanak az esztergomi érsek új várába 50 mázsa puskaport.

fol. 399v

1553.09.29.

Az uralkodó Hans Scharberger selmezbányai alkamaragróf részére.

Azt a 2 hónapnyi zsoldra elegendő posztót, amit Matthias Fuchs szolgálja visz a bányavidéki őrség zsoldfizetésére, segítsen neki szétosztani.

fol. 406r

1553.09.30.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Győr építkezéseire 1552 és 1553 folyamán 3100 rFt-ot fizettek Veit Püchner (Puecher/Puechner) győri építési írnoknak. Az erről szóló számlákat, a többi számlával együtt, adja át Andreas Hirsch birodalmi építési segély pfennigmeisterének.

fol. 410rv

1553.10.07.

Az uralkodó Bernhard Hamerle részére.

Adjon 10 mázsa cint az Egerben öntendő ágyúk részére „zue giessung etliches geschütz”.

fol. 411rv

1553.10.12.

Az uralkodó Thomas Prandorffer komáromi udvarbíró részére.

A Komáromban építendő házak ügyében várja előterjesztését.

fol. 413r

1553.10.24.

Wolf Aigner részére megparancsolták, hogy a bécsi élésházból adjon Christoph Link részére lisztet a Győrben állomásozó spanyol katonák ellátására.

fol. 416v

1553.11.03.

Passbrief Christoph Link számára, miszerint a győri őrség ellátására 11 hordó bort és 21 hordó lisztet szállíthat vámmentesen.

fol. 416v

Az uralkodó Christoph Görtschacher részére.

Engedélyezi, hogy azt 376 Ft 45 kr-t, amit Castaldo Erdélyben, mint ellátmányt kapott, ne vonja le zsoldjából.

fol. 417r

1553.11.04.

Az uralkodó a magyarországi hadi fizetőmesternek [Matthias Fuchs].

Pető János elhunyt testvérének, Gáspárnak a 100 lovasát és a szintén elhunyt Rátkay Pál ötven pápai lovasát fizesse ki.

fol. 417rv

1553.11.07.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Fizesse ki Matthias Taxis 3 lovának a költségeit.

fol. 418v

1553.10.08.

Passbrief Christoph Link részére, miszerint 1687 akó bort vámmentesen Komáromba szállíthat az őrség ellátására.

fol. 419r

1553.10.17

Az uralkodó Hans Tättenpekh szlavóniai főharmincados részére.

A legközelebb valamelyik harmincadnál megüresedő helyet Johan Sürcüli részére adja.

fol. 420.

1553.11.18.

Az uralkodó Alonso de Contreras részére.

A pozsonyi híd teljesen tönkrement („die Toppelten und andere schiffpruggen sambt den zugehörigen pruggholtz, auch anker khugeln, sail, strangen, rueder und allerlay annder schiff artholorey und kriegsrüstung zu Pressburg fast unordentlich und zerstört zu nachteil undd verderben, obeinandern liegen solle”). Megparancsolja, hogy a Barthelomeo Greco által összeállított jegyzékben szereplő eszközöket adja át.

fol. 421r

1553.11.21.

Passbrief Ihan Phlügen részére, miszerint egy szekér nehéz magyar bort házi szükségleteire vámmentesen szállíthat.

fol. 425v–426r

1553.12.01.

Az uralkodó a bécsi hadszertáros és a hajómester részére.

Alonso de Contreras jelentette, hogy Max Leisser és a pozsonyi hajómester részére átadott 189 naszádot és 8 nagy horgonyt a bécsi Arsionalból. Most megparancsolja számukra, hogy ezeket adják át jegyzék mellett Greco-nak.

fol. 426v

1553.12.08.

Az uralkodó Kondrad Waal [mustramester] részére.

Megparancsolja, hogy vegye fel Sebastian de Castanedát havi 4 koronás zsoldal a komáromi őrségbe.

fol. 426v–r

1553.12.08

Az uralkodó Kondrad Waal [mustramester] részére.

Megparancsolja, hogy vegye fel a bécsi Thomas Wenkl-t havi 8 rFt-os zsolddal a komáromi őrségbe a német knechtek közé.

fol. 428rv

1553.12.12.

Az uralkodó Kondrad Waal [mustramester] részére.

Megparancsolja, hogy vegye fel Ihan de Semaniego-t 8 rFt havi zsolddal a komáromi őrségbe.

fol. 429r

1553.12.13.

Az uralkodó Wolf Aigner élelmezési kasznár (profandt kastner) részére.

Adjon Christoph Linknek [ideiglenes élelmezési főbiztos] 20 mut semmel mehl-t a győri spanyol katonák élelmezésére.

fol. 430r

1553.12.28.

Passbrief Pethő János, Török Ferenc, Nadasdi Kristóf és Gyulaffy László részére, miszerint a pápai őrségnek vámmentesen szállíthatnak 160 darab vég posztót.

fol. 430r

1553.12.28.

Passbrief a boroszlói püspök részére, miszerint 6 szekér nehéz magyar bort vámmentesen szállíthat ki.

fol. 430v

1553.12.30.

Passbrief „auf vier pallen mullen gewandt”, minden vám nélkül az egri őrség fizetésére.

fol. 440.r

1554.01.07.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Johan Greco-nak havi 12 rFt zsoldot állapít meg.

fol. 449r

1554.02.01.

Passbrief Christoph Link [ideiglenes élelmezési főbiztos] részére, miszerint 2000 akó bort szállíthat Komárom és Győr ellátására vámmentesen.

fol. 449r

1554.02.11.

Az uralkodó Bernhard Hamerle bécsi hadszertárosnak.

Hans Volradt murányi bognár részére, a hadszertári szükségletekre a mellékelt jegyzék szerinti hadszereket adja át. („Wir Hans Volradt wagner auf unnsernn schloß Muran zu seiner arbeidt für zeug bedurfftig wierdest du aus hierinn verwarter verzaichnus vernomen darauf ist unser bevelch, das du gedachten Wagner vermelten zeug zuestellest und überantwortest. So solle dir soliche liferung auf diesen unsern Bevelch und sein quittungen und deiner raittung für gut gelegt und passirt werde.”)

fol. 449v

1554.02.12.

Passbrief Hans Bonai részére, miszerint 5 szekér nehéz magyar bort szállíthat minden vámtól mentesen Lengyelországba.

fol. 452r

1554.02.20.

Az uralkodó elismervénye Peter de la Vecchia számára.

A Johan Maria de Malvezi tanácsos és konstantinápolyi követ részére kölcsönzött 18107 dukátot három vagy négy héten belül Triesztben kifizeti.

fol. 453v

1552.02.24.

UK Bernhard Hamerlének.

Adjon Thomas Heberfelder győri hadszertárosnak 200 zindstricken-t, 10 ladschaufkn-t és puskaport az ágyúkhöz.

fol. 454r

1554.02.26.

Az uralkodó Konrad Waal magyarországi mustramesternek.

Javította Melchor von Leon zsoldját 8-ról 12 koronára.

fol. 454r

1554.02.27.

Az uralkodó a pozsonyi élésmesternek.

Christoph Link [magyarországi ideiglenes élelmezési főbiztos] azon számláit, amit az az élelemvásárlásokkor készített, írja jóvá elszámolásában.

fol. 454v

1554.02.28.

Az UK elismervénye a pozsonyi élésmesternek.

Elfogadja Christoph azon két nyugtáját, amelyet két mészárosnak állított ki.

fol. 460r

1554.03.07.

Passbrief Pfalzgraf zu Hainrich részére, miszerint 150 marha és 100 dreiling bort Magyarországról, ill. Ausztriából Neuburg-ba szállíthat vámmentesen.

fol. 463v

1554.03.10.

Passbrief Dersffy Farkas részére, miszerint a kaposvári őrsége fizetésére 42 vég (stöck) posztót és más szöveteket szállíthat vámmentesen.

fol. 464v

1554.03.11.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek. Paul de Mirandula (Mirandola) építőmester részére 15 rFt zsoldot állapított meg. Fizesse ki ugyanakkor neki és Bernard mesternek azokat az összegeket is, amellyel még Szolnok építése óta neki tartozik.

fol. 475v

Pozsony, 1554.03.22.

Passbrief Christoph Link részére, miszerint 2500 akó bort vámmentesen szállíthat a magyar végek ellátására.

fol. 477rv

Pozsony, 1554.03.29.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

Fizessek ki azt az összeget, amely Lukas Zägl [Székely Lukács] erdélyi útja során elköltésre került.

fol. 481rv

Pozsony, 1554.04.02.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

A horvát végekről érkező két követnek damaszt vagy atlaszt adjon 25 rFt értékben.

fol. 481v

Pozsony, 1554.04.04.

Passbrief Laurentz Schantz részére, miszerint 200 haubt harnisch-t, 50 stecher-t 10 armische senier-t vásárolhat és azokat vámfizetés mellett Pozsonyba szállíthatja.

fol. 481v–482v

Pozsony, 1554.04.06.

Az uralkodó Hans Lenkovics részére.

A horvát végek kifizetésére adott 34.752 rFt elismervénye.

fol. 483.r

Pozsony, 1554.04.07.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek

Fizesse ki Martin Niedermair komáromi német gyalogosok kapitányának zsoldját.

fol. 484v

Bécs, 1554.04.22.

Az UK Christoph Link [magyarországi ideiglenes élelmezési főbiztos] részére.

Szállítsa az üres hordókat Rajkára.

fol. 484v

1554.04.22.

Az uralkodó Magnus Scheitz udvari fizetőmester részére.

A vásárolni kívánt bor költségeire adjon 415 Ft 5 schillinget Philip Breinernek.

fol. 484v–485r

1554.04.22.

Az uralkodó Wolf Aigner részére.

Adjon Leopold Rüess győri élésmesternek 100 hordó lisztet.

fol. 486rv

1554.04.24.

Az uralkodó Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Georg Teufel (Erasmus Teufel testvére) jelezte, hogy azt a 166 mFt asztalpénzt, ami Teufelnek járt volna „Etschi Janusch”-nak és Egyednek fizette ki Fuchs. Most utasítja, hogy az összeget adja át a pénzt Georg Teufelnek.

fol. 492r

1554.05.01.

Az uralkodó az alsó–ausztriai biztosoknak.

Hans Görtschacher mustrameteri fizetése március 1-től 60 rFt.

fol. 492v

1554.05.02.

Passbrief Hans Osterwald részére, miszerint „ain Vass mit allerlai gattung zu Nurnberg ekauffen” és azt vámfizetés mellett Erdélybe szállíthatja.

fol. 492v

1554.05.02.

Passbrief Nikolas Mischkowski részére, miszerint élete végéig évente 15 hordó bort vehet Magyarországon, Szentgyörgyön, vagy Sopronban, és azt haza, Csehországba Rädnisch-be vámmentesen szállíthatja.

fol. 492v–493r

1554.05.04.

Az uralkodó Bernhard Hamerle részére.

Adjon Batthiány Ferencnek 10 mázsa cint.

fol. 503rv

1554.06.01.

Az uralkodó elismervénye arról, hogy Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmester és felesége, Apollonia Hauserin 6 ezer Ft készpénzt adott számára [kölcsönbe].

fol. 503v–504r

1554.06.01.

Provisionbrief Matthias Fuchs-nak

Évi 100 Ft-ot kap a bécsi sóhivataltól.

fol. 506r

1554.06.08.

Passbrief a laibachi püspök részére, miszerint két szekér nehéz magyar bort vámmentesen szállíthat „in die Schlesy”.

fol. 506r

1554.06.08.

Christoph Link [magyarországi ideiglenes élelmezési főbiztos] kapjon Wolf Aigner bécsi élelmezési kasznártól [profandkastner] 102 Ft-ot a magyaróvári tizedgabona költségeire.

fol. 506v–507r

1554.06.09.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Fizesse ki Zrínyi Miklós zsoldját.

fol. 506v–507r

1554.06.09.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Adjon Hans Maystetter bécsi polgárnak 1000 Ft-ot, aki Tahy Ferencnek (Balassa János alatt szolgál) ennyi értékű posztót adott.

fol. 507v

1554.06.09.

Az uralkodó Sigmund Gälernek [horvát hadi fizetőmester].

Javítja zsoldját havi 50 rFt-al, így az már 100 rFt.

fol. 507v

1554.06.10.

Az uralkodó Hans Lenkovicsnak.

Értesíti, hogy felvett hat uszkokó parancsnokot évi 50-50 rFt fizetéssel.

fol. 508v

1554.06.12.

Az uralkodó Sigmund Gäler horvát hadi fizetőmesternek.

Zrínyinek havi 40 rFt jár hírszerzésre.

fol. 511r

1554.06.21.

Az uralkodó Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Lamprecht Jhenschitz komáromi élésmester jelezte, hogy Antom Sixt korábbi komáromi kapitány adósa maradt 100 rFt-al és némi élelemmel. Elszámolásakor vegye ezt figyelembe.

fol. 511r

1554.06.21.

Az uralkodó Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek Niklas von Salamancát felvette havi 8 rFt-al a komáromi őrségbe.

fol. 513.

1554.06.30.

Bestallung Joachim Wiser udvari fizetőmester részére Magnus Scheitz halálával megüresedő állásra veszik fel.

fol. 518v

1554.07.02.

Az uralkodó Hieronimus Kirchpulcher részére.

A horvát és a vend végvidék 21 havi elszámolásakor a tolmácsnak és egy írtnak magasabb összeget adott. A jövőben az erre fizethető összeget 20-ról 30 rFt-ra emeli.

fol. 518v

1554.07.02.

Az uralkodó Matthias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Hilarius Berghofer murányi hadnagynak, annak eddigi kiváló szolgálataiért adig, amíg ő Murányban szolgál, havi 6 rFt-al emeli zsoldját.

fol. 520v

1554.07.14.

Az uralkodó válasza Sforza Pallavicininek.

Engedélyezi, hogy abból a havi 80 Ft-ból, amit nemesek tartására neki engedélyeztek, Letulum de Tibure-t vegye fel. Az apotheker tartására havi 10 rFt-ot engedélyez.

fol. 526rv

1554.07.16.

Az uralkodó parancsa, miszerint a korábbi komáromi és tatai élésmester, Alexander Rümbl számadásainak ellenőrzésére kiküldött Christoph Griesspauer és Hanss Rümbl költségeit Christoph Link fizesse ki.

fol. 527r

1554.07.19.

Az uralkodó Bernhard Hamerle részére.

Adjon Egernek 10 mázsa cint „zu giessung etlicher geschutz”.

fol. 530v–531r

1554.07.30.

Miksa fhcg. Gabriel Freisinger bécsi sóhivatal ellenőrének.

Adjon Lévára 5 mázsa salétromot.

fol. 532v–534r

1554.08.01.

Utastás Georg Widmer magyarországi hadi fizetőmesteri ellenőrnek.

fol. 534rv

1554.08.01.

Bestallung Georg Widmer magyarországi hadi fizetőmesteri ellenőrnek.

fol. 535v–536r

1554.08.15.

Az uralkodó Bernhard Hamerle részére.

Adjon Thurzó Ferenc nyitrai püspöknek Léva vára megerősítésére „ain gegossene Wienerische valckhonen, sechs eysene valckhonens sambt irer zugehorung” valamint ezekhez 50 mázsa puskaport, 200 golyót, húsz mázsa ólmot, 5 mázsa salétromot, 400 landsknechtisch speß-t, 5 marckh oder pogen schlessl-t, valamint 1000 darab szeget.

fol. 536r

1554.09.06.

Passbrief Christoph Link magyarországi főélelmester részére, miszerint négy ezer akó bort és két bála posztót szállíthat a magyar végek ellátására vámmentesen.

fol. 541v

1554.08.14.

Az uralkodó Mathias Fuchs magyarországi hadi fizetőmesternek.

Fizessen Sigmund de Pisa baumeister-nek 45 rFt 50 kr-t és adjon 16 rFt értékben karazsiát.

fol. 542r

1554.08.15.

Az uralkodó az alsó–ausztriai biztosoknak.

Alfonso de Fabritius győri katonát Sforza Pallavicinihez engedte felvenni, havi 10 rFt-tal.

fol. 542rv

1554.09.15.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Küldjön Komáromba 40 lidern-t és 10 messig spritzen-t.

fol. 542v–543r

1554.08.15.

Az uralkodó az alsó–ausztriai biztosoknak.

A magyarországi hadi helyzet megköveteli, hogy állandóan foglalkozzanak a hírszerzéssel, ezért meghagyja, hogy havonta adjanak erre 200 rFt-ot Sforza Pallavicini győri hadszertárosának, Thomas Haberfeldernek.

fol. 544r

1554.08.15.

Az uralkodó Johan Jordannak, a bécsi sóhivatal vezetőjének.

Adjon Christoph Link [magyarországi ideiglenes élelmezési főbiztos] számára 20 font khüfl sót Komáromba.

fol. 553v–554r

Brün, 1554.10.05.

Passbrief ifjabb Johan von Lobkovitz részére, miszerint 4 szekér soproni nehéz bort szállíthat minden vámtól mentesen Ausztrián keresztül, házi szükségleteire Csehországba. In simili: Georg Wein részére is.

fol. 554v

1554.10.15.

UK Bernhard Hamerle részére.

Szigetvár ellátására küldjön 20 mázsa ólomot, 20 mázsa vasat, 150 handdtrohr-t, 10 mázsa ként 50 fűrész, 100 kis és nagy näbinger-t, 200 holzhacken-t, 500 landsknecht spieß-t és 3 püchenmaister-t a legsürgősebben.

fol. 555v

1554.10.16.

Passbrief idősebb Johan von Lobkovitz részére, miszerint 3 szekér soproni nehéz bort szállíthat minden vámtól mentesen házi szükségleteire Csehországba.

fol. 557v

1554.10.24.

UK Hamerle részére.

30 feuerpfannen-t és 20 lattern-t küldjön Győrbe.

fol. 560r

1554.11.04.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Adjon Thurzó Ferencnek Nyitrára és Lukas Zäckl-nek [Székely Lukács] Szentgyörgyre egy-egy kézi malmot (handmüll)-t.

fol. 560v

1554.11.05.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Adjon Dersffy István kaposújvári kapitány számára 15 mázsa puskaport, 4 mázsa ként és 6 mázsa ólmot. Ennek értékét jelentse Matthias Fuchsnak, aki ezek árát majd levonja Dersffy zsoldjából.

fol. 560v

1554.11.05.

Az uralkodó a bécsi sóhivatalnak.

Adjon Dersffy István kaposújvári kapitány számára 8 mázsa salétromot. Ennek értékét jelentse Matthias Fuchsnak, aki ezek árát majd levonja Dersffy zsoldjából.

fol. 569v–570r

1554.10.24.

A konstatinápolyi követség költségeire adott 245 korona kölcsön visszafizetése.

fol. 573rv

1554.12.12.

Az uralkodó Matthias Fuchsnak.

Johan Fenrmando-t felvette havi 8 rFt-al Komáromba katonának.

fol. 573v

1554.12.14.

Passbrief Georg Herzog zu Lignitz részére, miszerint 6 szekér nehéz magyar bort szállíthat házi szükségleteire, minden vám nélkül.

fol. 578.

1554.12.01.

Az uralkodó Bernard Hamarle részére.

Adjon a tihanyi várba „zway der cliennern eisenen falkhonethen” és 16 doppel hacken-t, 15 mázsa puskaport és 10 mázsa ólmot.

fol. 579r

1554.12.08.

Az uralkodó Bernard Hamerle részére.

Adjon Balassa János részére 25 mázsa puskaport.

fol. 587r

1554.12.15.

UK Hans von Fünfkirchen és Leopold Schweibmair részére.

Fizessenek Nagy István komáromi naszádosnak 20 rFt-ot. Nevezett korábban Tatán volt kapitány.

Függelék

A GBÖ 69. kötet fol. 1-228 között található bejegyzések a GBÖ 68. kötetben

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 1v–2r	Prága, 1552.01.02.	fol. 3r
fol. 2.r	Prága, 1552.01.02	fol. 3r
fol. 6v	Prága, 1552.01.19.	fol. 17r

⁵ Az oszlopban csak akkor adom meg az irat keletkezési helyét, ha az nem Bécs.

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 8v– fol. 10r	Prága, 1552.01.25.	fol. 20v–21v
fol. 10r–12r	Prága, 1552.01.25	fol. 21v–22v
fol. 12v–14r	Prága, 1552.01.10.	fol. 23r–24r
fol. 14r–15v	Prága, 1552.01.10.	fol. 24r–25r
fol. 20rv.	1552.02.10.	fol. 32r
fol. 22r–24r	1552.02.16	fol. 36v–38r
fol. 26r	1552.02.22.	fol. 44r
fol. 26v–27r	1552.02.25.	fol. 46r
fol. 28r–29v	Pozsony, 1552.02.27.	fol. 47v–49r
fol. 35rv	Pozsony, 1552.03.01.	fol. 55rv
fol. 36r	Pozsony, 1552.03.06.	fol. 57v–58r
fol. 36v	Pozsony, 1552.03.08	fol. 58rv
fol. 37v–38v	Pozsony, 1552.03.10.	fol. 59r–60v
fol. 39rv	Pozsony, 1552.03.11.	fol. 60v–61r
fol. 40r–41r	Pozsony, 1552.03.15	fol. 63v–64v
fol. 41r–42v	Pozsony, 1552.03.15.	fol. 64v–65v
fol. 47r–48v	Pozsony, 1552.03.21	fol. 71v–73r
fol. 49r	Pozsony, 1552.03.21.	fol. 73r
fol. 49r	Pozsony, 1552.03.21	fol. 73rv.
fol. 49rv	Pozsony, 1552.03.23.	fol. 74r
fol. 51rv	Pozsony, 1552.03.28.	fol. 76v
fol. 51v–52r	Pozsony, 1552.03.28.	fol. 80v–81r
fol. 52rv	Pozsony, 1552.03.28.	fol. 81rv.
fol. 53r	Pozsony, 1552.03.28.	fol. 85r

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 53r	Pozsony, 1552.03.28	fol. 86r
fol. 53v	Pozsony, 1552.03.28	fol. 86r
fol. 53v	Pozsony, 1552.03.28	fol. 86rv
fol. 54r	Pozsony, 1552.03.29.	fol. 86v
fol. 54rv	Pozsony, 1552.03.29.	fol. 86v–87r
fol. 54v	Pozsony, 1552.03.29	fol. 88.r
fol. 55v–56v	Pozsony, 1552.03.08.	fol. 89r–90r
fol. 58r	1552.04.02.	fol. 93r
fol. 58v	1552.04.02.	fol. 93rv
fol. 58v–59v	Pozsony, 1552.04.02.	fol. 93v–94r
fol. 59r	1552.04.04.	fol. 94r
fol. 59rv	1552.04.04.	fol. 94v
fol. 59v–60r	1552.04.04.	fol. 94v–95v
alphafol. 60–62r	1552.04.04.	fol. 96v–98r
fol. 62r	1552.04.04.	fol. 98r
fol. 63r	1552.04.05.	fol. 99r
fol. 63r	1552.04.06.	fol. 99rv
fol. 64v–65r	1552.04.09.	fol. 102rv
fol. 65rv	1552.04.10.	fol. 103v–104r
fol. 66r	1552.04.10.	fol. 105rv
fol. 66v	1552.04.10.	fol. 108v
fol. 66v	1552.04.10.	fol. 109v
fol. 67v–68v	1552.04.12.	fol. 110v–111v
fol. 68v–69r	1552.04.12.	fol. 111v–112r

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 69.	1552.04.12.	fol. 112v
fol. 69r–71v	1552.04.12.	fol. 112v–115r
fol. 71v–72r	1552.04.12.	fol. 115rv
fol. 72v–73r	1552.04.20.	fol. 116r–117r
fol. 73v	1552.04.21.	fol. 117r
fol. 75rv	1552.04.29.	fol. 126v–127v
fol. 77r	1552.05.02.	fol. 135r
fol. 77v–78r	1552.05.11.	fol. 141r
fol. 78rv	1552.05.12.	fol. 142rv
fol. 78v–79r	1552.05.18.	fol. 144v–145r
fol. 79r	1552.05.14.	fol. 146v
fol. 80–81r	1552.05.14.	fol. 148rv
fol. 81r	1552.05.14.	fol. 146v–147r
fol. 82r–83r	1552.05.19.	fol. 151r–152v
fol. 83v–84r	1552.05.22.	fol. 153r
fol. 84v–85v	1552.05.24.	fol. 154v–156r
fol. 86rv	1552.05.26.	fol. 156v
fol. 86v	1552.05.27.	fol. 157v
fol. 158r	1552.05.30.	fol. 158r
fol. 88rv	1552.05.31.	fol. 158v–159r
fol. 91r–92r	1552.06.01.	fol. 167r–168r
fol. 169v	1552.06.02.	fol. fol. 169v
fol. 94rv	1552.06.03.	fol. 170rv
fol. 95vr	1552.06.04.	fol. 172r

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 96rv	1552.06.15	fol.176v
fol. 96v–97v	1552.06.15.	fol. 177rv
fol. 99v	1552.06.20.	fol. 180v–181r
fol. 100r	1552.06.21.	fol. 182v
fol. 100rv	1552.06.29.	fol. 183rv
fol. 102v	1552.07.04.	fol. 192r
fol. 103rv	1552.07.05.	fol. 197v–198r
fol. 103v–104r	1552.07.05.	fol. 198v
fol. 105v–106r	1552.07.19	fol. 204v–205r
fol. 106rv	1552.07.25.	fol. 208v–209r
fol. 107r	1552.07.27.	fol. 211v
fol. 112.v	1552.08.04.	fol. 222r és fol. 222r–224v
fol. 116v	1552.08.09.	fol. 228r
fol. 117r	1552.08.13.	fol. 229rv
fol. 117rv	1552.08.13.	fol. 229v–230r
fol. 117v–118r	1552.08.14.	fol. 230rv
fol. 118r	1552.08.18.	fol. 118r
fol. 118rv	1552.08.19.	fol. 231r
fol. 119r–122r	1552.08.21.	fol. 232v–235v
fol. 122r	1552.08.22.	fol. 235v
fol. 123v–124r	1552.08.26.	fol. 237rv
fol. 124v–129v	1552.08.26.	fol. 238r–243r
fol. 129r–131r	1552.08.21.	fol. 243r–244r
fol. 133r–136r	1552.08.10.	fol. 247r–250r

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 136v–141r	?	fol. 250r–254v
fol. 141r–145r	S. d.	fol. 254v–258v
fol. 145r–146r	1552.10.01.	fol. 258v–259r
fol. 151rv	1552.09.01.	fol. 261rv
fol. 152v	1552.09.02.	fol. 263v–264v
fol. 152v–153r	1552.09.02.	fol. 264r
fol. 153v	1552.09.02.	fol. 264r
fol. 153v	1552.09.03.	fol. 264v–265r
fol. 154r	1552.09.03.	fol. 265r
fol. 154r	1552.09.03.	fol. 265rv
fol. 155rv	1552.09.06.	fol. 266v–267r
fol. 156r	1552.09.05.	fol. 267v
fol. 157r–158r	1552.09.10.	fol. 270v–272r
fol. 158rv	1552.09.10.	fol. 272v–273r
fol. 158v	1552.09.12.	fol. 273r
fol. 159v–160r	1552.09.14.	fol. 276r
fol. 161r	1552.09.16.	fol. 278v–279r
fol. 161v	1552.09.19.	fol. 280rv
fol. 161v–162v	1552.09.19.	fol. 280r–281r
fol. 162v–163v	1552.09.19.	fol. 281v–282r
fol. 163v	1552.09.19.	fol. 282v
fol. 163v–164v	1552.09.19.	fol. 282v–283v
fol. 164r	s. d.	fol. 283v
fol. 165rv	1552.09.19.	fol. 284rv

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
fol. 165v	1552.09.20.	fol. 284r
fol. 166r	1552.09.20.	fol. 285r
fol. 166r	1552.09.20.	fol. 285r
fol. 166v–167r	1552.09.22.	fol. 286v–287v
fol. 167rv	1552.09.22.	fol. 289r
fol. 168r	1552.09.24.	fol. 292r
fol. 168v	1552.09.27.	fol. 292v–293r
fol. 168v–169r	1552.09.27.	fol. 293r
fol. 169rv	1552.09.29.	fol. 293v–294r
fol. 169v	1552.09.30.	fol. 294r
fol. 173rv	1552.10.01.	fol. 300v–301r
fol. 176r–177v	1552.10.05.	fol. 304r–305r
fol. 177v–178r	1552.10.05.	fol. 305v
fol. 178rv	1552.10.06.	fol. 307v–308r
fol. 182v–183r	1552.10.11.	fol. 315v–316r
fol. 185v	1552.10.14.	fol. 321v–322r
fol. 186r	1552.10.15.	fol. 322r
fol. 189rv	1552.10.18.	fol. 326v
fol. 192r	Ebersdorf, 1552.10.21.	fol. 331r
fol. 192r	Ebersdorf, 1552.10.24.	fol. 331v
fol. 192rv	Ebersdorf, 1552.10.25.	fol. 331v
fol. 192v–193r	Ebersdorf, 1552.10.25.	fol. 331v–332r
numfol. 193rv	Ebersdorf, 1552.10.25.	fol. 332v
fol. 193v	Ebersdorf, 1552.10.27.	fol. 332v–333r

Forrásközlések

69. kötet	Dátum ⁵	68. kötet
lparfol. 194v	Ebersdorf, 1552.10.29.	fol. 334v
fol. 195v	Ebersdorf, 1552.10.30.	fol. 335v
fol. 197rv	Ebersdorf, 1552.11.03.	fol. 343rv
fol. 197v–198r	Ebersdorf, 1552.11.03.	fol. 343v–344r
fol. 199rv	Ebersdorf, 1552.11.06.	fol. 345v–346r
fol. 199v–200r	Ebersdorf, 1552.11.06.	fol. 346rv
fol. 200v–201v	Ebersdorf, 1552.11.06.	fol. 347rv
fol. 201v–203r	Ebersdorf, 1552.11.10.	fol. 348r–349v
fol. 205v	Ebersdorf, 1552.11.10.	fol. 351v
fol. 206v	Ebersdorf, 1552.11.14.	fol. 353r
fol. 210v	Ebersdorf, 1552.11.26.	fol. 370.
fol. 210v	Leoben, 1552.11.27.	fol. 358r
fol. 221r	Graz, 1552.12.14.	fol. 370.
fol. 217rv	Graz, 1552.12.08.	fol. 364v–365r
fol. 218r–219r	Graz, 1552.12.11.	fol. 366v–367v
fol. 223r	Graz, 1552.12.20.	fol. 372r
fol. 225v–226r	Graz, 1552.12.26.	fol. 376r
fol. 226rv	Graz, 1552.12.27.	fol. 376v
fol. 227v	Graz, 1552.12.30.	fol. 379v
fol. 228rv	Graz, 1552.12.31.	fol. 379v

D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek.*

A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai.

Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron

(Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Ödenburg)

Sopron, 2008. 265. old.

Mind az orvostörténelem, mind a társadalomtörténet szempontjából különleges kötet D. Szakács Anita 2008-ban megjelent forráskiadványa. Az utóbbi években-évtizedekben egyre nagyobb hangsúlyt kap az orvostörténelemben a különböző gyógyító rétegek levéltári források alapján történő megismerése. Ez különösen fontos a 19. század nagy egészségügyi reformjait megelőző időszakban, ahol az orvostudomány korábbi módszereinek vizsgálata mellett, az „*orvosi rend*” különböző tagjainak megismerése révén átfogóbb képet kaphatunk az adott korszak egészségügyének helyzetéről is. Az ilyen irányú munkák közül Demkó Kálmán 1894-es *A magyar orvosi rend története* című művét kell kiemelni. Demkó nem csak a 18. század végéig Magyarországon működő híres doktorokat, hanem az alacsonyabb megbecsültségnek örvendő, „névtelen” gyógyítókat, így például a fürdősokeket, sebészeket, bábákat is bemutatja kötetében. Átfogóbb jellegű forráskiadványok közül a Sonia Horn – Monika Grass által írt bevezetőben is említett Magyar-Kossa Gyula *Magyar Orvosi Emlékek* című négykötetes munkája (1929–1940) kiemelkedő jelentőségű, amelyet a mai napig haszonnal forgathatnak kiindulópontként az orvostörténet iránt érdeklődők.¹ Az Orvostörténeti Közlemények indulásától kezdve (1968) rendszeresen közöl levéltári forrásokat, azonban önálló kötetként ritkán jelennek meg ilyen vonatkozású kútfők, különösen eredeti nyelven.²

1 Megjegyzendő azonban, hogy Magyar-Kossa műve részben forráskiadvány, részben rövidebb, önálló tanulmányok gyűjteménye. *Magyar-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. I–IV. kötet. Bp., 1929–1940.*

Az Adattárban a forrásoknak csak tartalmi kivonata található meg. Magyar-Kossa a források jelentős részét Linzbauer Xavér Ferenc hétkötetes *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* című munkájából (1852–1861) merítette. Linzbauer, Franciscus-Xaverio: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus I–III. Budae, 1852–1861.*

2 2005-ben gyűjtötte össze és jelentette meg Gazda István a Daday András által gyűjtött és elemzett, és korábban külön-külön már megjelent forrásokat: *Daday András: Újabb kuriózu-*

A végrendelet, mint történeti forrás értékét Európában már a 19. században felfedezték. A válogatás és az elemzés szempontjai azonban sokat változtak. A híres személyiségek testamentumainak feltárása után a statisztika segítségével próbálták meg a kutatók bizonyos társadalmi jelenségeket, illetve a gondolkodásmód változását kimutatni. A testamentumok olvasása és elemzése során azonban minden esetben figyelembe kell venni, hogy egy olyan nyilatkozat, amit a végrendelező később megváltoztathatott, az elhunyt halála után az örökösök megtámadhattak. Tehát maga a végrendelet önmagában nem nyújt teljes képet az adott személynek és családjának történetéről, sokkal inkább kiindulópont a további kutatásokhoz.³ Magyarországon a városi polgári végrendeletek kiadása már a 19. század végén megkezdődött. Kiemelkedő jelentőséggel bír Házi Jenő volt soproni főlevéltáros 1930-ban megjelent Sopron szabad királyi város története című kötete, amely a középkori Sopron polgárainak végrendeleteit tartalmazta.⁴ Az egyes városok, vármegyék lakói testamentumainak publikálásában az alföldi városok mellett a kilencvenes évektől a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár játszik fontos szerepet,⁵ D. Szakács Anita könyve ehhez a kezdeményezéshez kapcsolódik. A kötet az Osztrák-Magyar AKCIÓ Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, valamint bécsi orvostörténészek, így Sonia Horn együttműködésével látott napvilágot. A kötet nem csak a magyarországi, hanem az ausztriai orvostörténet számára is fontos forrás, mivel a soproni fürdőscéh nem csak a város, hanem a térségben található gyógyítók működésében is meghatározó szerepet játszott: a korábban a bécsi-újhelyi fürdőscéhhez tartozó fraknói, kismartoni és szarvkői fürdősök ugyanis 1705-ben a soproni céhhez csatlakoztak (XXXIV–XXXV).

A kötethez Sonia Horn és Monika Grass írt rövid orvostörténeti bevezetést, majd a kiadás során felmerült kérdéseket D. Szakács Anita ismerteti. Ezután következnek maguk a végrendeletek. A forrásokat végül személynév- és helynévmutató

---

mok az orvostudomány magyarországi történetéből: gyógyvizekről, patikákról, járványokról, orvosdoktorokról, kirurgusokról, bábákról az 1740 és 1790 közötti feljegyzésekben. Sajtó alá rendezte: Gazda István. Bp., 2005.

- 3 Mátay Mónika: Historiográfiai viták a testamentumról. In: *Korall. Társadalomtörténeti folyóirat*. 15–16. szám (2004), 248–270.
- 4 Házi Jenő: *Sopron szabad királyi város története. II. rész. I. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig*. Sopron, 1930.
- 5 Lásd például: *Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból I–III. kötet* Győr, 1995–1997) és *Horváth József–Dominkovits Péter: 17. századi Sopron vármegyei végrendeletek*. Sopron, 2001.

egészíti ki. Itt kell megjegyeznem, hogy rendkívül hasznos, hogy mind a bevezető tanulmányok, mind a fejrészek, lábjegyzetek, mutatók kétnyelvűek, hiszen így a kötet egyformán használható lesz a magyar és a német anyanyelvű kutatók számára. A megoldás remélhetőleg elő fogja segíteni Sopron vármegye, tágabb értelemben pedig a mai Burgenland és Dunántúl orvostörténelmére vonatkozó további kutatásokat. Megjegyzendő azonban, hogy a névmutatóknál bizonyos esetekben megnehezíti a keresett személy megtalálását, hogy — amennyiben csak a végrendeletben szereplő személyről van szó — a keresztnév kerülnek előre (így például kétszer szerepel Eva Regina, egyszer id. Cornelius Gensel feleségeként, egyszer pedig Gottfried Bischoff nejeként. A Scharlapäurin címszónál csak előbbi feleségeként szerepel, de az oldalszám utal arra a végrendeletre, amit már Bischoff nejeként írt). Ez azonban nem von le a kiadvány értékéből.

A bevezető tanulmányban Sonia Horn és Monika Grass a középkori és kora újkorai gyógyító rétegeket mutatja be az olvasóknak, és kiemelik a „nem híres”, „nem akadémiai” egészségügyi személyzetre irányuló újabb kutatások jelentőségét. Pusztán a normatív források (céhprivilegiumok, fürdőszabályzatok) alapján a korabeli egészségügy mikéntjéről, művelőinek társadalmi viszonyairól ugyanis nem kapnánk teljes képet. A Roy Porter által bevezetett fogalom, a „*medical marketplace*” Habsburg Birodalmon belüli viszonyainak feltárásához, a különböző gyógyító rétegek professzionalizálódásához a kötetben szereplő végrendeletek kitűnő alapanyagot nyújtanak (XXII–XXIII). A gyógyítók két nagy csoportra oszthatóak: egyetemi végzettségűekre és azzal nem rendelkezőkre. Az egyetemi hallgatók, tanulmányaiknak megfelelően lehetnek bakkalaureusok, licenciátusok, illetve annak befejezésekor doktor, az *ubique docendi et legendi* jogával. Az orvosi kar óráira bármelyik hallgató beiratkozhatott, ennek mellékhatásaként a későbbiekben sok feszültség keletkezett a pár órát hallgató, majd praktizáló személyek, és az orvosi stúdiumokat ténylegesen elvégző doktorok között (XXIV–XXIX). A doktoroknál a nem „akadémiai” gyógyítókkal szemben a 15. században még nem alakult ki a magasabb társadalmi megbecsültség tudata. A működési területet ennek ellenére körülhatárolták, olyannyira, hogy a fakultás nem avatkozott be szakértőként a sebészet kérdéseibe — bár ez a gyakorlatban sokszor nehezen volt kivitelezhető. Itáliában például avattak sebészdoktorokat, és elterjedt volt a chirurgusok egyetemi vizsgáztatása. Sonia Horn szerint valószínűleg hatással volt a bécsi egyetemre az itáliai minta. 1517-től Bécsben a sebészeket, a század közepétől pedig a fürdőöket is a doktoroknak kellett levizsgáztatnia, 1537-től a város egyetemén külön sebészeti fakultás felállítását rendelték el, 1716-tól pedig lehetővé vált a sebészeknek a doktori

cím megszerzése. A nem akadémikus gyógyítók rétegei a 16. századra elkülönültek egymástól, noha képzésük rendszere alapvetően hasonló maradt. A seborvosok mellett a kevésbé képzett borbélyok, valamint a fürdősök játszottak fontos szerepet a középkori-kora újkori társadalom egészségügyében (XXIX–XXXII). A fentebbiek mellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a — leginkább vándor életmódot folytató — specialistákat (szem- és fogorvos, franciakór orvosok, sérvkötők és köhajtók) sem (XXXII–XXXIV).

A kötet 96 személy végrendeletét tartalmazza az 1544 és 1787. év közötti időszakból. A végrendelezők között meglehetősen kevés a doktor (15 fő) és a bába (3 fő), többségében nem akadémikus gyógyítók testamentumairól van szó (25 gyógyszerész, 22 borbély, 13-13 sebész és fürdős). A források közül korábban mindössze egyet publikáltak, és egy kivételével német nyelven íródtak. Az átírásokat D. Szakács Anita, Dominkovits Péter és Tirnitz József vetette össze az eredetivel.

A kötet plasztikus képet nyújt a kora újkori soproni polgárság gyógyítóinak társadalmi helyzetéről, valamint szövevényes családi kapcsolatairól. A gyógyszerész id. Cornelius Gensel és neje, Eva Regina például 1655-ben készített közös végrendeletet. A testamentum írásának idején egy kisfiuk volt, az ifjabb Cornelius, azonban a szöveg tanúsága szerint reménykedtek még több gyermek születésében. A testamentumot hat évvel később, 1661-ben hozták nyilvánosságra, azaz ekkor halt meg a férj (Nr. 28.). Eva Regina ezután férjhez ment egy másik soproni patikushoz, Gottfried Bischoff-hoz, és 1665-ben újból végrendelezett, ekkor már párja nélkül (Nr. 31.). Új gyermeke nem született (vagy nem maradt meg). Végakaratára szerint tekintélyes, vagyonos család lehettek. Előbbit támasztja alá, hogy tanúi között szerepelt a korabeli Sopron polgármestere, városbírója és a Belső Tanács egyik tagja, utóbbit az örökhagyó által felsorolt, fiának adandó dolgok, a háza a patika felével, egy major, szőlőkert, és különböző ingóságok, mint például különböző ékszerek. Végrendeletét 1666 októberében hirdették ki. Egyetlen fiuk, ifj. Cornelius Gensel 1685-ben írta meg végakarátát (Nr. 52.). Ebben polgárnak és a Fekete Elefánt patika gyógyszerészének nevezte magát. Fiára utal, de nem említi név szerint meg benne, az adatokból azonban egyértelmű, hogy a híres orvosdoktor Gensel János Ádám (1677–1720) apjáról van szó.

Az egyes végrendeletek esetében, amennyiben fennmaradt a piszkozat és a tisztázat is, D. Szakács Anita mindkét változatot közli, így bepillantást nyerhetünk és nyomon követhetjük a testamentumban az örökhagyó szándékának változásait (mint például Johann Stephan gyógyszerész esetében, ahol a végrendelet utolsó előtti pontját jelentősen átirták, finomították; Nr. 22.). A Pöbel-család, azaz Hanns

Pöbel és neje, Margaretha testamentuma (Nr. 24–25.) mellé családfát is mellékeltek. A végrendelet megfogalmazásának módja – noha minden esetben előjönnek bizonyos formulák – utalhat a végrendelkező társadalmi rangjára, neveltetésére is, mint például Johann Heinrich Fridrich orvosdoktor testamentuma, amelynek sorai mögül egy öntudatos, művelt ember képe bontakozik ki előttünk (Nr. 33.).

Összegezve: D. Szakács Anita forráskiadványa igényes és jól használható kiindulópont a további kutatásokhoz. Remélhetőleg a közeljövőben több, hasonló kezdeményezés lát napvilágot, akár várostörténeti, akár nagyobb, regionális vonatkozásban, együttműködve az osztrák orvostörténészekkel.

Simon Katalin

Tartalom

Közlemények

Simon Katalin:

Rendes seborvos keresztetik

A váci járási sebész állás betöltése 1847-ben 3

Balogh János Mátyás:

A budapesti tekerceses hírlapnyomdászat születése 25

Papp Barbara:

„Oszt’ van-é Bogya-telepi belípód?”

A földreform és a szimbolikus térképződés Dévaványán 45

Feitl István:

Rehabilitáció és történeti rekonstrukció

– dilemmák egy eset kapcsán 55

Forrásközlések

Sarusi Kiss Béla:

A bécsi Udvari Kamarai Levéltár Gedenkbücher Österreich

magyar vonatkozású iratainak regesztái. 65

Könyvismertetés

D. Szakács Anita: *Medizingeschichtliche Testamente des*

16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des

Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit.

16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek.

A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti

forrásai. *Ödenburger Archiv des Komitats Győr-Moson-Sopron*

(Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Ödenburg)

Sopron, 2008. 265. old.

— Ism.: *Simon Katalin* 149

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailen keresztül kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek tördelve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókat és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz. [= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.